

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

Első kötet. (1867—1870.) I—XII. 6 kor. 40 fill. — **Második kötet.** (1871—1872.) I—X. 8 kor. 60 fill. — **Harmadik kötet.** (1873—1874.) I—X. 4 kor. — **Negyedik kötet.** (1874—1875.) I—VI. 6 kor. 40 fill. — **Ötödik kötet.** (1875—1876.) I—V. 7 kor. 10 fill. — **Hatodik kötet.** (1876—1877.) I—X. 6 kor. 10 fill. — **Hetedik kötet.** (1877—1878.) I—X. 6 kor. — **Nyolczadik kötet.** (1878—1880.) I—X. 6 kor.

Kilenczedik kötet. I. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- és Spanyolország közt. 1787—1790. *Wertheimer Edeőtől.* 1 kor. — II. A Limes Daciens első része. *Torma Károlytól.* 1 kor. 80 fill. — III. Jelentés a gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. *Szilágyi Sándortól.* 20 fill. — IV. A kalendáriumokról. *Jakab Elektől.* 80 fill. — V. Az aquincum amphitheatrum északi fele. *Torma Károlytól.* 2 kor. — VI. A zúni és oliai apátságok. *Balassy Ferencztől.* 60 fill. — VII. Nápolyi Péter. Egy diplomata XVII. század elejáról. *Szilágyi Sándortól.* 20 fill. — VIII. A Renaissance kezdés és fejlődése, különös tekintettel hazánk műépítészeti emlékeire. *Myskovecz Victoról.* 80 fill. — IX. Marsigli élete és munkái. *Belczay Jónástól.* 1 kor. 20 fill. — X. Az európai vasuti ügy fejlődéséről és eredményeiről a magyar magán jog szempontjából. *Wenzel Gusztávtól.* 1 kor. — XI. A paraszti vármegye. *Gyárfás Istvántól.* 80 fill. — XII. Adatok a helynevek történetéhez. *Majorán Belától.* 40 fill.

Tizedik kötet. I. Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. *Szilágyi Sándortól.* 40 fill. — II. Az 1609-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsámszék Mikálytól.* 60 fill. — III. Forgách Ádám és Báthory Sóna ökszereinek történetéből. *Majorán Belától.* 40 fill. — IV. A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. *Wenzel Gusztávtól.* 80 fill. — V. A Jászánok nyelve és nemzetisége. *Gyárfás Istvántól.* 1 kor. — VI. Mythologiai elemek a székely népköltészet népéletben. *Kozma Ferencztől.* 60 fill. — VII. A Hajduk kibékítési kísérlet Ináncshon 1607-ben. *Majorán Belától.* 40 fill. — VIII. A Petrarka Codex könyve. *Gyárfás Istvántól.* 1 kor. 20 fill. — IX. I. Rákóczy György első össze kötötése a svédekkel. *Szilágyi Sándortól.* 20 fill. — X. Franciaország magyar tartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királlyal történt találkozásával szemben. *Wertheimer Edeőtől.* 40 fill.

Tizenegyedik kötet. I. Masolino olasz képző művei. Irta Vais Ignác. 20 fill. — II. Az 1881-ki soproni országgyűlés történetéhez. *Zsámszék Mikálytól.* 1 kor. — III. A magyar alkotmány felfüggesztése 1678-ban. *III. Károlyi Arpádtól.* 80 fill. — IV. Az 1683-ki táborozás történetéhez. *Thak Kálmántól.* 60 fill. — V. Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez. *Wenzel Gusztávtól.* 80 fill. — VI. Bethlen Gábor fehérvári síremléke és a sírpitványai. *Szilágyi Sándortól.* Ára 20 fill. — VII. Egy állítólagos római mediterrán-út Pannoniában. *Dr. Ortvay Tivadartól.* 1 kor. — VIII. A keszthelyi dobogó sírmező. *Lipp Vilmostól.* 20 fill. — IX. Gróf Pálffy Miklós főkanclerki iratsí Magyarországi kormányzásáról. *Marczali Henrikől.* 80 fill. — X. Erdélyi katonai védelme átalakulása a XVIII. században. *Jakab Elektől.* 1 kor. 20 fill.

Tizenkettedik kötet. I. Adalék Pannónia történetéhez Antonius Pius korában. *Hampel Józseftől.* 40 fill. — II. Szabolcs vármegye alakulása. *Kandó*

A TIHANYI APÁTSÁG KRITIKUS OKLEVELEI

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

ERDÉLYI LÁSZLÓ

L. TAGTÓL

HÁROM MELLÉKLETTEL

(Olvasatott a M. Tud. Akadémia 1906. június 18-án tartott ülésén)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1906

MAGYARAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A TIHANYI APÁTSÁG KRITIKUS OKLEVELEI.

Tekintetes Akadémia!

Időben és terjedelemben nem nagy irodalmi munkásságom után a legnemesebb ellenfél ajánlatára a magyar tudományosság arisztokráciája mindjárt az első ajánlaskor kitüntetést többséggel emelt magához és választott levelező tagjai közé. Az itt hangsúlyozott körülmények többszörösen elegendő okul szolgálnak arra, hogy a kitüntetés nagyságát teljes örömmel átérezzem, s érette nemeslelkű ajánlómnak és a Tekintetes Akadémia minden tagjának mélységes hálámat nyilvánítsam azon ünnepies ígérettel, hogy csekély eróm s tehetségem legjavával kész vagyok szolgálni a Magyar Tudományos Akadémia magasztos feladatait.

Ez az ígéret legyen mintegy ünnepélyes fogadalmam, midőn a Tekintetes Akadémia kegyes engedelmeiből széketem itt elfogalom és bátorságot veszek bemutatni oklevéltanulmányaimnak több éven át érlelődött némely eredményeit.

A magyar művelődés kezdetével egykorú ósmonostorok, Pannonhalma, Bakonybél és Tihany egyesített levéltára s a magyar benczés-rend nagy történeti vállalata élére állítva, az eddigi kutatókkal szemben azon előnyösebb helyzetbe jutottam, hogy egyrészt mindennap eredetiben szemlélhetem a legrégebb gazdag levéltár oklevélanyagát, másrészt ritka jó alkalmat s ösztönzést nyertem régi okleveleink alapos átvizsgálására és összehasonlítására, végül ellenőrizhetem s kiegészíthetem diplomatikai eredményeimet a hazai rendtörténet minden részletét kimerítő tanulságokkal. Nekem és munkatársaimnak most becsületes, komoly s lehetőleg teljes munkát kell végeznünk, mert a maihoz hasonló százezer koronás áldozatokra a magyar Szent-Benedek-rend századokon át is csak ritkán vállalkozhatik.

E tudattól áthatva igyekszem megoldani oklevélkritikai feladataimat. Maradandó eredményeket csak a történeti igazság nyújthat; azért bárminő kegyelettel viseltetem is igazán régi okleveleink és rendem érdemes multja iránt, ez a kegyelet sohasem vesztegette meg tudtommal őszinteségemet, hogy a megsejtett vagy nyilván fölismert igazságot elhallgassam és eltakarjam. Föltártam olyan okleveleink hamis voltát is, a melyeket előbb tudósaink hiteleseknek vélték, s miután a rendi kegyelet megnyugtatóra a védelem összes útjait megírtam, végül igyekeztem a legföltöbb gondot is elvezetni azon bizonyosságokhoz, a melyek elől a kegyelet már ki nem térhet.

A kegyeletnek le kell számolnia azzal és bele kell nyugodnia, hogy még a szent helyeken is akadnak hamisítványok; az igazságszeretetnek pedig, mielőtt a megbotránkozás hangján kitörne, jó lesz vizsgálgatnia az ily oklevelek létrejöttének s fölhasználásának okait, körülményeit, hogy méltányosabb ítéletet mondhasson és a történetírásnak hasznosabb szolgálatokat tehessen.

Az igazságtól való eltévelyedésnek bizonyos általánossága oly tünet, a melyért nem lehet csupán egyeseket vagy a legközelebbi nevelő testületeket felelőssé tenni, hanem mélyebben és szélesebb körben, a kor és társadalom szellemében, felfogásában, szokásaiban is keresnünk kell a tünet okát és tanulságait. Az oklevéltermelésnek fő és általános indítóokai: a külső példa utánzása, az emlékeztetés történeti érzéke és a jogi szükség érzete. Ezen fokokon át lesz a termelés egyre tudatosabb és erősebb. A hiúság, multtal való dicsekvés és kapzsiság csak az előbbieknél elfajulása. A hamisítványok látszólag mind e tisztátalan forrásokból fakadnak, azért vagyunk hajlandók mindjárt a legsúlyosabb ítélettel sujtani őket. Ítéletünket azonban enyhítheti a jóhiszeműség, a stilsztikai szempont s a társadalmi kényszer, midőn alaposan föltehetjük, hogy súlyos anyagi vagy erkölcsi veszteség elkerülése végett jogtörténeti emlékiratot készített valaki legjobb tudása, igaznak vélt hagyomány s a tényleges jogi helyzet alapján olyan oklevél mintájára és pótlására, a mely hite szerint megvolt, de elkallódott. A hagyomány és történeti tudás itt annál értékesebb, mennél közelebb esik az oklevélpótlás a vélt eredetinek idejéhez, s mennél őszintébb. Ezt a gondos bírálatnak sokszor módjában áll ellenőrizni, valamint azt is,

hogy az oklevél jogi igazságát a kortársak vizsgálata és köztudománya miképen fogadja el. Az ily jóhiszemű történeti s jogi emlékiratnak oklevélformája az, a mi legkevésbé igazolható, de mégis értelmezhető némileg azzal, hogy ez volt a kezdődő irodalom legismertebb szerkesztésformája és ennek volt meg a jogi értéke. Az oklevélstilizálás hatása megérzik a codexekben ránk maradt legrégebb törvényeken, legendákon és krónikákon is, természetesen főképp ezen írásművek lelegején, az arenga alkalmazásában. Az oklevélszerű inscriptóra jó példát nyújt Béla király névtelen jegyzője krónikájának kezdő soraiban.¹⁾

Valamint a krónika és oklevél, úgy a jogtörténeti emlékirat és oklevél közti űr áthidalása is lehetséges volt kezdetleges időkben bizonyos szerkezetbeli hasonlóságokkal. És ezt nagyon elősegítette a jogi szükség s a társadalmi kényszer érzete. Magyarország történetében a királyság első százada még nem igen érezte az oklevéladás jogi szükségét, s az írásbeliség elvvé, kötelezővé csak III. Béla korában kezd lenni és még inkább azzá lesz IV. Béla ifjabb s öreg királysága idején.²⁾ A könnyelműen elajándékozott vagy észrevétlen terjeszkedéssel és hatalmasul lefoglalt királyi örökségek (perpetuitates) visszaszedése 1228-tól kezdve még a jogos vagy jogosnak vélt, régtől fogva birt jóságok és jövedelmek megmaradását is veszélyeztette, ha nem volt róla oklevél. Az írásbeliségnek immár kényszerítő elve társadalmi doktrinává tette azt a hitet, hogy a jogos birtokokról az adományozók régebben is okvetlenül adtak okleveleket, s ez alól legfőlegb a nemesek ősfoglalású földjei tehettek kivételt. Ez a naiv hit és társadalmi kényszer teremtette meg az oklevél-pótlás és utánzás ösztönét. Korábban

¹⁾ Sebestyén Gyula drnak szép Anonymus-elmélete daczára a »P. dictus magister«-ben a szerénykedő »P. mester«-névnek kezdőbetűjét látjuk. V. ő. A pannonh. rendtört. I. 680. 682. l. »Ego Vros dictus abbas S. Martini...« Békefi R.: A pásztói apátság tört. II. 5. l. »Nos frater Blondellus dictus abbas in Pastuk...« Wenzel I. 182. l. Benedictus helyén »R. dictus abbas de Tota« olvasandó. V. ő. Sörös: Komárom-megy.-i bencés apátságok. 1905. 15. l. 2. jegyz.

²⁾ Pannonhalmán a XI. században 2, a XII. század első felében 9, második felében 16, a XIII. század elején évtizedenkint 5, 31, 49, 80 darab oklevéllel szaporodott az apátság levéltára, a melyet feltűnő épen megőriztek. A szaporodás mindegyre növekvő aránya világosan feltűnteti az írásbeliség lassú kezdetét, majd rohamos emelkedését. Id. rendtört. I. 538. l.

nem igen keletkeztek oklevélhamisítványok Magyarországon. Azon harminczhat hamisítvány közt, a melyeket eddig behatóban megvizsgáltam, csupán a bakonybéli 1086. évvel keltezett oklevélnek harmincz birtokról szóló első része az, mely a XIII. század előtt készült.¹⁾ Ámde, ha ezt az első részt is tovább elemezzük, a bevezetést és az első 10—11 birtok egyjellegű leírását bátran úgy tekinthetjük, mint az adott évben József apát akaratából készült birtokösszeírást, mely királyi pecsételésről és megerősítésről is beszél ugyan, de ez csak fogalmazvány maradt a László-kori pecsételésmódnak minden nyoma nélkül. Sőt az írásjelleg némileg a mellett szól, hogy ama bakonybéli oklevélnek legnagyobb terjedelmű első része Dinnáig, Zalamádiig csak másolata az eredeti fogalmazványnak, s e másolathoz toldozták a XII. század végén és a következő században a többi négy részt. Tulajdonképeni hamis részei már határozottan 1230 táján kerültek az eredetileg oklevélnek szánt, aztán emlékezet okáért folytatott birtoklajstromra.

Igy az egyetlen kivétel csak megerősíti azt a szabályt, hogy az első áloklevelek a királyi birtok-restauratio XIII. századi nagyobb kísérlete alkalmával készültek, a mely erőteljes kísérlet egyszerre szembetűnővé tette az írásbeliség értékét és korszerűség-

¹⁾ A pannonthalmi alapítólevelet nem sorozom a hamis oklevelek közé. Böhm János »A mitra« cz. dolgozatában (Eger 1905) az alapítólevél készítését 1049 és 1007 közé helyezi, mert a szandálok már bennvannak, a mitra pedig még nincs megemlítve. Braun már Böhm előtt igen szépen kidolgozta a mitra s a többi főpapi ruha történetét (Die pontificalen Gewänder des Abendlandes, VIII + 193 l. Stimmen aus Maria-Laaach. XIX. Ergänzungsband. Freiburg im Breisgau. Herder. 1900.), melyből kitűnik, hogy a mitra engedélyezése érsek részére 1049-ben, arfátok részére 1063-ban kezdődik (30. l.). Mitráról a pannonthalmi alapítólevél hallgat, e miatt tehát lehet hiteles; a szandálok említése pedig éppen nem döntheti meg az 1001. évi kelteztést, sőt inkább szól e mellett, mint ellene. A szandálviselés u. i. előbb általánosabb volt, s mikor kiváltságként a pápák kezdték osztogatni, egy metzi apát megkapta e kiváltságot 970-ben, a fuldai apát 994-ben s a reichenau apát 998-ban (Braun id. m. 108. l.). Már rendtörténetünk I. kötetében (1902. 63. l.) rámutattam III. Ottó hiteles oklevelére (Mon. Germ. Hist. Dipl. II. 704. l.), a melyben a császár elmondja, hogy a reichenau apát kértére kieszközölte számára az apostoli székttől a szandálviselést, a mi a római apátok szokása. Már pedig Anasztáz első pannonthalmi apát Csehországon át Rómából érkezett ide.

letté a hiányzó régibb oklevelek pótlását. Birtokperek szórva-nyosan mindig akadtak, a mióta voltak magánbirtokok; de oklevélpótlásokra és hamisításokra az Árpád-kor végétől kezdve különösen két nagy birtokfelforgatás után következett restauráló korszak adott alkalmat és ösztönzést: a félszázados belső harcokat megszüntető Anjouk és örököseik kora, másodsor a török hódoltság után rendezkedő neoasquisticus korszak. Az országos belső küzdelmek idején sok birtok, jog és oklevél semmisült meg vagy került idegen kézre; a rendezkedés, helyreállítás és sok pereskedés két nagy kora tehát oly nagyra növelte az oklevélszükségletet, hogy kielégítésére szinte iparszerűvé fejlődött az oklevélpótlás és hamisítás mestersége. E téren hírhedt alakok az 1391-ben leplezett felvidéki »átkosemlékű« János deák, a félszázaddal későbbi Zömléni Gábor deák, s a XVIII. század elején Rajesányi Ádám, Csernyakóczy Szabó Mihály stb. Az utolsók a birtokkeresés mellett már a czímerigényeket is iparkodtak kielégíteni.¹⁾

Az oklevélhamisítások klasszikus korának határozottan a középső deák-korszakot kell tekinteniünk. A korábbi hamisítványok annyira gyanútalanok, oly kevésbé óvatosak, hogy eredetiének akarnak látszani a régi minta írásának és egyéb külső formáságainak komoly utánzása nélkül. A nagyobb részük egyszerűen nem is törekszik utánozni a régibb kor írását, igazi hűséggel pedig egyik sem képes reá. Az Anjouk idején kezdődő deák-korszak már fölismerte a régi írásnak szinte utánozhatlan jellegében rejlő veszedelmet, azért hamisítványait közelegykori átíratok alakjában készíti el, becsempézi hiteleshelyi levéltárakba, ott felsőbb rendeletre megkeresik, fölfedezik, ismét átírják, s annak, a ki az eredetieket követelné, tanuk igazolják, hogy az eredetiek elvesztek, elégték, utonállók kezébe kerültek. Végre a hamisítások harmadik korában szemmel látható a hanyatlás: zsírfoltos, ránczos, szántsándékkal piszkított s így régiesített hártján gyarlón utánzott egyes régi betűk vegyest olyanokkal, a melyek sohasem voltak használatban vagy sokkal későbbi betűkre emlékeztetnek, a legkevesebbé történeti tartalom, stb.

¹⁾ Id. rendtört. VII. 488. l. — Horváth Sándor: »A lipői és turóczi registrum«, »Regesták a lipői és turóczi registrumhoz« és »Czímerlevélhamisítások és hamisítók«. Különlenyomatok a Tört. Tár 1902, 1904 s a »Nagy Iván« 1902. évfolyamából.

a némileg hozzáértő kutatóban első látásra fölkeltik a gyanút, a kételkedést.

Legnehezebb a középső kor hamisítványait ellenőrizni, mert az elsikkasztott vagy soha nem létezett eredetiek hiányában csak szövegük belső formáit és történeti, jogi tartalmát, összes külső és belső kritériumaik szerint pedig csupán átirataikat vizsgálhatjuk meg, a melyek keltezésök szerint is közelegyidősek a hamisítás korával, s így ennek a kritériumaitól legkevésbé térnek el. Úgyes deák-prókátorok mutatják fel őket a bíróságok előtt s igazolják hitelességüket más oklevelekkel és egész sereg tanu egyhangú vallomásával oly időben, a mikor a másik peres fél ugyancsak egész sereg közeli, távoli tanuval homlokegyenest ellenkező állításokat bizonyít. Így aztán vagy a tekintélyesebb királyok nevében készült oklevelek győznek, vagy oly egységre szorítja a bíró a feleket, a melyben a hamisító fél is — bizonyítékainak eredetét ismerve — szívesen megnyugszik, s a másik is enged, nehogy mindent elveszítsen. Az a birtokos, a kinek javára a prókátor előteremti a szükséges iratokat, sokszor jóhiszemű, mert nem akar többet, mint a mennyit jogos tulajdonának vél, s az igazoló okiratok kikeresését, áttanulmányozását, fölhasználását deákjára bízza.

Az Anjou-kort nagyon jellemzi a világi »litteratus« deákság nagy tömegű föllépése, mely az egyetemi élet föllendülésével elszaporodva, az irodai, jogi, gazdasági és hadi pályákat mindinkább elárasztja s jogtudásával visszazorítja e terekről a számban megkevesbedett és a világi jog tanulásában egyházi rendeletekkel is korlátozott szerzeteseket, a lelkeszkedéssel elfoglalt világi papságot s a gazdasági és hadi pályán korábban szerepelt jobbágytisztakat. Szórványosan feltűnnek a deákok még a konventjegyzőségekben is, de legfőbb terük a prókátorkodás, a mit majdnem teljesen laicizálnak. E »litteratus« deákok elődei az Árpád-kori »clericus« deákok, kik a monostorhoz kötött szerzetesekhez képest a szabadabb írástudó osztályt alkotják, a világban járnak-kelnek, s egyik úrtól, főpaptól a másikhoz szegődnek. Külföldiek és szolgál- vagy szabados-származásuak feles számmal vannak köztük. Részben világi papok (sacerdos), de más részök legfőleg külsőleg, a hajkorona fölvétele s talán ruházata, továbbá egyházas latin műveltsége szerint tartozik

a papi osztályhoz, de igazán papi hivatásnak nem él, csak irnokoskodik, megházasodik s vagyont gyűjt és hagy gyermekeinek. A legjámborabb fajtából való az a Fülkő vendég, ki az országba jöve »clericus« vagyis »deák-szolgálattal« Álmos herceghez szegődött, aztán Szerafin esztergomi érseknek, végre öt veszprémi püspöknek szolgált, közben megházasodott, meggazdagodott s 1146-ban áhíttatos végrendelettel házakat, földeket, szőlőket, szolgálkat, adóst és gyümölcsfákat hagyott két monostorra s egyetlen leányára. A tihanyi apátságnak a monostor tövében voltak családos papjai, mint lovas jobbágyok, s egy szolgálka-családnak csak az volt a dolga, hogy a clericusokat összehívja (1211). A pannonhalmi monostornak két falujában laktak deákok (due ville clericorum, 1226), kikről az egyik falut, mely utóbb hét szomszédos kis falu területét olvasztotta magába, azóta Diákinak nevezik (1237 kör.). Az egyik idevaló deáknak legalább húsz válogatott ökrét és a templom kamrájában őrzött három szekrényét említi 1233-ban, s ugyanezen clericust egy 1354 táján készített hamis oklevél, kora felfogásához híven, már »litteratus«-nak s az apát famulus-ának és procurator-ának mondja.¹⁾ Itt van meg az áthidalás a két kor deákja közt. Az Árpád-kori pap-deák is szolgáltatott olykor hamis levelet, mint pl. Pat ispán káplánja, Bulcsu pap (sacerdos), a kitől öt szolgálka a maga fölzsabadítása végett Béla király nevében kiállított oklevelet kapott, de ezt az oklevelet Barezfia Miklós nádor az esztergomi érsekkel és más egyházi férfiakkal nyilvánvaló hamisítványnak ismerte föl.²⁾ A balatonfő-kajári Póka clericus nem ugyan hamis levéllel, hanem buzgó prókátorkodással iparkodik a maga és szabados testvéreinek szabadságát s birtokát gyarapítani oly makacsul, hogy e miatt a libertinus testvérek majdnem szolgálkával bűnhődnek.³⁾

Bizonyára igazságtalan dolog volna minden hamisítást a deákosztály rovására írni. Mindegyik korban ott vannak az írástudók közt a szerzetesek is, kik közt szintén akadtak hamisítók. Minden osztálynak van alja, salakja. Hamisítás vádjában apátot, káptalant is marasztalnak el. Ha mindazonáltal a deák-osztályra

¹⁾ Id. pannonh. rendtört. I. 598, 681, 715, 717, 721, 783, 799, II. 410. l.

²⁾ U. o. 676. l. 1226.

³⁾ U. o. 768. l. 1239. v. ö. 247—249. l.

különösebben ráirányítjuk a figyelmet, ennek oka az a túlnyomó prókatori szerep, a melyet a hamisítások klasszikus középső korában a deákság szembetűnően elfoglal. S e litteratus deákok elődeit nyilván felismerhetjük az Árpád-kori clericus deákokban, utódaikat pedig az alacsony sorsból nemességre és gazdagságra törekvő s ily törekvésekben másokat is támogató későbbi kalandor ügyvédekben és pénzhajhászó oklevélgyűjtőkben.

A kutató természetszerűleg legbiztosabban mozog azon téren, a melyeket maga már alaposan átvizsgált, s innen indulhat ki legsikeresebben a szomszédos területek kifürkészésére. Magam is, a kegyellettől és igazságszeretettől egyaránt óvatosságra intve, mielőtt tovább haladnék, körültekintő szemlét tartottam az eddig bejárt és föl kutatott hármastérségen, a pannonhalmi, zalavári és bakonybéli kritikus oklevelek egymáshoz elég közeleső, de időben, okaiban s a megszerkesztés, felhasználás és megőrzés körülményeiben eléggé változatos, bonyodalmas tanulságai fölött. Igy szerzett ismereteimet és következtetéseimet igyekeztem rendezni, hogy mentül biztosabb irányt nyerjek s az eltévelyedés, botlások és botránkozás útjait lehetőleg elkerüljem, másokkal is elkerültessem.

Végül, mielőtt a tihanyi kritikus levelekre áttérek, feltüntetem itt a három apátság (Pannonhalma=Ph, Zalavár=Zv, Bakonybél=Bb.) hamis okleveleinek keletkezését időrendben, a melynek adatai 1230, 1350 és 1700 táján tömörülnek, jelezve a birtok- és jogrestaurációra való törekvés három korának legkritikusabb időszakait az illető apátságokban.

I. korszak. Védekezés a királyi örökségek visszaszedése ellen.

- 1200 táján 1086 I. rész: Sz. László utódaitól nyert birtokok (Bb).
 1210 * 1138 határrendezés a királyi várnépekkel Salán (Ph).
 1230 * 1131? kivakart 600 helyébe írt 6000 kőszó (Bb), egyébként az oklevél hiteles.
 1230 * 1137 sóhajók, egész vármegyék vámrészei, bírói kiváltság (Ph).
 1234 * 1171 Kajár-szűzi határper királyi népekkel (Bb).
 1239 előtt 1037 Szent István alapítólevele (Bb).
 1239 * 1086 II. rész: Sz. István adta vámok és halászat stb. (Bb).
 1239 táján 1086 III. rész: három vámmentes sóhajó, sóbányászok (Bb).
 1249 * 1135 Koppány-szücsi földosztó per királyi néppel (Bb).
 1249 után 1086 IV. rész: toldalék az 1135? okl. nyomán (Bb).

II. korszak. Ökológiai nagy oklevél- és birtokvesztések restaurációja.

- 1326 táján 1019 Sz. István alapítólevele tizedekről, birtokokról stb. (Zv) utóbb megpörkölődött. Átirva 1101-el, Sz. László okl.-vel (?): 1328? : 1347 : 1370. Ez utolsó átirat Veszprémben van.
 1326 * 1256 exemptio, tizedek (Zv) : 1371 : 1471 : 1514 egysz. másolata Esztergomban.
 1346 * 1341 tűzvész, oklevelek pusztulása, jogi óvás (Zp). Eredetije Göttweigben. Az 1328 és 1339 igazolására. Legalább is gyanús.
 1346 * 1328 : 1019 + 1101 adómentesség, bírói kiváltság stb. (Zv) : 1347 : 1370 : 1347 : 1427 : 1514 egysz. más. Eszterg. : 1347 : 1427 : 1691 bit. más. Z.-Apátiban.
 1346 * 1339 : 1024 exemptio, adómentesség, bírói kiváltság, kir. bajvivó, hetivásárok, halászatok, tizedek, birtokok (Zv) : 1350. átirata Phalmán és Z.-Apátiban (2 pld.).
 1354 * 1239 az apát deákja tiltakozik Gönyő miatt (Ph).
 1368 * 1162 Ug harmada : kivonata 1368. ugi periratban (Bb).

III. korszak. A török-kor végén keresett birtokok és jogok igazolása.

- 1676 táján 1292 Táp és Szent Miklós adományozása (Ph).
 1694 * 1222 Heese határai (Ph).
 1702 * 1220 (+ 482) Fejéregyház-Táplány pere (Ph).
 1737 * 1417 : 1019 Zsigmond átirja Sz. István levelét (Zv).

A tihanyi apátság hamis oklevelei mind a középső korszakból, de a XIV. századnak inkább a végéről származnak, s az egy tucatsznyi hamisítvány közt csupán egy keletkezett a XV. század elején.

Oklevélbeli gazdagság dolgában a tihanyi apátság Pannonhalma és Bakonybél után következik, esakhogy némelyik összeírása, különösen az 1211. évi, melynek fogalmazványa is megvan, fölér sok kis oklevéllel. *Tihany levéltárában* ma az eredeti oklevelek száma a XI. századból 2, a XII. századból 1, a XIII. századból 2 a tatárjárásig, azután 10, a XIV. századból 12, a XV. századból 10 s a mohácsi vészig még 2 darab hiteles oklevél.¹⁾ Eredetiben

¹⁾ Keltezésök szerint felsorolva : XI. 1055, 1093 ut., XII. 1184, XIII. 1211, 1233, 1243, 1251, 1262 kör., 1267 jan. 11, decz. 6. 9, 1269, 1270, 1297 (: 1267), 1298, XIV. 1353 (: 1289), 1360, 1382, 1385 okt. 26, nov. 18, 1392 (: 1327 ? + 1231 ?), 1393 febr. 16, jún. 15, 1394, 1397 (: 1260), 1399 (: 1211), 1399 (: 1365 ? : 1274 ? : 1092 ?), XV. 1411, 1412, 1417 márcz. 2 (: 1416 : 1325 ?), márcz. 12, ápr. 4, 1429, 1453, 1458, 1466, 1472, XVI. 1506, 1522.

van meg, de több oknál fogva gyanús, hamis az egyik 1055. évi oklevélen kívül az 1275. és 1358. évvel kezelt oklevél.

Más levéltárakban vannak, de Tihany kritikus okleveleit tartalmazzák ezen eredeti oklevelek: 1373 (: 1118 ?) a Mórocz-családnál Felső-Órsön, 1390 (: 1092 ?) és 1398 (: 1170 ? + 1308 ? + 1320 ?) az Országos Levéltárban.

Ezen külső szemle után lássuk most már közelebbről a tihanyi apátság kritikus okleveleit. Nem mind hamis, a miről szólni akarunk, de még a hiteleseket is e részben tisztába kell hoznunk, mert szó fér hozzájuk. Összesen tizenöt darab oklevelet vizsgálunk meg.¹⁾

1. A két alapítólevél. 1055. 1055 ?

(Eredetiek.)

Az alapító András király levelét II. Andrásnak 1211. évi nagy összeíró oklevele említi először ilyképen: «ad instantiam precum Vros, tunc eiusdem loci prelati, privilegium regis Andree, illustris memorie, *vetustatis senio distinctum*, renovare curavimus». E szerint I. András tihanyi privilegiális levelének már akkor feltűnő volt öreg régisége, mikor Oros tihanyi apát Pannonhalma apáti székébe való átköltözése előtt, 1207-ben, megkérte a királyt alapító elődje levelének megújítására s az apátság összes urbéres embereinek összeíratására. A megújítás aztán a régi eredetinek egyes helyeit szóról-szóra, más helyeit kibővítve írta át, de nem az egészet, mert fő érdek volt az apátsági jobbágyság, udvarnokok és urbéresek közel kétezzer férfi-nevének rokonság, foglalkozás és lakóhely szerint való teljes felsorolása.²⁾

A tihanyi alapítólevél második említése a Zsigmond-kori hosszú gamási perben (1398—1416) fordul elő.³⁾ Midőn Böbek Detre nádor 1402 márczius 8-ika után a királyi kurián már ki akarta mondani az ítéletet György tihanyi apát és a gamási nemesek jelenlétében, a tihanyi konvent megbizottjaként meg-

¹⁾ Kezdetek sorrendje szerint: 1055. eredeti, 1055 ? ered., 1002 ? 1118 ? 1170 k. ? 1231 ? 1267 ered., 1274 ? 1275 ? ered., 1308 ? 1320 ? 1325 ? 1327 ? 1358 ? ered., 1365 ?

²⁾ Pannonh. r. ltár. Tihan. fasc. 1. nr. 5.

³⁾ U. o. nr. 32.

érkezett Henyei Bereczk és előadta, hogy noha az apátúr állítása szerint monostorának már nincs több bizonyítéka az alpe-resek ellen, mégis a konvent végül több oly okiratot talált, a melyek gamási jogait érintik, s ezeket most a nádor engedelmével bemutatja. A bemutatott három okirat közt volt András úrnak, Magyarország egykori boldogemlékű, dicső királyának oklevele két peeséttel: az egyik pecsét hátul, a másik belül volt ráillesztve (duobus sigillis, uno a tergo et alio ab intra consignata). Ezen oklevél 1055-ben kelt, András uralkodásának kilencedik évében. Böbek nádor megvizsgálta s belőle szószerint kiíratta a Gamásra vonatkozó sorokat, a melyekből kitűnik, hogy a ma meglevő két 1055. évi levél közül a tihanyi konvent még mindig csak azt az egyet ismerte, a melyet 1211-ben II. András kancellárja és nádora látott.

Nevezzük ezt a régebben ismételve bemutatott példányt *A*-nak, a másikat *B*-nek.

Több viharos század mult el, mire az 1055. évi oklevél a tihanyi apátság emlékeiben újra előkerül. A törökök kiűzése után ezen apátság birtokait az osztrák altenburgi benczések váltották magukhoz és két évvel később (1703) hitelesen lemásoltatták egy könyvbe a tihanyi levéltárnak összes Árpád-kori kezdetű eredeti oklevelét, sőt a továbbiak legnagyobb részét is a mohácsi vészig s a XVII. század elejéről két darabot.¹⁾ Az Árpád-koriak közül csupán a kezdetlen, 1262 táján kiadott kis levél maradt ki, a melyben a nádor párbajt ítél meg az apátság tósoki tisztjének azzal szemben, ki állítólag megölte az ő testvérét. Ez a patens-levél tehát nem egyenesen apátsági érdekű, azért a másolatkönyvből való kihagyása érthető. Annál feltűnőbb az 1055. évi kezdetű *B*. példány másolatának a hiánya.

A két példány külső történetében az utolsó mozzanat az, hogy a királyi táblán 1733-ban kezdett és a hétszemélyes

¹⁾ U. o. fasc. 35. nr. 1. 1—328. l. időrend nélkül. Az itt lemásolt oklevelek dátumai sorba szedve: 1055, 1095 ?, 1184, 1211, 1233, 1243, 1251, 1266 ?, 1267, 1267, 1269, 1270, 1275 (?), 1297 (: 1266), 1298, 1358 (?), 1382, [1383], 1385, 1392, 1392 ? 1393, 1394, 1412, 1417, 1417, 1426 (1417), 1429, 1458, 1522, 1612, 1615; 1600. urbarium. — A mohácsi vész előttekiből kimaradtak: 1055 ?, 1262 kőr., 1353 (: 1289), 1360, 1397 (: 1269), 1399 (: 1211), 1399 (: 1365; 1274; 1092), 1411, 1453, 1466, 1472, 1506.

táblán 1750-ben befejezett nagy tihanyi birtokper iratai közt már nyilván megvan az 1055. évi *B.* oklevél másolata 1746-ban hitelesítve.¹⁾ Ekkor akarták a tihanyiak visszaperelni a régi oklevelekben említett s aztán elveszett sok birtokot,²⁾ de sikertelenül, mert a bizonyítás határozatlan vagy téves volt.

E külső történeti adatokat kiegészíti a *B.* példány keltezéséhez XVII. századi kézzel írt széljegyzet: »1055. Sunt anni 632.« E két szám összege 1687, s az ily évszámítás már ismételtelen gyanusnak bizonyult.³⁾ Kései kor hamisítására vall a *B.* oklevél egész külseje. Bőrhártyája ránczos, érdes felszínű, piszkos; meglátszik rajta, hogy egykor nedves helyen tartották s egyes helyeit a penész marta le. Így szokták a hamisítványokat mesterségesen régiesíteni. Írása halavány tintával egészben véve a XIII. századi betűket utánozza, de scriptura-longiorja még későbbi tört. jellegű s egyes betűi világosan elárulják, hogy rajzolójuk nem ismerte igazán a régi írást. Mikor *B* betűt akar írni, *G* betűt rajzol; sűrűn használja a hiteles eredetiekben igen ritka, ferdén visszadőlő *s* és a teljesen szokatlan hosszú kis *r* betűt; a *k* betű el van rontva s jobban hasonlít a XIII. század közepén föllépő nagy *R*-hez. A külső leírás teljessége kedvéért megjegyezzük, hogy a hártya szélessége a sorok irányában 48, hossza 52 cm; az alsó 10 cm széles szegély közepén keresztben átfűzött hártyaszalagokkal egy Árpád-kori királypecsét töredéke van megerősítve, a melynek sötétebb nyoma a hártyán 9 cm átmérőjű.

Az *A.* példány két pecsétje, a melyeket 1402-ben belül és hátul láttak rajta, hiányzanak, csak a 9 cm átmérőjű egykori nagy viaszpecsétnek megpörkölődött, a rátapadt viasztól fénylő barnás nyoma látszik élesen, a melynek alsó szélén a pecsételés melegétől törekenyebbé vált hártya a sok hajtogatás folytán idővel kissé megszakadt. A pecsétnyom körén belül keresztben két-két párhuzamos bevágás van ugyanolyan pecsétfűző hártyaszalagok

¹⁾ U. o. fasc. 3. nr. 29.

²⁾ E birtokok: Bálványos, Csege, Csicsal, Boglár, Nagy- és Kis-Gamas, Lullya, Áracs, Füred, Fülöp, Kékkő, Dörgiese, Vászoly, Kis-Pécel.

³⁾ Id. pannonh. rendtört. I. köt. 796. l. jegyz. 1220 alatt 482 s vonal alatt összegezve 1702. — U. o. VII. köt. 488. l. 1737 alatt 1595 s vonal alatt a különbség 142.

számára s ugyanolyan elhelyezéssel, a minő a *B.* példányon látható (a párhuzamos bevágások távolsága a sorok irányában 52, erre harántosan 42 mm), úgyhogy majdnem arra gondolunk, hogy az *A.* példány pecsétjét helyezték a *B*-re. Megjegyezhetjük, hogy András fiának, Dávid hercegnek tihanyi adománylevelén az elég ép Szent László-pecsét nagysága és ráerősítése teljesen azonos (a pecsétfészkek átmérője 9 cm, a köriratot szegélyző külső köré 7 cm).¹⁾

Az *A.* példány hátulsó pecsétjének is megtaláltuk a nyomát az oklevél közepe táján 72 mm-nyi két párhuzamos bemetszés alakjában, a mely bemetszések egyike a felső hártya utolsó két sora közt, másika pedig az alsó hártya első két sora közt húzódik el, s arra szolgáltak, hogy a rajtuk átfűzött széles hártyaszalag vagy selyemfonat hátul összekötve és megpecsételve hitelesen igazolja a két hártya eredeti összetartozását. Ma ez a pecsét fűzőstül együtt teljesen hiányzik, mert a nehéz pecsét régen átszakította a bevágások közt levő hártya-széleket, s az oklevélről így leesve, félretéve, a századok folyamán elkallódott.

Hogy az 1055. évi oklevél *A.* példánya már eredetileg is két hártyából állott, ezt bizonyítja az, hogy az írás rendes sortávolsága mindkét hártyán 11 mm; ha pedig a két hártyát úgy illesztjük össze, hogy elmetszett egy darabnak lássék, akkor a felső hártya utolsó sora és az alsó hártya első sora közt levő távolság $12 + 22 = 34$ mm lenne, a mi háromszoros sortávolság, s ez teljesen üres, az írásnak és vakarásnak minden nyoma nélkül. Már pedig a hol vakartak a hártyán, annak nyoma meglátszik. Azt sem lehet föltenni, hogy a felső hártyának beírott, de meg nem felelő szövegű alsó részét később levágták, s helyette megírták az alsó hártya szövegét, mert a felső hártya 12 mm széles alsó szegélyén — 11 mm lévén a rendes sorköz — egy sor írás még teljesen elfért volna, s ennek a levakarása okvetlenül meglátszanék a síma felületű hártyán. Végül nem írhatták később az alsó hártya szövegét azért sem, mert a két hártya anyaga, kidolgozásmódja és írása tökéletesen egyjellegetű.

A felső hártya 375—355 mm széles a sorok irányában és 465 mm hosszú, az alsó hártya pedig átlag 355 mm széles és 435 mm

¹⁾ Pannonh. rendi levéltár. Tihan. fasc. 1. nr. 3.

hosszú, úgyhogy a kettőnek együttes hossza 90 cm, mely tehát csaknem háromakkora, mint szélessége.¹⁾ A két hártya ma is sokkal fehérebb és tisztább mint a *B.* példány mesterségesen régiesített hártája, habár amazok a valódi öregségtől nagyrészt szép sárga patinát kaptak s helyenkint vízfoltosak. A *B.* példány hártája teljesen fénytelen, míg amazok felülete viaszfényű, fogásuk keményebb és vastagabb. Csak az a feltűnő különbség van a két hártján, hogy a felsőn a vonalozás jórészt eltűnt, csak az osztó pontok látszanak a hártya két szélén, ellenben az alsó hártján erősen bekarczott vonalozás van, melyet az oklevél írója néhol fölhasznál ugyan, kivált a pecsét közelében, a tanuk nevénel, de egyébként kénytelen a pecsét viaszos nyoma alatt is látható, tehát az írásnál és pecsételésnél régibb karczolásoktól eltérni s a felső hártján levő vonalozást az alsó hártján is folytatni, mert a korábban karczott párhuzamos vonalak annyira elferdültek, hogy némelyik vonal az egyik írassor végétől lenyúlik a következő sor elejéig.

Az írás jellege az *A.* példány két hártáján nemcsak egykorú, de határozottan egy kéz munkája. A korjelleg mellett ugyanis pontosabb megfigyeléssel nyilván meg lehet különböztetni az egyéni sajátos jelleget, a melynél fogva a teljesen egykorú és nagyon hasonlóknak látszó írásokban is fölismerhető némi különbség, úgy hogy hiteles legrégebbi okleveleink közt nincs kettő, melynek írása egészen azonos volna. A tihanyi alapítólevél *A.* példányának írása valamennyi hiteles írás közt a legrégiesebb, kivéve a félszázaddal korábbi keltezésű s idegen embertől írt pannonthalmi alapítólevelet. De azért ezzel is vannak egyezései. A nyílt *a* betű csak a pannonthalmiban fordul elő; de a pusztán két vonalból képzett nagy *A* középső összekötés nélkül mindkettőben hasonló, valamint a nagy *F*, a kis *g*, a kis *q*, (*que*), a sor alá lenyúló kis *r*, s a *tur* végzet rövidítése legjobban egyezik a pannonthalmi és a tihanyi alapítólevélben, azon feltűnő különbséggel, hogy a pannonthalmiak írása az egykorú császári levelekéhez hasonlóan reszketős és hajladozó vonalokból alakul, míg a

¹⁾ Mostani hosszúsága 89 cm., mert a két hártját modern kéz egy cm.-nyire összevarrta. Modernsége az alája varrt szarvasbőr tisztaságából következtethető.

tihanyié merev és függőleges kézvonásokból áll. Egyéb betűk és rövidítések dolgában a tihanyi alapítólevél írása az utána következő magyarországi oklevelekéhez hasonló; ilyen különösen a vízszintesen összekötött két pont az *u*, *p*, stb. betűk fölött az *um*, *pre* rövidítéseül, a *bus* végzetnek a *b* aljához helyezett vesszővel való rövidítése (*b.*) az *y*-nak *v* és nem *u*-szerű képzése, s általában a *minuta erecta* nevű írás czifrázatlan alakja és egyenes állása.¹⁾

Az oklevél hiteles eredeti volta ellen látszik bizonyítani az, hogy két hártából van összevarrva, hogy a tanuk neve s előtte a keresztjel mind egy kézzel van írva, s hogy e nevek a pecsét két oldalán kéthasábosan vannak elrendezve, úgy hogy a pecsét épen közbe fért; ez az elrendezés pedig diplomatikánk kiváló művelője szerint²⁾ csak úgy képzelhető, ha előbb tették volna fel a pecsétet s ezt aztán írták körül a tanuk neveivel, a mi ellenkeznék a diplomatika azon tanításával, hogy a pecsét feltétele volt az utolsó tény az oklevél kiállításánál s ekkor történt az oklevél tradíciója. Ez okokból folyik az a következtetés, hogy itt egykorú másolattal és nem eredeti oklevéllel van dolgunk.³⁾

Am az utolsó nehézség akkor is fennáll, ha másolatnak, vagy ha egykorú, de mégis utólagosan készült másodpéldánynak vesszük a tihanyi levél jelen formáját; mert kétségtelenül látszik rajta a tanuk neve közt azon nagy királyi pecsét nyoma, a melyet 1402-ben láttak. Ha az oklevél csak másolat vagy másodpéldány, vajjon akkor előbb üthették-e rá a pecsétet, mintsem befejezték a másolást? Ha eredeti oklevél kiállításánál

¹⁾ L. »A bakonyhéli apátság Árpád-kori oklevelei« cz. tanulmányomhoz készített írástani táblát. Id. pannonth. rendtört. VIII. köt. 234—235. l. közt, vagy a különlenyomat 16—17. l. közt.

²⁾ Fejérpataky László: A kir. kanczellária az Árpádok korában. Akad. kiad. 1885. 11. l.

³⁾ E véleményről lényegesen eltér Fejérpatakynek »Kálmán király oklevelei« (Akad. Értek. II. oszt. XV. köt. 5. sz. 1892. 211. ill. 17. l.) cz. művében az a kifejezés, hogy az 1055. évi Endre-féle oklevelet »ha nem is az eredeti oklevélnek, de egykorú másodpéldánynak kell elfogadnunk«. Ha a »másodpéldány« párt jelent, akkor ez is hiteles eredeti ép úgy, mint az első eredeti, a melylyel egyszerre szokott készülni.

utolsó tény a pecsételés, akkor a másolat megpecsételése még inkább utólagos. És ha a másolatban előre ki tudták jelölni a pecsét helyét, akkor még inkább megtehették ezt az eredeti oklevél készítése közben azok, kik a királyi pecsétnyomó nagyságát a kancelláriában ismerték és kipróbálhatták. Az a körülmény, hogy az oklevél két hártýából áll, mert vagy nem számították ki jól az oklevélhez szükséges hártýa nagyságát, vagy nem akadt a kancelláriában elegendő nagyságú hártýa: ez épen rávall olyan kezdetleges irodára és helyettes jegyzőre, a milyen a tihanyi alapítólevél keltezésekor működött. Ezen oklevél másolat-volta mellett kétségtelenül legerősebb érv az, hogy a »† Signum Benedicti archiepiscopi«, »† Signum Gilconi comitis« stb. tanualáírások mind egy kéz vonásai. A pápai bullákon, pl. II. Paschalis pannonhalmi bulláján a pápa és a bíbornokok sajátkezüleg s egymásétól eltérő vonásokkal írták alá nevöket. († Ego N. episcopus subscripsi.) Ép így látjuk ezt egy raguzai oklevél szövegéből, hol a sajátkezű névaláírások még hasonlóbbak a tihanyi formulához, mert szövegük így szól: »† Signum manu Stephani . . .«¹⁾ A császári oklevelekben nem volt szokás az ország főembereit így tanukul felsorolni s velök az oklevelet aláíratni, e részben tehát a tihanyi oklevél írója csak a pápai bullákat s a dalmata oklevelek signumait vehette mintául, a melyeknek mása a császári okleveleken csak a császár signumában van meg. A bullák és a dalmata-olasz szokás igazi utánzását a névaláírásokban jórészt lehetetlenné tette az, hogy a tanuk háromnegyede, a világi előkelőség, nem tudott írni. I. András király kezdő kancelláriája tehát az egyházi okiratokban szokásos névaláírásokat mint holt formulát vette át, a melyet mind maga a jegyző töltött ki, s mivel igazi aláírás nem volt lehetséges, legfőlebb a főpapoknál, a kik miatt kivételt tenni nem akart, azért a sajátkezű aláírásnak eredeti formuláját »† Ego Petrus Portuensis episcopus subscripsi« helyett a »Signum domini Stefani incliti regis« formula mintájára így alakította: »† Signum Mauri episcopi«, »† Signum Zache comitis palatii.« Ily alakban a formula már nem kívánta a sajátkezű névirást sem a főpapoktól, sem az ispánoktól, valamint a császárok és Szent István király sem

¹⁾ Wenzel ÁUO. XI. 14. l.

írták sajátkezüleg a signum egész formuláját. Későbbi királyaink okleveleiben az a törekvés, hogy az ország főemberei tanukul szerepeljenek, s annak a tudata, hogy ezen tanuk nagy része nem tud írni, a valódi helyzetnek leginkább megfelelő formulát talált ki akkor, a midőn az 1137. évi hiteles oklevélbe ezt írta: »assignatis testibus veritatis, nostris principibus, quorum hec sunt nomina: Felicianus archiepiscopus . . . Fanzal palatinus comes . . . aliique . . .«¹⁾

Az 1055. évi alapítólevél A példányával szemben a tételt úgy kell felállítani, hogy ez vagy hiteles eredeti, vagy hamisítvány, mert hiteles eredetinek akar látszani. E szétválasztó tétel igazságát világosan felismerjük, ha egybeállítjuk az oklevélszövegek megjelenésének külső formáit, melyek a következők: fogalmazvány, hiteles eredeti, átírat, hiteles másolat, egyszerű másolat. A fogalmazványt arról ismerjük meg, hogy pecsételésnek rajta semmi nyoma sincs és hogy az írás szélén és sorai közt oly betoldások vannak, a melyek a pecsétes eredetiben már mind a rendes sorokban foglalnak helyet. Ilyen fogalmazvány pl. a tihanyi 1211. évi összeírás egyik hártýára írt példány,²⁾ vagy a Pannonhalma részére 1237 körül készült Albós-féle összeírás.³⁾ Hiteles eredeti akar lenni mindazon oklevél, a melyen pecsét van és nem tartalmaz korábbi oklevélszöveget. Korábbi oklevelek megújítását tartalmazza az átírat, a mely bevezető és befejező formuláiban a renovatio szándékát világosan kifejezi, a régibb szöveget átíró formulák közé foglalja s a hitelesség vagy megerősítés okáért pecséttel is ellátja. Ennél ritkább az első századokban a hiteles másolat, mely a lemásolt oklevélszöveghez hitelesítő záradékot csatol és ennek bizonyosságául pecsétet illeszt reá. Ilyenek vehetjük már Kálmán királynak 1109-ben a veszprémvölgyi apácák részére adott renovatiós levelét,⁴⁾ mely azonban megerősítést is tartalmaz; s még inkább ilyen a Pannonhalmán meg-

¹⁾ Id. rendtört. I. 593., 596. l.

²⁾ Pannonh. r. ltár. fasc. I. nr. 5.

³⁾ Id. pannonh. rendtört. I. 192. 199. l. (két facsimile) és 771—787. l oklevélszöveg.

⁴⁾ Fejérpataky L. »Kálmán király oklevelei« 21—40. l. Gyomlay Gy. »Sz. István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről« (Akad. Értek. I. oszt. XVII. köt. 8. sz. 393—434. l.).

jelent apátok, szenttamási prépost és Pósa ispán pecsétjével hitelesített másolat, mely két régibb oklevél szövegét hitelesítő záradékkal látja el.¹⁾ De ez is »transcriptio«-nak, vagyis átiratnak nevezi magát, a mi jelzi, hogy átirat és hiteles másolat közt nincs lényeges különbség. Egyszerű, nem hiteles másolatot, melynek sem hitelesítő záradéka, sem pecsétje nincs, s mely nyilván később készült mint az eredeti, többet ismerünk.²⁾

Az igazi másodpéldányok vagy párok, a melyenekből egyszerre több is készült (1216. 3 példányban,³⁾ az 1222. aranybulla 7 példányban) az érdekelt felek száma szerint, mind egyaránt hiteles eredetiek. Azért jogosan megismételhetjük azt a tételt, hogy az 1055. évi tihanyi A oklevél vagy hiteles eredeti, vagy hamisítvány, mert hiteles eredetinek akar látszani, miután a főtebb adott értelemben sem fogalmazványnak, sem átiratnak, sem hiteles másolatnak, sem egyszerű másolatnak nem minősíthetjük. Másodpéldánynak sem mondhatjuk, mert csak egy érdekelt fél számára készült s nem érezték még akkor annak szükségét, a mi később előfordult, hogy ugyanazon oklevél párjait több hiteles levéltárban is őrizték egyszerre. Mivel pedig a tihanyi alapítólevél csak hiteles eredeti vagy hamisítvány lehet, és hamisítványnak még senki sem merete mondani, de nincs is erre elegendő ok, sőt ellenkezőleg a külső és belső érvek mind kezdetleges régisége és hitelessége mellett szólnak: azért kénytelenek vagyunk ezen oklevelet teljesen hiteles eredetinek vallani.

Hitelességét csak megerősíti az oklevél szövegének vizsgálata. Mivel e szövegnek még nincs jó kiadása,⁴⁾ a B példány szövege pedig egészen kiadatlan, s mivel az összevetés érdekéből is czélszerűnek ígérkezik párhuzamos közlésök: azért itt egymás mellé helyezzük a két teljes szöveget.

¹⁾ Id. pannonh. rendtört. I. 698. l.

²⁾ A legrégebbek: 1213. Ph. r. Itár. 27 Dd., 1215. Ph. 30 A. stb. Id. pannonh. rendtört. I. 626. jegyz. 635. l. jegyz. Egyszerű másolatok gyűjteménye codex-alakban a Liber Ruber Pannonhalmán.

³⁾ Id. rendtört. I. 643. l. jegyz.

⁴⁾ Marczali: »Enchiridion Fontium« ez. forráskiadásában (1902. 81—86. l.) az eddig legjobban közölt szöveg több kisebb-nagyobb hibát és hiányt tüntet föl a helyes olvasáshoz képest. Ezeket l. alább.

1055 A.

✠ (Christus) ✠ In nomine Sancte et Individue Trinitatis. Andreas, Dei annuente clementia Pannoniorum invictus rex. ✠ Quoniam¹⁾ nonnulli mortalium, plerumque hebetati mente sive per ignaviam, seu per negligentiam culpam, sepissime etiam per secularis rei curam, non multo post tempore perituram, que viderant et audierant, oblivionis levitatibus inscii immemoresque crediderunt: doctores, philosophi patresque nostri quamplurimi consilio, prudentia suaque invenerunt industria, ut quicquid humane filii propaginis ratum fieri decernerent, per manus scriptorum iugi studio litterarum memoriis commendarent, ne per cariosam vetustatem posset deleri apud posteriores evi. Id ergo, quia utile ipsis visum est et bonum, cunctis modernis sapientibus utilius idipsum videatur et optimum. Unde itaque christianissimus sceptrifer Andreas iussu auctoritativo sub cartali testamento huius privilegii exarari edixit, thomo presente seriatim monstrante,

(1) quicquid ad ecclesiam Sancte Marie Sanctique Aniani episcopi et confessoris in loco, qui vulgo dicitur Tichon super Balatin, pro sua et coniugis, filiorum filiarumque et omnium parentum suorum vivorum sive defunctorum salute tradidit in terris cultis et incultis, in vineis, in agriculturalis, in servis, in ancillis, in equis, in bubus et ovibus et porcis, in apibus et ipsarum custodiibus et in ornamentis eiusdem ecclesie honori pertinentibus. Tradidit enim inibi gloriosus prefatus rex locum

Id. Enchiridion: 1) quum.

1055 ? B.

✠ In nomine Sancte et Individue Trinitatis. Andreas, Dei annuente clementia Pannoniorum invictus rex. ✠ Quo(n)iam nonnulli mortalium hebetati mente sive per ignaviam, seu per negligentiam culpam, sepissime etiam per secularis rei curam, non multo post tempore perituram, que viderant et audierant, oblivionis levitatibus inscii immemoresque crediderunt: doctores, philosophi patresque nostri quamplurimi consilio, prudentia suaque invenerunt industria, ut quicquid humane filii propaginis (!) fieri decernerent, per manus scriptorum iugi studio litterarum memorie (!) commendarent, ne per cariosam vetustatem posset deleri apud posteriores evi. Id ergo, quia utile ipsis visum est et bonum, cunctis modernis sapientibus utilius idipsum videatur et optimum. Unde itaque christianissimus sceptrifer [Andr]eas iussu auctoritativo sub cartali testamento huius privilegii exarari edixit, thomo presente seriatim monstrante,

(1) quicquid ad ecclesiam Sancte Marie Sanctique Aniani episcopi et confessoris in loco, qui vulgo dicitur Tichon super Balatin, pro sua [et coniugis], filiorum filiarumque et omnium parentum suorum vivorum sive defunctorum salute tradidit in terris cultis et incultis, in vineis, in agriculturalis, in servis, in ancillis, in equis, in bubus et ovibus et porcis, in apibus et ipsarum custodiibus [et in ornamentis eiusdem ecclesie honori pertinentibus. Tradidit enim inibi gloriosus prefatus rex locum

1055 A.

p(re)scriptum, in qua — eadem insula scilicet — fun[da]ta est ecclesia cum suis terminis, quorum nomina sic adnotantur: est lacus in circuitu et vallum, ab antiquis labore manuum operatum et factum²⁾; quicquid infra³⁾ haec continentur in piscationibus, in arundinetis, ibi pertinentia sunt.

(2) Est in eodem lacu locus, qui vocatur *Petra*, cum ceteris inibi pertinens. Et hoc notum sit cunctis, quod omnia, quae illa clauduntur insula in fructectis, in cumulo et in omnibus [preter]⁴⁾ vineas, ibi pertinentia sunt; prata autem regalia, quae ad villam hunc (!) insula proximam adjacent, ad eandem⁵⁾ ecclesiam sunt pertinentia.

1055? B.

prescriptum, in qua — eadem insula scilicet — fundavit ecclesiam, cui tradidit et castrum cum eadem insula cum terminis eorundem, quorum nomina sic [adnotantur: est lacus in circuitu et] vallum, ab antiquis labore manuum operatum et factum; quicquid infra haec continentur (!) ad ipsam ecclesiam pertinent.

(2) Ibidem est villa *Cuest*, ubi eadem ecclesia habet IIII piscatores, V vinitores cum totidem vineis, VI iobagiones — —

(3) — — *Eurmenes*, ubi sunt III vduarnici, V molendina cum totidem mansionibus, XII iobagiones, IIII servi, VI vinitores cum totidem vineis.

(4) Addidit ibidem villam *Vduory*, in qua dicta ecclesia habet — — — — a parte ville *Derguche* iuxta Balaton est locus, qui dicitur *Soskut*. Et directe supra ad magnam vallem nomine *Zakatheg*.

(5) Est enim (!) villa, que nuncupatur *Pechel*, pertinens ad prefatam ecclesiam cum molundinis, terris, pratis — — —

(6) Ibidem est villa nomine *Vazul*, cuius tercia pars, scilicet a plaga orientali, pertinet ad prefatam ecclesiam (!) cunctis suis apendiciis.

(7) In villa *Zeules* prefata ecclesia habet V vinitores cum totidem vineis, II pulsatores, II vduornicos, V iobagiones a plaga orientali et terram, que *Mereste* appellatur, cum aliis terris ad usum eorundem, silvis, pratis. Et ibidem habet silvam *Euetes*, similiter cum pratis.

(8) Addite sunt etiam ad prefatam sanctam ecclesiam *ville*, cum

Id. Enchiridion: ²⁾ et factum *kimaradt*. ³⁾ intra. ⁴⁾ helye üres, mert az eredetiben kívakarva alig látszik néhány vonás, de ezek »vinease« előtt csak »pretere« vonásai lehetnek. ⁵⁾ eadem.

1055 A.

nomine *Poposka*, in quibus ecclesia habet XL iobagiones cum servis, cum custodibus silvarum, cum pulsatoribus et vduornicis versus Balaton usque viam, qua venitur de *Aarach* ad *Fyred*.

(9) Ibidem enim, scilicet in *Fyred*, ipsa sancta ecclesia habet XV [vinitores? — pul]satores, VII vduornicos, IIII piscatores, totidem iobagiones.

(10) In prescripta villa *Aarach* prefata ecclesia habet IIII piscatores, VI pulsatores, V vinitores cum totidem vineis, VI iobagiones.

(11) In villa *Sopuc* ecclesia pre-titulata habet XV mansiones cum apendiciis suis.

(12) Adhuc est villa, que nominatur *Azofev*, in qua dicta sancta ecclesia habet IIII piscatores, VI iobagiones, V vinitores cum totidem vineis, III tornatores, IIII pulsatores.

(13) Quicquid infra haec, quaeunque loca in terris cultis et incultis, silvis, pratis, nemoribus, in arundinetis, in piscacionibus *infra villas Fok et Zarozo* continentur, ad prefatam sanctam ecclesiam in Balaton et, ut supra nominavimus, sunt pertinentia.

(3) Est et *portus* super lacum eundem similiter pertinens. Rivulus namque, qui dicitur *Fuk*, fluens de prefato lacu, habet super se locum⁶⁾ in quo transitus est populorum aliquando per pontem, sepe etiam per vadum; et hic ibi pertinet.

(4) Locus est alius, qui dicitur *Huluoodi*, procedens ab eodem lacu, qui totus ibi apendet; et ab eodem *Huluoodi* quicquid est usque ad monticulum et ex hoc usque ad lacum *Turku*, qui medius ad populum, medius autem pertinet ad ecclesiam, et hic extenditur usque ad *Zakadat*, inde ad magnam viam, ex hinc usque ad angulum *Aruk*, et postea usque ad *Seg* ac deinde ad *Ursa*, inde vero ad magnum lacum.

Id. Enchiridion: ⁶⁾ in loco.

1055 A.

(5) Preter hunc est alius locus, foeno habilis et aptus, inter *Zilu-kut* et *Kues-kut* ibidem pertinens.

(6) Similiter pertinet ibi alius locus, *Kerthel* nomine, ad fenum utilis.

(7) Rursus est locus, pertinens ad prefatam ecclesiam, qui incipit ab eodem lacu Bolatin, cuius est vocabulum *Koku-zarma*, tendens usque ad magnam viam, que dirigitur in *Keuris-tue*, et inde iterum usque ad iam sepe prenommatum lacum. Quęcunque autem continentur infra hęc, sive insule, seu feno habiles terre, seu prata, procul dubio eiusdem sunt ecclesię. Preter hęc servi ecclesię illius cum terra et cum piscationibus, quam prius cum ceteris populis possidebant, ibidem pertinent. Arbusta autem quamplurima, per circuitum iacentia, eidem dono Dei de parte prenoti regis per ministrorum suorum manus sunt designata.

(8) Inter *Seku-ueieze**) et viam, que ducit ad portum, sive in piscationibus, seu in arundinetis, eidem ecclesię adpendent.

(9) Cum his, que prescripsimus, est alius locus in eodem Bolatin, inter *Putu-ueieze* et *Knez*, ad sanctam pertinens ecclesiam cum suis piscationibus et arundinetis.

(10) Preter ista locus est, cognominatus *Lupa*, ubi sunt arbores diversi generis, cumulo et pratis, ibi similiter cum suis redditibus adpendentia.

(11—13) Et hinc (!) *circumiacent* tria alia loca, ad fenum secundum non parum apta, inibi adpendentia.

1055 ? B.

(14) Addidit enim prefatus gloriosus rex pro utilitate dicte ecclesie in *Sunigio* villam, que cognominatur *Lapa*, ubi sunt arbores fructuum diversi generis cumulo et pratis.

(15—17) Et huic *circumiacent* tria alia loca magna ad fenum secundum apta, ibi similiter cum suis redditibus adpendent.

*) Vagy talán *Foku-ueieze*?

1055 A.

(14) Alias est villa, que vocatur *Gamas*, in qua habet prefata ecclesia terram, que duabus continetur vis, quarum una vocatur *Ziget-zadu*, altera magna, que simul ad Sanctum Clementem terminantur. Silva autem, quam ibi rex habebat, [circumquaque campis ibi adiacentibus]*) ad prefatam pertinet ecclesiam. Exceptis his, que prenotata superius videntur.

1055 ? B.

(18) Alias est villa, que appellatur *Sag ultra Jolta*, ubi prefata ecclesia habet XVIII iobagiones cum vineis, pratis, silvis, terris cultis et incultis ac pascuis.

(19) Alias sunt ville, que nominantur *Gamas*, ubi prefata ecclesia habet centum et X iobagiones.

(20) Preter ista in villa *Igol* prefata sancta ecclesia habet XX mansiones cum vineis ad aquilonem adiacentibus, terris, pratis, silvis aliisque apendiciis. (*A következő 21., 22., 23. pontokat lásd alább.*)

(24) Alias est villa, que vocatur *Cheuc* in Bokon sita.

(25, 26) Adhuc sunt II ville versus Albam, *Chour* et *Bar*.

(27) — — etiam villam iuxta fluvium *Pylyske*, que appellatur *Apatlaka*, cum eodem fluvio, terris, pratis, silvis, vineis et montibus ad orientem non paucis.

(28, 29) Addidit enim eidem ecclesie villam *Tousuk* ultra Bokon. Et ibi in villa *B[erend]* X mansiones, necnon villam *Zeules* intra aliam villam *Zeules* et *Vasarhel* cum monte prope castrum, vineis, terris, silvis, pratis.

(30) Preter hec addidit in villa *Baklar* XV mansiones cum portu ibidem super *B[alutun]*.

*) Az eredetiben majdnem teljeser olvashatlanul kivakarva, de pótolható az 1398—1416. évi gamási per irataiból.

1055 A

1055? B.

(31) — — — — . . . dentur, est villa *Pyliip*, que talibus circumdatur metis: exit de Balutun versus aquilonem ad locum, ubi est multitudo lapidum; inde in dicta plaga ad montem super calvam terram — — — — ad magnam petram, iuxta viam, que appellatur Kemledaniaku; deinde in dicta via versus orientem per bonum spacium eundo girat paulisper vallem, inde ascendit versus orientem supra locum, qui dicitur Keuzuruku — — — — — meta exinde in via descendit ad locum, ubi bivium est, cuius a plaga orientali flectitur ad meridiem et in quadam semita in dicto cursu intrat ad Balatun.

(32) Cum hiis omnibus, que iam scripta sunt, addidit bonus rex villam *Besener* vocatam, que est inter aquam *Tulgusfoka* inter Danobium et stagna *Voyas*, *Uermerthoua* et *Striten* necnon *Bodrug*, que cum hiis omnibus aliisque apendiciis nullo contradicente cedit in ius prefate sancte ecclesie.

(15) Alius locus, qui *Gisnav* dicitur, hec talibus terminatur confiniis: iuxta *Fizeg Munorau* 7) *kereku*, inde *Uluues-megaia*, post *Monarau-bukurea*, hinc ad *Fizeg-azaa*, deinde ultra *Fyzeg* ad *Brokinarea* et exinde ad publicam viam, que protelatur usque ad *Kurtuel-fa*, inde vero ad *Hurhu*, hinc usque ad aliam viam, que ducitur iterum ad *Monarau* 8) *kerekv*. Quęcunque enim his confiniis continentur [preter vineas] *),

(33) Addidit villam *Giznou*, quam nominavit *Apoti*, iuxta fluvium *Fizyg*, que hiis metis a plaga occidentali circumvallatur: supra villam *Vlues* *kerecmoniorobokur*, inde tendit versus meridiem ad *Vlues-megere*, deinde ad eandem p[lagam — —] ad rubum, abhinc descendit ad *Fyzig-asasara* iuxta dictum fluvium *Fyzig*, inde de eodem paulisper ad occidentem ascendendo ad virgam *pirorum*, abhinc ad longum *Horh*, inde ad viam.

Id. *Enchiridion*: 7) *munorau*. 8) *monorau*.

*) Az itt kiszakadt írást a fönt 4)-el jelzett hasonló szöveg alapján állítjuk helyre.

1055 A.

1055? B.

ad iam predictam ecclesiam pertinentia sunt.

Et in eadem paululum ad occidentem ascendendo descendit ad rubum, abhinc versus meridiem descendit ad locum, qui dicitur *Dumbuscher*, et descendit ad rivulum, in quo dirigitur ad caput eiusdem. Deinde tendendo versus meridiem, vadit ad arborem *Sama-fa* vocatam; abhinc directe ad villam *Laj(a)* diete ecclesie.

(16) Adhuc autem est locus *Mortis* dictus, cuius incipit terminus a *Sarfeu-eri-itu-rea*, hinc *Ohut-cutarea*, 9) inde ad *Holmodi-rea*, postea *Gnir-uege-holmodia-rea* et exinde *Morus* 10) *uasara-kuta-rea* ac postea *Nogu-azah-fehe-rea*, inde ad *Castelic* et *Feheruuaru-rea* *meneh* *hodu-utur-rea*, post hec *Petre-zenaia-hel-rea*.

(17) Cum his est alia villa, que vocatur *Fotudi*, in qua habet eadem ecclesia terram arabilem, que concluditur his terminis: magna via, inde *Aruk-tue*, que vallis usque ad *Kangrez* viam extenditur, queque tendit usque ad *Leansyher*, indeque ad *Aruk-fee*, post ad *Luazu-holma*, postea ad viam, que ducit ad *Kaztelic*. Quicquid his terminis continetur, similiter ecclesie prefate adpendet.

(18) Ex alia parte est locus et terra arabilis cum pratis, que ibi similiter designata est a ministris regis. Infra terminos huius ruris silva est, que habet inicium 11) *ad portum Ecli usque ad Fidemsi*, exinde ad magnam viam, que ducit ad *Aruk-tue*, hinc vero ad caput *Petre*, post hec ad *Bagat-mezee* et exinde [ad] *Asauuagi*. Continet hec silva quamplures parvulas piscinas, que omnes

Id. *Enchiridion*: 9) utána ismét: inde ad *Ohut cutarea*, a mi az eredetiben hiányzik. 10) *mortis*. 11) *vadum*?

1055 A.

sunt p̄scriptę ecclēsię p̄ter tres, quarum duę sunt regis, tertia namque Sancti Michaelis. Opoudi et Lopdi regis sunt. Si quę vero sunt arbores rubi¹²⁾ fructiferę sive non fructiferę, eidem pertinent ecclēsię cum his, quę pronotavimus (!)

(19) Est locus ad pascua equorum, qui habet iniciam ad [viam] Baluana, in parte orientali, exinde ad aui (?),¹³⁾ post hec ad Eleuni.¹⁴⁾ humuk, inde ad Harmu-fertea, postea ad Runoz-licu indeque ad Harmuhig, inde ad Johtucou, post hec ad Babu-humea, inde vero ad Oluphel[rea],¹⁵⁾ postea ad Cuest, inde per medium aque, quę vocatur *Culan*, ex qua ad Fekete-kumuc (!) hinc enim ad Fuegnes-humuc, postea ad Cues-humuc, post hec ad Gunusara, hinc usque ad Zakadat, ac deinde ad Serne-holma, post hec ad Aruk, quę ducitur usque ad Baluan. Hęc loca, quicquid in se in fructectis, in arundinetis, in pratis continent, huic domni Dei adpendent.

(20) Cum omnibus, quę iam p̄scripta sunt, addidit bonus rex eidem sanctę ecclēsię *terciam partem forensis tributum de Sumig.*

(21) Et cum eo similiter *terciam partem in Thelena cum portu et tributu.*

(22) Addidit etiam *lacum Segisto.*

(23) Ad servicium quoque divinum strenue et indefesse peragendum, sed et ad laudem ac sanctorum venerationem monachorum

Id. Enchiridion: ¹²⁾ kimaradt: ¹³⁾ utu? az eredetiben a kopás daczára annyi világosan látszik, hogy az első betű a nem lehet, csak a. ¹⁴⁾ eleuni. ¹⁵⁾ oluphobrea.

1055? B.

(21) Tradidit enim prefatus bonus rex eidem sanctę ecclēsię *terciam partem forensis tributum in Samuguar.*

(22) Et cum eodem *terciam partem ville Tolnauar cum portu et tributu.*

(23) Addidit etiam eidem sancto loco *villam Fok* cum apendiciis suis ad servicium divinum strenue et indefesse in prefato sancto cenobio

1055 A.

gregem ibidem aggregavimus,¹⁶⁾ quibus et necessaria quęque ad victum, potum seu vestitum forent, ex regali habundantia administravimus, ne in Dei servicio tepeant vel¹⁷⁾ vacandi occasionem habeant. Ne autem in processu temporum super his, quę ad honorem Christi et ibi degencium sibi que famulantium sustentacionem ad prefatam ecclesiam contulimus, aliqua paciantur calumpnia,¹⁸⁾ singulatum cuncta in presenti cartula notarii manu adsignata habentur. Sunt igitur aratra XX cum LX mansionibus, vinitores cum vineis XX, equites XX, piscatores X, agasones V, bubulci III, pastores ovium III, subulei II, apinarii II, coquinarii II, sutores II, fabri II, aurifex I, dolatores II, molendinarii cum molendinis II, tornator I, vestimentorum ablutor I, cerdo I, ancille X. p̄ter hec sunt emissarii XXXVIII cum subditis equabus, vacę C, oves septingentę, porci C, apium vasa L. P̄ter hec ad necessaria fratrum per singulos annos constituimus de armento regali L poletros.¹⁹⁾ Inter omnes namque sunt servorum ecclēsię *mansiones CXL.*

(«Ecce nos inter ceteras regni nostri ecclesias monasterium nostrum de Tykon, per sanctos progenitores nostros in honorem Beati Aniani confessoris fundatum, in quo fratres ordinis Beati Benedicti divine laudis organum iugiter decantant, quadam speciali prerogativa amplexan-

peragendum, sed et ad laudem et sanctorum venerationem, ne in Dei servicio tepeant vel vacandi occasionem habeant.

1055? B

(34) Eandem etiam ecclesiam Dei sanctam tali speciali prerogativa ampleximus, hanc eidem gratiam benigniter duximus faciendam, ut *in eadem nobis filiisque nostris eligimus sepulturam.* Ob hoc eadem ecclesia Deo dicata, quam in honorem Virginis Gloriosę Sanctique Aniani fundavimus, hoc speciali privilegio fulgeat perpetuis temporibus perma-

Id. Enchiridion: ¹⁶⁾ congregavimus. ¹⁷⁾ utm. ¹⁸⁾ calumpniam. ¹⁹⁾ poledros.

1055 A.

1055? B.

tes, hanc eidem gratiam benigniter duximus faciendam, quod quedam villa ipsius monasterii, *Apathy noncupata, in eadem insula*, ubi ipsum monasterium est constructum, situata, *ab omni genere cuiuslibet collecte*, in regno nostro sive denariorum sive victualium, quocumque titulo emergentis, *sit absoluta et omnimode expedita, ita quod nullus collectorum vel iudicum ad factum memorate ville se intromittere audeat vel presumat.*

Si autem aliqui contra huiusmodi gratiam, nostra benignitate factam, venire aliquatenus intenderent, omnipotentis Dei et consequenter nostram indignationem se sentiant merito incurrisse.†)

Hec omnia libera donatione ad prefatum coenobium contulimus. Et ne quis per succedentium temporum curricula aliquid ex his defraudare vel retrahere audeat, interminando detestatur. Si quis autem malo depravatus consilio istius decreti transgressor repertus fuerit, sequestratus a Deo perpetua feriatu vindicta et XII libras auri persolvere cogatur. Et ut hec descriptio rata atque inconvulsa permaneat, sigilli ²⁰⁾ nostri impressione

Id. Enchiridion : ²⁰⁾ sigillo.

nente, quod prefata *insula ceteraque ville ante eandem insulam* habite ab omni genere cuiuslibet *collecte* seu exactionis in regno nostro sive denariorum seu victualium quocumque titulo nunc et in futurum emergentis sit absoluta (!) omnimodeque expedita atque alienata ita, quod *nullus regum, archiepiscoporum, episcoporum, baronum aut iudicum seu collectorum* amodo ad aliquod factum memorate insule se intromittere audeat vel presumat, nullusve hominum *abbates*, inibi per tempora succedentes, aut eorum *iobagiones* facto in aliquo *iudicandi* habeat facultatem, sed eadem ecclesia in omnibus sit *exempta* et perennialiter expedita. Si autem aliqui contra huiusmodi gratiam, per nos benigniter factam, venire aliquatenus intenderent, omnipotentis Dei et consequenter gloriose semper Virginis Marie sanctorumque omnium indignationem se sentiant merito incurrisse.

(35) Preterea intra metas predictae possessionis *Berend* dedit in fluvio *II* molendina cum suis pertinentiis.

Hec omnia libera donatione ad prefatum sanctum coenobium *de consensu votivo serenaeque consilio karissimi fratris nostri Bele ducis* contulimus. Et ne quis per succedentium temporum curricula aliquid ex hiis fraudare vel retrahere attemptet, interminando detestatur. Si quis autem malo depravatus consilio istius decreti transgressor repertus fuerit, sequestratus a Deo perpetua feriatu dampnatione et XII libras auri solvere cogatur. Et ut hec de-

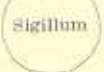
1055 A.

1055? B.

signavimus fidelibusque nostris corroborandam ²¹⁾ tradidimus.

† Signum Benedicti archiepiscopi. † Signum Mauri episcopi. † Signum Clementi (!) episcopi. † Signum Lazari abbatis. † Signum Gilconi comitis. † Signum Zache comitis palatii. † Signum Woiteh comitis. † Signum Nicolai episcopi.

[Monogramma :
ANDREAS]

REX

† Signum *Latovic* comitis. † Signum Ernei comitis. † Signum Viti comitis. † Signum *Martini* comitis. † Signum *Helie* comitis. † Signum *Andree* comitis. † Signum *Fancel* comitis. † Signum *Nane* agasonis. † Signum *Cupan* iudicis. † Signum *Preca* insertoris. † Signum ²²⁾ *Celu* minister.

Anno salutifere incarnationis unici numinis celi septemplex univarseque creationis *Mill(esimo) L. V.* feliciter regnante prefato victoriosissimo principe anno regni sui *VIII* ²³⁾ et cum eo nobilissimo duce *B(ela)* conscriptum est hoc privilegium a beatissimo presule *Nicolao*, qui tunc temporis vicem procurabat notarii in curia regali, consignatumque manu regis iam sepe prescripti, presentibus testibus.

*Közlegetykorú hátirat ugyanazon
A példányon.*

De ecclesiasticis [Sanctę Marię scilicet et ²⁴⁾ Sancti Aniani rebus, ²⁵⁾ quia refundere omnes non potuimus]

Id. Enchiridion : ²¹⁾ corroboranda, ²²⁾ Signum kimaradt. ²³⁾ VIII. ²⁴⁾ et kimaradt. ²⁵⁾ rebus. kimaradt.

1055 A.

subscripsimus autem hic : ²⁶⁾ VI planete et VI albe cum amietis et stolis atque cum [manipulis et capitulum (? cappe) dalmatice et II subtilia, I curta linea, calices aurei scilicet tres, [duo] candelabra argentea, [unum thuribulum aureum. Et] una crux erca deaurata. Pallia XII. Duo missales. Unum [nocturnale]. Duo gradalia, [Anpula] argentea. Una scutella argentea et salinum argenteum. Unum coeleare [argenteum]. Tapecia ²⁷⁾ duo. Et baccinia duo. [Adiunxit quoque piissimus] rex pro necessitate ecclesie atque fratrum ²⁸⁾ *Bezprenensis mercati tributum* [videlicet] *suam partem in cacabis [et comestibus],* ²⁹⁾ in ydriis, etiam in omnibus ferramentis.

A [] zárójellekkel azon szavakat emeltük ki, a melyek főleg az A példány behajtásaiban szakadás, törés, egybeüti vakarás és kopás folytán alig vagy épen nem olvashatók, de az 1211. és 1402. évi átírás alapján, illetőleg némi következtetéssel helyreállíthatók. Különösen a hátíratnál alkalmaztuk ezt a jelet, azon helyeken, a hol a későbbi kéz az eredeti megkopott írást ügyetlen ráírással majdnem megrontotta (pl. *scz* e helyett *scg.*) Szerenesére, olyan szó, a melyet nem állíthatunk helyre egész biztosan, alig van egy vagy kettő.

Az A példány Krisztus monogrammjával és oly *invocatioval* kezdődik, mely a császári oklevelekben már korábban is, pl. II. Henriknél, egész rendes, s a XII. századi magyar királyok előtt sok idővel András fiánál, Salamon királyunknál és Zvoimir horvát királynál is előfordul.¹⁾

A tihanyi alapítólevél megírásának kimondott *alapelve*, általános megokolása (arenga) az, hogy a bölesek okos leleménye szerint gondos írással meg kell menteni az emlékezet számára

Id. Enchiridion : ²⁶⁾ hinc. ²⁷⁾ in pecia. ²⁸⁾ forum. ²⁹⁾ comenibus.

1) 1074, 1077. Wenzel: Árp. Új Okmt. I. 28. 30. l.

azon látott és hallott dolgokat, a melyeket az utódok feledékenységből idővel már nem tudnának.

Kijelenti tehát az író (promulgatio), hogy a legkeresztényebb király (sceptifer), András, elrendelte ezen oklevél megírását. A *sub cartali testamento* huius privilegii kifejezés nem ad egyenesen végrendeleti jelleget az oklevélnek, de igenis jelent mindenkorra szóló, végleges akaratot tartalmazó oklevelet, egyjelentésű tehát a privilegium szóval s ily értelemben a testamentum épen korszerű, mert II. Henrik császár okleveleiben is többször előfordul oly körülmények között (uralma kezdetén, átíró oklevélben), a mikor igazi végrendeletre gondolni nem lehet.¹⁾

Elmondja aztán (narratio), hogy mit adott András király a maga, a felesége, gyermekei és összes rokonai (omnium parentum) üdvösségeért Szűz Mária és Szent Ányos tihanyi egyházának. Mindenekelőtt neki adta azt a *szigetet*, melyen az egyház alapított s a melyet jórészt a Balaton-tava vesz körül, egy részen pedig régi emberek hányta árok és töltés (vallum) határol. A tóban van egy hely, melyet *Kónek* mondanak (a későbbi Orosz-kő). Nyomban ezután hangsúlyozza a szöveg, hogy a mi azon szigeten belül van, gyümölcs, domb, és minden, kivéve a szőlőket, sőt még a szigettel szomszédos faluig terjedő királyi rétek is amaz egyházat illetik. E szerint az a Kó nevű hely szintén a szigeten van olyképen, hogy közvetlenül a tóból emelkedik ki. Másrészt érdekes itt az a megszorítás, mely szerint a szigeten minden az egyházé »a szőlőkön kívül«, »preter vineas«. Később e szőlők is az egyházé lettek s az oklevél »preter« szavát kivakarták, de következtetni lehet reá a »vineas« végzetéből és néhány halvány vonásból. Ezt az 1211. évi átírás már »in vineis«-szel cserélte föl.

A birtokok felsorolása a szigetről átesap a Balaton somogyi partjára s ennek északi szélén legelőször a *Fok* (Sió) vizén levő rétet említi, hol az átkelés hidon vagy kompon (vadum) történik. A 4. hely Huloodi, melynek fekvésére jellemző a Turk tava, úgyhogy 1211-ben ez a birtok már Turk(h) villa vagyis *Török* falu néven kerül elő, tava pedig Szamárdi-tó néven. Itt van közelben ma is Tököz- és Török-pusztá. Az 5. hely Szil-kut és

1) Monum. German. Hist. Dipl. III. 41, 148, 149 stb. l. v. ö. 848. l.

Köves-kut közt szénatermő hely ép úgy, mint Kerthely. Az előbbi birtoknak tehát még nincs neve, csak két kút jelzi széleit; a másik birtoknak van ugyan neve, de ennek sem találjuk már nyomát az 1211. évi összeírásban, hanem ott találjuk a két birtok helyének megfelelően, a foki rév és Török keleti szomszédságában *Lusta* falut.

A 7. hely Kak-szarm a Balaton partján, s területe a Kőröstő-höz, vagyis a Kőrös-víz torkolatához vezető nagyútig terjed. Ezen birtok 1211-ben már *Szántó* falu néven kerül elő, de határleírása nyíltan hivatkozik a régi Choc-zorma (Cogzorma) nevű helyre, mint András király határjelére. Utána az alapítólevél ismét *két más helyet* említ, melyeknek nincs igazi neve, csak azt tudjuk róluk, hogy a Balaton partján halász- és nádashelyek voltak valahol a mai Szántód közelében. Az egyik hely Székvejsze és a révhez vivő út közt, a másik hely Pot-vejsze és Knez közt terült el. Innen messze Kenese vidékére aligha szabad e helyek keresésében elkalandoznunk, a hol később sínes nyoma tihanyi birtoknak. Az a két kis hely elfért talán Szántód és Szamárdi közt a tó partján.

A 10. hely Lupa és körülötte más három hely fekszik, a melyeknek neve nincs említve. Lupa később *Lapa* falu néven kerül elő Tihanyi birtokai közt (1267), szomszédai pedig *Igal* (1211), *Bár* és *Tötös*, Somogy vármegye keleti részén.

A 14. helyen említett *Gamas* az első birtok, a melyet az alapítólevél *falunak* mond. Ennek északi határán már akkor ott állott Szent Kelemen bazilikája, a mai Lelle ősi egyháza.

Innen a birtokjegyzék visszatér Somogy keleti részére s leírja a *Gyészno* nevű hely határait. E helyet 1211-ben vizéről Füze gynek, 1267-ben már Apátinak is nevezték, ámbar a régi Gyészno (Gesnov) név még mindig ismeretes.

Somogyból átmege a leírás Tolnába. Itt van akkor Martis, a későbbi *Martos*,¹⁾ a megye északi szélén, a mai Bikács falu közelében, a Fehérvárra menő hadútnál (országút). Az apátság 17. birtoka Fatodi falu, a későbbi *Fadd*. Ennek szomszédságában

¹⁾ Mortis < Mortus 1211, 1267. A hangfejlődés itt olyan, mint ebben: Vazil 1211., később Vazul 1335. vagyis kiejtve Vászil, később Vászoly.

van ismét egy névtelen hely (locus, rus), melynek határai közt erdő terül el s ennek kompja az ekli révnél közlekedik Fidemi-sig. E helyet valószínűleg az 1211. évi *Fedeh* faluval azonosíthatjuk (1358?-ban Fede, Fyden).

A 19. hely valahol Tolna és Fehér megyék határánál keresendő. Részletesen leírt határának nevei mind eltűntek, csak a Culun nevű víz, tó (stagnum) neve maradt meg állandóbban, s erről ismerünk itt rá az 1211. évi *Kolon* (Colon) jöszágra, mely 1267-ben jelenik meg utoljára Tihanyi birtokai közt. Valószínűleg azonos az 1358. évi egyik Báráddal, a mai Sárkeresztur északnyugati szomszédságában. (Keresztur = Sancte Crucis, az 1211. évi Colon déli határán.)

Végül említve van *Somogy* vásárvámjának és Telena vagyis *Tolna* révének s vámjának harmada, valamint Segis-tó, a későbbi Segesd, *Sükösd* falunál Solt vármegye déli szélén, (Bajától északra).

A fentebbi birtoklajstrom kezdetleges régiségére vall, hogy benne hét helynek nincs igazi neve (5. 8. 9. 11. 12. 13. 18.), hogy négy hely másfél század alatt nevet cserél (Huluocdi < Turkh! Kerthel < Lusta?; Koku-zarma < Zamthou, Santho, Somthod; Baluana < Colon), s hogy az apátság birtokaként csupán két falu (Gamas, Fotudi villa) van említve a Fidemi-sig-nél levő »ruse-on és a két vámos helyen (Sumig, Thelena) kívül.

A birtokhelyek felsorolása után megszámlálja az oklevél írója a tihanyi monostornak adott *háznépeket, földeket és állatokat*. A házak összes száma 140: szántószolga 60, szőlőműves 20, vitéz 20, halász 10, lovász 5, gulyás és juhász 3—3, kanász, méhész, szakács, timár, kovács, kádár és molnár 2—2, aranyműves, esztergályos, mosó, szücs 1—1 házban, a végre tíz szolgáló, kiknek dolga más egyházaknál is a mosás. Ha e szolgálókra egy házat számítunk, akkor éppen 140 ház az összeg, a mi, egy házra öt lakót számítva, 700 lelket jelent. Ez bizony elég kevés, mert jól elfért volna egy kisebb faluban. A pannonhalmi apátságnak a tatárjárás előtti években csupán Nyalkán jóval több, összesen 193 háza, tehát körülbelül 1000 lakója volt s már Szent László korában házainak összes száma majdnem négyszer annyi, mint Tihanyé egy emberöltővel korábban. A két összeírás adatai egybe hasonlítva ily adatokat tüntetnek föl:

1055 Tihanyé:

equites	20	mansiones	ministri	131	mans.
(aratores)	60	*	servi	140	*
vinitores	20	*	vinitores (vinee 74)	88	*
piscatores	10	*	piscatores	30	*
subulci	2	*	subulci	30	*
molendinarii c. molend.	2	*	molendina(rii)	7	
coquinarii	2	*	coei		
tornator	1	*	tornatores		
aurifex	1	*	aurifices		
fabri	2	*	fabri		
bubulci	3	*			
pastores ovium	3	*	pastores		
vestimentorum ablutor	1	*			
ancille 10	1	*	lotores	138	*
cerdo	1	*	pelliparii		
—	—	—	pistores		
—	—	—	artifices		
agasones	5	*	alia		
apinari	2	*	genera		
sutores	2	*	officiorum		
dolatores	2	*			
<hr/>					
mansiones	140		mansus	557	
aratra	20		a(r)thra	18	
emissarii (c. equabus)	34		equi (preter poletros)	200	
vaccé	100		boves insimul	70	
oves	700		oves	1300	
porci	100		porci	300	
apium vasa	50		—	—	

Érdekes, hogy az oklevél írója csak az emberek, állatok, földek, házak stb. összeszámlálását tartalmazó részben és a megerősítő formulában beszél többes első személyben, a király nevében; egyebütt a királyról mint harmadik személyről van szó. A keltező formulában Béla herceg említésének csupán időhatározó jellege van, a mi csak annyit akar mondani, hogy az oklevél 1055-ben íratott, a midőn András király és vele Béla herceg uralkodott.

Az oklevél írója, tulajdonképen fogalmazója Miklós főpap (presul), vagyis püspök volt, kinek jelzője »beatissimus«, »qui tunc temporis«, »akkor«, vagyis az oklevél megszerkesztésekor s talán még előbb, a Tihanyi egyháznak adott birtokok leírása-

kor és népeinek, állatainak, házainak, földjeinek, szőleinek stb. összeszámlálásakor is helyettesítette a királyi udvar jegyzőjét, a kinek állása valószínűleg még szervezve s betöltve sem volt, hiszen Andrásnak békés uralma csak 1053-ban kezdődött. Az eredeti fogalmazvány lemásolása és ünnepélyes alakban való kiállítás, megpecsételése egy ideig késett s közben Miklós püspök meghalt. Bizonyára elhunyt voltát jelzi nemcsak a »tunc temporis«, hanem még inkább a »beatissimus« jelző, a mi egyértelmű a »beate memorie«-vel. A jelen oklevél csak annyiban másolat, a mennyiben ezt is, mint a legtöbb hiteles eredeti oklevelet, toldozott, javított fogalmazványáról le kellett tisztázni. Ezt a tisztázást, másolást már nem maga Miklós püspök végezte, mert önmagát nem nevezte volna az utolsóelőtti sorban »beatissimus«-nak.

Az A példány felső hátuljára írt hat sor megszámlálja a tihanyi egyház arany-ezüstszerzeit, ruháit, könyveit s legvégül megemlíti, hogy a jámborságos király adományaihoz csatolta még a veszprémi vásárványnak üstökben (in cacabis), ételneműekben, vödörökben és mindenféle szerszámokban őt illető részét. Ezen utólagos jegyzéknek korát Szent László idejébe tehetjük, mert írásának gondos vizsgálata két jellegzetes vonásban különbséget mutat az egész oklevél írásához képest és ugyan ezen vonásokban egyezik Dávid hercegnek tihanyi adománylevelével: a *bus* végzetet *b*-vel és aljához írt pontosvesszővel jelzi, a hosszú hangzású *e* betű pedig alul kettős horgot tüntet föl.

A hátiratban följegyzett egyházi szerek szintén kezdetleges, szegényes állapotról tanuskodnak, miként az alábbi összehasonlítás mutatja:

1083 ut. Pannonhalmán:

1093 kör. Tihanyban:

ereklyetartó s úti oltár	11		
kereszt (10 arany, 1 ezüst, 3 ezüst- tőzve)	14	crux creta deaurata	1
misézó és áldoztató kebel	34	calices aurei	3
tömjénező (1 egészen aranyból)	4	thuribulum aureum	1
karos-gyertyatartó (4½ pár)	9	candelabra argentea	2
tömjéntartó (serre), kanálka (coelear)	2	coeleare argenteum	1
szentségtartó edényke	1		
kanna egy tállal (urcoli arg.)	3	anpulla argentea	1

szenteltvíztartó	4		
szentelt víz-hintó	1		
tálcák egy tállal	3	scutella argentea	1
ezüst kürt	2		
kézmosó tál (3 paria baccinia)..	6	baccinia	2
		salinum argenteum	1
oltáröltöztető s függöny	53	pallia	12
székterítő	9		
főpapi öltözék, süveg, mellkereszt, gyűrű, kesztyű, saru	41	planeta	6
infula (= kazula)	8	stole, manipuli	6—6
stóla karbavetővel	14—14	albe cum amictis	6
fehér ing (superpellicium)	11	dalmaticę	2
dalmatika	10	subtilia	2
aldiakonnak subtilis	14	capitulum? (elrontott írás.)	
cappa	53		
oltártakaró	17	curtina linea	1
gyóles függöny (aulee)	3	tapecia	2
szőnyeg (tapeta)	5	missales	2
miscskönyvek (missales)	6	gradalia	2
gradualék	4	nocturnale	1
éjjeli imádságos könyvek	4		
egyéb könyvek száma	66		

A nyilván kései *B* utánzat teljes megismeréséhez szükséges ennek a tartalmát is beható vizsgálat alá vennünk.

Ez a *chrismont*, Krisztus monogramját elhagyja, de átveszi az *A* példányból a verbalis invocatiót, az egész bevezetést és a Tihany szigetére vonatkozó egész szöveget szóról-szóra, némi kihagyással és betoldással. E változtatások szoktak lenni általában a legjellemzőbbek, mert, a mikor nem egyszerű tollhibák, akkor árulói a kornak és az irányzatosságnak. A figyelmetlen másolás kihagyásai és változtatásai a bevezetésben és az 1. pontban ezek:

(A) quicquid humane filii propaginis ratum fieri decernerent ... memoriis commendarent ... quicquid infra hec continentur in piscationibus, in arundine- tis, ibi pertinentia sunt ...	(B) quicquid humane filii propaginis fieri decernerent ... memorie commendarent ... quicquid infra hec continentur ad ipsam ecclesiam pertinent.
---	--

Ellenben korjellemző változtatás, betoldás van ott, a hol a tihanyi vár adományozását említi, a mely vár csak a tatárjárás

után épült és hitelesen először csak az 1267. évi bullában van említve. E részben a két példány eltérő szövege oly eltérést mutat (*A*: fundata est ecclesia cum suis terminis... *B*: fundavit ecclesiam, cui tradidit et castrum cum eadem insula cum terminis eorundem...), a mely igen emlékeztet az 1392. évi pör hatására, mert ezen perben ítélték meg a tihanyi apátságnak Tihanyvár és a szigeten fekvő Apáti falu birtokát.¹⁾

Hogy az 1211. évi renovatio az 1055. évi alapítólevélnek nem a *B*, hanem az *A* példányát akarja megújítani, kitűnik a két példány 2. pontjának összehasonlításából s abból, hogy e lényegesen különböző pontot 1211-ben az *A* példányból írták át.

Innen kezdve a *B* példány tíz zalai falut told be, a melyek hitelesen csak 1211-ben jelennek meg a tihanyi apátság birtokai közt. Ezek és a további betoldások azonban nem származnak közvetlenül az 1211. évi birtok- és névösszeírásból, hanem jóval későbbi, XIV. századi forrásokból.

Mivel ennek megállapítása és a további kritikus oklevelek vizsgálata alkalmával gyakran kell hivatkoznunk a tihanyi apátság birtokainak fejlődésére, ezt táblázatos áttekintésben ilyképen állítjuk össze:

1) Pannonh. r. ltár. Tihan fasc. I. nr. 21.

1055 A.	1311	1267	1358 I. (1327 I*) 1392. I.)	1092 I	1055 ? B.	XV—XVII. sz.
1. Tichon insula	Tychon 74 ház	Thyhan, castrum. Apaty	Tykon (castrum *) Apaty I.)	(Tichon)	Tichon, castrum. Insula	1416—8. Apaty, 1531 ut. puszta.
2. Petra locus	Petra, Hereseub, ocies.	Yruzka, cella	Yruzka (1370, 1329, Vruzka prior.)	Hurozkw. cella.		
3. Fuk rivulus, portus	Portus super lacum	Portus super Ba- lasya	Fok *) portus Za- bat(bady)	Fok villa cum te- lense	Fok villa	1554. Fook, Sa- wod abb. Tth. 1458. Thewrecknā Appathy-telék.
4. Hulwoodi (lac. Turku)	Turkh villa 33 h.	Tyrak villa	Turak, ecel. Oms. Sectorum	Turak villa		
5. Zlukut- Kueskut	Lusta predium	Lusta insula		Lusta villa iuxt. Fok molend.		1572. Zantó puszta.
6. Kerthol	Zamthou, Santo 27 h.	Somthod villa	Zantod	Zantod villa		
7. Koku-zarna		Lapa villa		Lapa	Lapa	
8. Seku-neleze	Igol villa 3 h.		Igol	Igol	Igol	
9. Putu-neleze — Knez			Basar	Basar	Basar	
10. Lupa locus, hinc			Tentegs	Tetes villo pars		
11. } circumiacent	Gamas villa 58 h.	Gamas predium	Gamas possessio	Gamas ville	Gamas ville 110 h.	1585—7. Thetues. 1609. puszta.
12. } tria alla	Fuzegy villa 36 h.	Gesanov vel Apaty iuxt. Fycoq		Apathy villa iuxta Fyzeq	Giznou Apaty I.	1416. per. 1417. elfoglalva.
13. } loca	Mortus 36 h.	Mortus villa	Mortus, Morton	Mortus villa, ecel. OO. SS.		
14. Gamas villa						
15. Gisanov iuxt. Fyzeq						
16. Mortis locus						

17. Fotud(i) villa	Fotud(i) villa 29 h.	Fod villa	Fotud			1585—9. Fad, Fadd adózik.
18. ad Fidemsī	Fedeh villa, 4 eke- föld.		Fede, Fyden	Fedeh, ecel. S. Mich. Fyden		
19. Bahuana- Colum	Coloa predium 32 h.	Homoke-rt-Colum	Barand			
20. Sunig tribu- tum 1/3		Sindigum, reditus denar.		Sindigum trib. 1/3	Sumuguar trib. 1/3	
21. Thelona, 1/3 port. trib.		Tolna portus, mer- catus	Tolnauar	Tolnauar ville 1/3 trib. port. in Dunob.	Tolnauar ville 1/3 port. trib.	
22. Segisto lacus				Segusd villa, pi- sein. Segusd-to		
23. Bezpren, mercatus				Besenev vd., Ara- nlas vil.	Besenev villa	
24. 1093 ut. Aureus locus	Besenev villa 27 h.	Besenev, capella S. Marlo		Vrkata villa		
25. 1093 ? 1184. Vrenta villa		Vrkutha predium				
26. 1207. Varnus claudusa.	27. Ermenes v. 11 h.	Ermenes pre- dium	Ermenes I.)	Ermenes	Ermenes 30 h.	1531—4. Ewrwe- nyes. 1609. puszta.
	28. Udor v. 6 h.	Vduary villa	Vduary I.) Pechel I.)	Oduary Pechel infactor, Peazole ?	Vduary Pechel	1534 ut. elveszeli. 1548 ut. elveszeli.
	29. Pechel v. 11 h.					
	30. Cuest v. 5 h.	Kaest villa	Cuest I.)	Cuest	Cuest 9 h.	1534 ut. puszta.
	31. Ozoufeu(h) v. 15 h.	Ozofev	Azoufeu I.)	Azoufeu	Azofev 22 h.	1416—1701. abh.
	32. Poposca, Po- posca 17 h. ecel. B. Mich.	Popanka, ecel. S. Mich.		Poposka	Poposka ville 40 h.	(1314 ut. Siske 1373. 85. 1416.)

1055 A.	1211	1267	1358 I (1327 I*) 1392. I*)	1692 I	1655 I B.	XV—XVII. sz.
33. Keou v. 16 h.	Koyk pcedium		Keok ?)	Keku	Aurach villa	1534 ut. puszta.
34. Aurach v. 23 h.	Aurach pred.		Aurach, mote.	Aurach	21 h.	1548 ut. puszta.
35. Fured v. 9 h.			Fured ?)	Fured	Fured 29 h. I	1416—1701. stb.
36. Dergueho v. 3 h.	Dergueho pred.		Dergueho ?) v. Holom mona.	Dergueho (Der- guch), mons Holna, 7 h.	(Dergueho)	1531 ut. elveszett.
37. Zeuleus v. 14 h.			Zeuleus v. mel. 15 h.	Zeuleus	Zeuleus villa 14 h.	1616. Kis-Szőlősa, stb.
38. Zeuleus iuxta. Baint. 2 h.	Vrs-kiaat		Vrskaal	Zeuleus-urs 2 h.		1616—1645 ? Kő- vágó v. Boldog- asszony-Órse 3 h.
39. Vazul v. 2 h.	Vasyl pred.		Vazul v. molend. mote.	Vazul v. 3 molend. 13 h.	Vazul villa 1/2	1531 ut. elveszett.
40. Philip v. 4 h.	Pylyp pred.		Pylyp, mote.	Philip v. cum portu. mote	Pylyp villa, mote	1534 ut. puszta.
41. Belen v. 9 h.	Barend villa		Barend 2 molend. 10 h.	Barend 2 molend. 10 h.	Barend 2 molend. 10 h.	
42. Belen altera v. 17 h.	Thoysoch villa		Tosok	Tosok	Touank villa	1701-ig stb.
43. Zeuleus ultra Bocou 14 h.	Sevcheus L. Apo- chasinulo			Zeuleus inter Wa- sathel et Zeuleus	Zeuleus intra olim Zeuleus et Vasar- hel	1436—53. per. Vásárhely, N.- Szőlő és Som- lyó közt puszta.
44. Chens v. 8 h.			Chens *) v.	Chenz in Bokon, vietnatar Tya	Chenz in Bokon	1488. Lauronci duels 11 d. 1429. 1583 (9 h.), 1609. 1645 I
45. Theluky v. 7 h.	Telky pred.					

46. Supac, silv. Betch. 16 h.			Sopak v. cum silva Path	Path silva		
47. Bochar v. 3 h.			Bakalar, *) Bak- lar	Baklar c. portu	Baklar c. portu 15 h.	
48. Sag ultra Jonta 6 h.	Sag iuxta Jotha		Sagh	Sag iuxta Kethel	Sag ultra Jolta 19 h.	
49. Mortua pre- dium 9 h.	Mortuus lacus cum terris			Mortua vil. luxl. Tyzam vulgo Morotya c. lacu Mortua		
50. Balanus v. 5 h.				Cup villo jous ab oriento		1534. Chichal por- Ho abb, Tihau.
51. 1251. Chyehol ceci. S. Salv. 52. 1251. Cup vinea	Chyehol villa Kap villa		Capuleh	Kapuleh		1583—1645 I Kis- és N.-Kapoll.
53. 1251. silva versus Copul	Choputch villa		Zeules	Zeules		
54. Vylach, cecl. S. Margaretha 55. Sevcheus apud Vespreu (1270. Bezpreuzelouse)			Zarozou *) Zar- zou, mote.	Zarozou c. 2 mon- tibus 10 h.	Zarozou	
56. Zarascho pre- dium (1269. Za- rozou)			Barand			
57. Barsand iuxta Tholua				Dob villa Pest tributum mercati cum porta Pestreue		(1458. Budai ház- vétel.)
58. Dob villa 59. Pest portus, merentius						

1055 A.	1211	1267	1358? (1327? *) 1392. 4.)	1092?	1055? B.	XV—XVII. sz.
		60. 1337. Gelomer elcsereélve 61. 1338. Eörs In- torior eccl.	Gelomyr 62. Apatlaka iuxt. fluv. Pl- liske prop. S. Andream 63. Falud *) 64. Gungus *) 65. Cuesd iuxta Chopuk 66. Keurnshyg 67. Berey 68. Babuanus *) 69. Megere 70. Hydus 71. Cupan 72. Zokol 73. Chour *) 74. Keneaza	Gelomer Apatlaka 1. fl. Py- liske prop. S. Andream Cuesd iuxta Sopok Keurnshyg, ósza- kon 10 h Berey ville pars Babuanus villo pars Magyar villo pars Hydus ville et tri- buti 1/2 Kupan iuxta Fy- zig 23 h. Zokoly ville pars Chour cum teloneo ac molendinis Keneaza villa 75. Nezde villa 3 h.	Apatlaka 1. fl. Py- liske Sopno villa 15 h.	1589—9. Balua- nius 11 h. 1587. Koppány el- fogL a töröktől. 1665. Neze 1671. Nezde.

						1586. Sorad adó- zik.
		76. Zokol villa 3 h. 77. Tard villa 7 h. 78. Poterreu vil. 79. Anyos villa 80. Posaga ducat. 81. Posaganar 82. Kw castrum 83. Felduar 84. Bene castrum 85. Bela villa				86. 1531. Akall 87. 1572. Zarnard. 88. * Kis- Eandred. 89. 1572. Város- Eandred. 90. 1572. Chege. 91. * Lullys, 92. 1586. Raad. 93. * Thur. 94. 1699. Eoszeod. 95. * Keroki. 96. 1661. Crököd. 97. * Juba. 98. * Berky. 99. * Parko. 100. 1665. Tor- nay(d).

Az 1055. évi *A* példánnyal összehasonlítva a *B* példányt, azt találjuk, hogy birtokok dolgában ez utóbbi az előbbit alig néhány pontban tartotta szem előtt, mert csak a szigetre vonatkozó 1. pontot írta át s néhány szólamot fölhasznált belőle Lápánál, az »e körül fekvő három hely«-nél, Gamasnál, s végül a somogyi és tolnai vámharmad említésénél. De a birtokok neve mind későbbi forrásokból származik. A Balaton északkeleti partján eredetileg adott hét birtokot egy mondatban olyképen foglalja össze, hogy Fok és Szárszó falvak közt minden a tihanyi egyházat illeti. Itt tovább nem részletez, ezen birtokokkal nem sokat törődik, csupán a Fok vizen volt révet alakítja át faluvá s elfeledkezve a révről, a faluadomány erősítésére átülteti az eredeti alapítólevél ingóság-számláló (23) pontjának bevezető sorait. Jellemző a két oklevél végének az összehasonlítása, a mennyiben a *B* példány Béla herceget erősen előtérbe tolja. A befejezés mindkét példányban ugyanaz, csak hogy a *B* példány beletoldja Béla herceg beleegyezését (de consensu votivo serenoque consilio karissimi fratris nostri Bele ducis), a pecsétet Béla hercegeének mondja (sigilli eiusdem dilectissimi fratris nostri B. ducis) s az *A* példány pecsétje alatt elsorolt tizenegy tanuból hetet egyszerűen kihagy. Legjellemzőbb e változtatásokban az, hogy az oklevelet András király Béla herceg pecsétjével erősítette meg, a mi valószínűleg azt jelenti, hogy a *B* példányra nem az *A* példány András-pecsétjét helyezték át, hanem valamelyik Béla pecsétjének oly töredékét, a melyen talán e név még olvasható volt. Ma e pecsétből már csak a fej egy része és a mell van meg, de e mellen világosan kivehető ruharánczok jó ismertetőjelül szolgálhatnak. Annyit pl. ez alapon biztosan megállapíthatunk, hogy az a pecsét-töredék II. Béla—III. István korabeli nem lehet, mert ezeknek a mellén V-alakú ruharánczok nincsenek.

Az 1211. évi birtokjegyzék fogalmazványának, a hátán érdekes jegyzetet olvasunk: »Anno 1687 revisum a Stephano Telekessi Abbate eiusdem Tihanii et inventa bona Abbatiae dictae partim villae, partim oppida cum insula Tihanii Loca 30 cum suis appertinentiis. — Hae autem Literae sunt confirmatoriae *fundamentalium inlegibilium* Andreae 1-mi Regis; hae autem sunt Andreae 2-di.« Itt az írás tintája, apró betűi és évszáma az 1055. évi *B* példány belsejében levő ezen széljegyzetre emlé-

keztetnek: »1055 Sunt Anni 632«, a mi összeadva az 1687 évszámot adja. Említettük már, hogy az ily évszámítás ismételtén áruelője volt a hamisításnak. Hogy e *B* példány első említése és másolata csak 1746-ból ismeretes, ez csak erősíteni látszott azt a gyanút, hogy a hamisítás valamikor 1687—1746 közt történt. A *B* példány széljegyzete és az 1211. évi fogalmazvány hátirata között felismerhető összefüggés azonban helyesebb következtetésre vezet.

Telekessi István győri olvasó-kanonok 1686 december 16-án nyerte el a tihanyi apátságot. A következő évben tanulmányozta apátságának okleveleit s köztük találta az 1055. évi *B* példányt és az 1211. évi fogalmazványt. Erről tanuskodik a *B* példány széljegyzete s a birtokneveknek ugyanolyan tintával történt aláhúzása, másrészt pedig az 1211. évi fogalmazvány helyneveinek aláhúzása és tévesen egészen 30-ig történt megszámozása azzal a hátirattal, a mely szerint Telekessi István tihanyi apát a hátiratozott fogalmazványt átnézte és megtalálta az apátság jószágait, részint falvakat, részint mezővárosokat, összesen 30 helyet. Ez az oklevél pedig, a melyet átnézett, II. András oklevele, megerősíti I. András királynak »olvashatatlan alapítólevelét«. A *B* példány széljegyzete, évszámítása ugyanakkor mutatja, hogy az olvashatatlan alapítólevél nem az *A* példány, a mely ma is sokkal könnyebben olvasható, hanem a *B* példány, a melynek penészfoltjai tehát már akkor megvoltak. Ebből aztán következik, hogy ez a *B* példány 1687-nél sokkal régibb. A töröktől való szabadulás kezdetén, mindjárt Telekessinek apáttá történt kineveztetése után, kinek egész idejéből birtokpert nem ismerünk, nem lehet föltételezni a hamisítást, a melyhez szükséges volt a tihanyi apátság régi okleveleinek alapos ismerete. Ily alaposágnak pedig nyomát sem találjuk a XVI—XVII. században, a mikor a régibb oklevelekben előforduló 85 birtokból beérik 5—12 birtokkal s a várkapitányok idegen birtokokat szereznek hozzájuk, a melyeket előbb béreltek vagy a török ellen védve csatoltak a tihanyi várhoz. Ezekén túl a XVII. századi kanonok-apátok kívánsága nem terjed, s megalégesznek azzal, a mit a pozsonyi kamara összeírásai, urbarium-kivonatai tihanyi birtokként feltüntettek.

Az 1211. évi összeírás fogalmazványa így alkalmat adott az 1055? évi *B* példány keletkezése végső határának megállapí-

tására, sőt visszatolására. Hogy pedig e keletkezés legkorábbi időhatárát 1211 utánra kell tennünk, azt alig szükséges bizonyítani; mert a birtokfejlődés főntebbi táblázata egyszerre elárulja, hogy a *B* példány 19 oly birtoknevet említ, a melyek hitelesen csak 1211-ben kerülnek elő s ezek is legtöbbszörre későbbi helyesírással s későbbi forrásokra valló tartozékokkal jelentkeznek. Az 1211. évi helyesírás közvetlen hatását csak *Eurmenes*, *Pechel*, *Cuest*, *Poposca* és *Sag ultra Jouta* nevében ismerhetjük föl, de a három középső későbbi forrásokban is előfordul. A másik hasonlóság abban tűnik föl, hogy csak az 1211. évi összeírásban és az 1055. évi *B* példányban vannak elsorolva az egyes birtokokon lakó szolganemek. De e hasonlóság még sem bizonyítja a közvetlen átvételt, hanem igenis a *B* példány készítőjének irreális eljárását, mely teljesen önkényes és képzeleti viszonyokat rekonstruáló. Lássuk csak őket kissé közelebről:

1211.

Kövesden: iobagiones 4, vinitores 1+1? házban (23 férfinév).

Orményesen: iobagiones 6, aurifabri 1, vdornici 4 h. (38 fn.)

Szólósán: vdornici 7, servi 4, ebdomadarii 3 h. (28 fn.)

Papokán v. Papsokán: servi 11, exequiales 6 h. (58 fn.)

Füreden: exequiales 4, iobagiones 1, agricole 2, civilis 1, vinitores 1 h. (26 fn.)

Arácsan: pulsatores 18, vinitores 5 h. (69 fn.)

Csopakon (Supac, Somogyban): vdornici 16 h. (55 fn.)

Azófón: agricole 4, vinitores 9, iobagiones 2 h. (48 fn.)

Gyótán túli Ságon (Somogy m.): qui sales solvunt 6 h. (20 fn.)

Gamasan: ioub. 9, vdorn. 1, artifices 5, pelliparii 1, agricol. 12, vinitores 2, cubicularii 2, pulsator 1 (186 fn.)

Igalon: servi 3 h. (11 fn.)

Bogláron: vdornici 3 h. (10 fn.)

1055. B.

piscatores 4, vinitores 5, iobagiones 6 (mansiones).

vduarnici 3, molendinarii 5, iobagiones 12, servi 4, vinitores 6.

vinitores 5, pulsatores 2, vdornici 2, iobagiones 5.

iobagiones 40 cum servis, custodibus silvarum, pulsatoribus, vdornicis.

vinitores ? 15, pulsatores ?, vdornici 7, piscatores 4, iobagiones 4.

piscatores 4, pulsatores 6, vinitores 5, iobagiones 6.

(Sopuc, Zalában): 15 mansiones.

piscatores 4, iobagiones 6, vinitores 5, tornatores 3, pulsatores 4.

iobagiones 18.

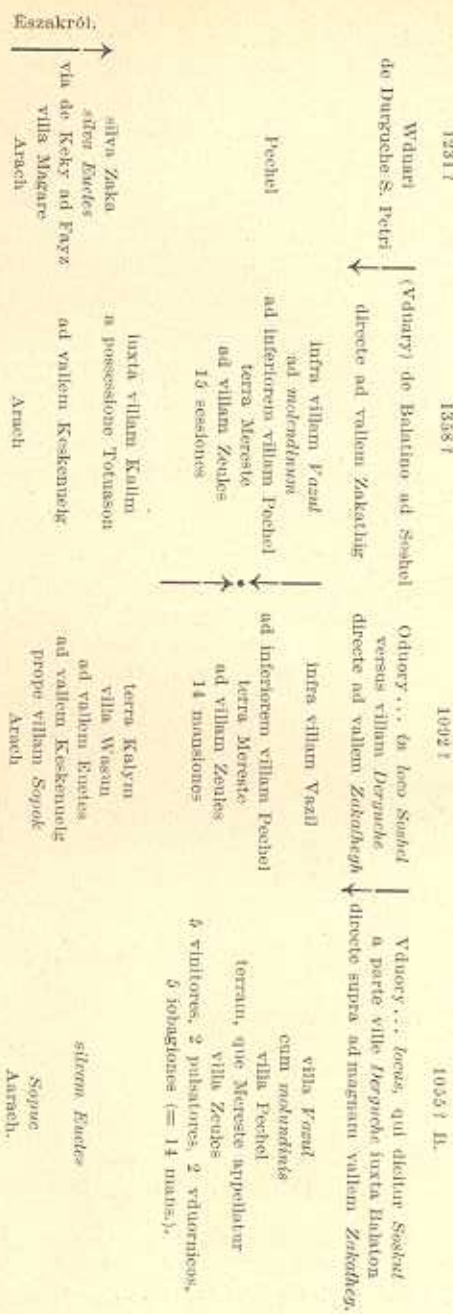
iobagiones 110.

mansiones 20 cum vineis, terris, pratis, silvis.

mansiones 15 cum portu.

A birtokfejlődés táblázatában az 1267. évi nevekhez állanak legközelebb az 1055. évi *B* példány következő birtoknevei: *Giznou-Apati*, *Besenev*, *Vduory*, *Azojev* és *Pylip*.

Az 1358. évi oklevél külön hatását legföllebb a *Vazul* és *Apatlaka* kiírásában fődözhetjük föl, ellenben erős és nagy hatása volt az 1092. évi birtoklajstromnak nemcsak helyesírás, hanem egyéb körülmények dolgában is. *Fok Jalu*, *Igalon a 20 ház*, *több Gamas nevű Jalu*, *Tolnavar Jaluinak harmada*, *a berendi 2 malom és 10 ház*, *Somlyó-Szólós helyi meghatározása* ugyanazon két névvel s a *boglári rév* említése szoros rokonságot árulnak el a két hamisítvány között. A sziget előtt fekvő zalai birtokok határait három ízben írták le, s ezek közül az 1055. évi *B* példánnyal meghatározás dolgában legkevésbé rokon az 1231. évi, közelebb áll az 1358. évi és legrokonabb az 1092. évi határjárás, a mit röviden talán ekként tüntethetünk föl:

Az első határjárás északról haladt dél felé. Arácstól Udvariig s ezzel azt akarta jelezni, hogy e külső határon belül a tihanyi sziget felé eső Arács, Kék, Füred, Papsoka (Paposka), Szőlős, Aszófó, Kövesd, (Alsó- vagy Kis-) Pécsel, Vászoly (keleti harmada), Szent-Péter- vagy Fel-Dörgöcse (Dergöcse, Dörgicse), Örményes és Udvari, összesen 12 birtok, mind a tihanyi apátságot illeti, a mi nagyjában az 1337 utáni állapotnak felelt meg, mert a veszprémi káptalan esérében lemondott közbeeső birtokairól, a többi nagybirtokos területét pedig a határjárás kívül hagyta, közben csupán megnemeseedett régi jobbágyok kisebb birtokai maradtak, s a tihanyi apátság éppen ezen birtokok jogosultságát nem akarta elismerni. Más hatalmas foglalókkal szemben készült az 1358. ? és 1092. ? évi határleírás: amaz délről halad északra, Udvaritól Arácsig, emez délről kezd s eljut Pécselig, aztán északról kezd s Arácsról halad Pécselig. Az 1055. ? évi *B* példány nagyjában szintén délről halad észak felé s a határjelzés némi töredékeit többnyire az 1092. ? évből írja ki (*locus Soshel* < *locus Soskut*, Derguche, Zakatheg, Sopok < Sopuc), de használja az 1358. ? évi határjárást (*Vazul, molendum* < *cum molundinis*), sőt az 1231. ? évit is (*silva Euetes*). Továbbfejlesztés, szaporítás az előzőkhöz képest csak abban nyilvánul, hogy a *vászolyi malmot* (1358 ?) *pécseli malmokká* és *Paposka falut* (1092 ?) *falvakká* változtatja, s ez utóbbiaknak határát délen az arácsi-füredi útnál jelöli meg. A *B* példány más kisebb átalakításokra is törekszik a forrás adatain: Soshel < Soskut; in villa Vazil XIII mansiones cum tribus molendinis < villa Vazul... tercia pars; Szőlősnél ilyen a 14 mansio részletezése.

A sziget előtt fekvő birtokok határjelzésén kívül még három határjárás van az 1055. ? évi *B* példányban: a Balaton délibb zalai partján Fülöp birtoké, a Duna bodrogmegyei partján Besenyőé és végül a Somogy keleti szélén volt Apáti-Gyisznó birtoké. Ezen határjárásokban már kevésbé tűnik elő az 1092. ? évi oklevél párhuzamos helyeinek hatása, hanem az író más forrásokat is tanulmányoz s ezek mellett fölhasználja — úgy látszik — kora helyismereteit, úgyhogy némely adatait az ismert forrásokban hiába keressük, vagy ha megtaláljuk, észrevehető rajtuk a szándékos alakítás, régiesítés, torzítás. A párhuzamos helyek vázolata a következő:

a) Fülöp határjárása:

1358 ?	1092 ?	1055 ? B.
	villa <i>Pilip</i>	villa <i>Pylyp</i>
iuxta Balatinum	in loco Chazta	de Balatun
prope villam <i>Echyr</i>	iuxta villam <i>Echyr</i>	<i>multitudo lapidum</i>
ad multitudinem	in congerie lapidum	
<i>lapidum</i>		
in cacumine moncium	in cacumine moncium	ad montem super
		calvam terram
arborem piri . . . kuben		iuxta viam . . .
allo kurtuel		Kemledaniaku
ad viam		supra locum . . .
		Keuzuruku
<i>bivium</i>		<i>bivium</i>
<i>Zepezd</i> ecclesie B. Egidii	<i>Zepezd</i> abbatis	
de <i>Simigio</i>	<i>Simigiensis</i>	
ad Balatinum		ad Balatun.

b) Besenyő határai:

1211	1092 ?	1055 ? B.	
predii de Beseneu	villa Beseneu	villam Besenev	
ultra aquam <i>Tulgusfoca</i>		inter aquam <i>Tulgusfoca</i>	
	inter <i>Danubium</i>	inter <i>Danobium</i>	
stagnum Voics	<i>Voyas</i>	stagna <i>Voyas</i>	
	<i>Tulgufoca</i>		
	<i>Hagmas</i>		
<i>Veymyr thonua</i>	1093 ut.	<i>Uermerthoua</i>	
Euren			in aureo loco
<i>Budruc</i>			villa <i>Aranias</i>
			piscine <i>Budrig</i>
			Eurim
	<i>Veymyr</i>	<i>Strien (!)</i>	
	<i>Plas</i>	<i>Bodrug.</i>	
	<i>Strisin</i>		

c) Apáti-Gyisznó határai:

1055 A.	1092 ?	1055 ? B.
locus <i>Giznav</i>	villa <i>Apathy, Tetes,</i>	villam <i>Giznav</i> . . .
	<i>Baar</i>	nominavit <i>Apati</i>
	supra molendinum	
iuxta <i>Fyzeg</i> (Füzegy)	in fluvio <i>Fyzeg</i>	iuxta fluvium <i>Fyzig</i>
	ad fossatum	supra villam <i>Vluas</i>

1055 A.	1092 ?	1055 ? B.
<i>monorau kereku</i> ¹⁾	ad rubum, qui dicitur	<i>kerec moniorobokur</i>
<i>uluus megaia</i>	<i>Wluasmegyeye</i>	ad <i>Vluas megere (!)</i>
<i>monorau bakurea</i>		ad rubum
ad <i>Fyzeg azau</i>		ad <i>Fyzig asasara (!)</i>
ultra <i>Fyzeg</i>		iuxta fluvium <i>Fyzig</i>
ad brokinarea		
(berkenyére)		
ad publicam viam	ad viam	<i>a virgam pirorum</i>
ad <i>kurtuelja</i>		ad longum <i>Horh</i>
ad <i>hurhu</i>	ad silvam	ad viam
ad aliam viam	ad aliam viam	ad rubetum
ad monarau kerekv	prope villam <i>Seuld</i>	ad locum <i>Dumbus-cher</i>
	ad silvam ville <i>Apathy</i>	(<i>Dombos-cser erdő</i>)
		ad arborem sama-fa
		(<i>somfa</i>)
		ad villam <i>Lapa.</i>
	ville <i>Lapa</i>	

A három hely határjárása közt Fülöpnél hatott az 1092. ? évi szöveg legkevésbé s az 1358. ? évi szöveg hatását is csupán a »multitudo lapidum« és a »bivium« említése árulja el; ellenben a »Kömlöd-anya-kő« és »Köszörükő« önálló adat a *B* példányban. Besenyónél az »inter Danobium« és a *Vajas* sejteti az 1092. ? évi oklevél fölhasználását, míg az »aquam *Tulgusfoca*« és a *Vermör* < *Velemér* (?) tava és a *Bodrug* az 1211. évi határleírásból származik. A *Striten* alakításában az 1211-iki *Euren* és az 1092. ? évi *Strisin* valószínűleg együttesen hatott s így a két névből egy torznév lett. Torzítás történt Apáti-Gyisznó határleírásában is az »Ölyves-megyéje« és a »Füzegy-aszó« helytelen leírása folytán. Az eredeti »monyoró kerek« és »monyoró bokorra« szavak összeolvasztása a »kerek monyoró-bokor«. Ezekben és a »Horh« (horog, mélyút) szóban nyilvánvaló az 1055. évi *A* példány hatása, melyhez képest az 1092. ? évi oklevél majdnem nyomtalan.

Miután ily módon az 1055. ? évi *B* példány minden forrását igyekeztünk fölkeresni, végre eljutunk az oklevél befejezése előtt álló hosszú (34) ponthoz, a mely jelentőségben a többi mind

1) Az 1055. évi tihanyi alapítóleveléi felszáz magyar szavának nyelvészeti értelmezését L. Szamota István értekezésében: *Nyelvtud. Közlem.* 1895. 129–167. l.

felülmúlja, s úgy látszik, itt rejlik a hamisítás igazi czélja, úgy-hogy a többi pont, a melyek a régibb forrásokban elszórva mind sokkal jobban megvoltak, tulajdonképen csak kíséretül és takaróul szolgáltak amaz egy pontban foglalt nagy kiváltságok biztosítására.

Ezen egy pont lényeges tartalma: 1. hogy András király magának és fiainak a tihanyi egyházban választotta ki sírhelyét; 2. hogy ezért azon egyház *szigete és e sziget előtt fekvő falvai* örök időkre szóló különös kiváltsággépen a dénár- és élelemgyűjtés királyi adójától, mely az országban bárminő czímen fölmerülne, a jövőben teljesen föl legyenek mentve, úgyhogy 3. egy *király, érsek, püspök, báró vagy bíró vagy adógyűjtő* se merjen többé a mondott sziget bárminő dolgába beavatkozni, s 4. egyetlen embernek se legyen joghatósága, az ott egymásután következő *apátok vagy jobbágyaik fölött* valamely dologban bíraskodni, hanem 5. legyen az az egyház mindörökre *exemptus*, és hogy 6. a ki ezen kiváltság ellen törne, érezze a Mindenható Isten, a mindenkor dicsőséges Szűz Mária és minden szentnek méltó neheztelését.

Hogy András király a tihanyi egyházban van eltemetve, ezt II. András 1211. évi hiteles oklevele állítja először s vele krónikáink is vallják. A többi szöveg nem egyéb, mint IV. László király 1276 július 20-án Fejérvárott Tihany monostora részére adott azon kiváltságának az átalakítása, a mely szerint László király fölmenti a monostor szigeti faluját, Apátit a bármi czímen szedni szokott országos dénár- és élelemadó alól s egy adószedő vagy bíró se merjen a nevezett falu dolgába beavatkozni. A fenyegető záradék is innen van átvéve és súlyosítva azzal, hogy Szűz Mária és minden szentnek a neheztelését is beletoldja. A tizennégy éves király nevében kiadott kiváltság először csak pátens alakban készült el, de hét év múlva László király ünnepestes, függőpecsétes alakban is átiratta és megerősítette (1283 szept. 1. után), s ezen módon maradt reánk a budai Országos Levéltárban.¹⁾

¹⁾ MODL. 944. sz. Vízfoltos és elmosódott szavait XVIII. századi kéz az eredetire ügyetlenül ráírta. Kezdetbetűje díszített. Pecsétje elveszett, csak piros és ibolyakék selyemfonata van meg.

Ezen hiteles és korszerű kiváltságot, a királyi adószedők és bírák hatósága alól való mentességet, az 1055. ? évi *B* oklevél Tihany-sziget egyetlen falujáról, Apátiról, ki akarta terjeszteni a sziget előtt fekvő apátsági falvakra, nevezetesen Aszófőre, Kövesdre, Örményesre stb. Ily módon tehát arról volt szó, hogy a tihanyi monostor szigetén fekvő Apátihoz hasonlóan még tizenkét zalai falu fölszabaduljon a megyei ispánok, szolgabírák és adószedők hatósága alól. Ilyen kiváltságot azonban az apátság sziget előtti falvai sohasem élveztek és I. Ferdinánd király 1528 január 25-én II. Ulászló és II. Lajos példájára csupán Apáti lakóinak királyi adótól való mentességét erősítette meg.¹⁾ A többi falu megadóztatását 1531-től fogva figyelemmel kísérhetjük a zalamegyei dica-lajstromokban.

Mikor készült az 1055. ? évi *B* példány?

Megállapítottuk, hogy Telekessi István győri kanonok 1687-ben jóhiszeműleg keresgélte benne a kevéssel előbb átvett tihanyi apátság birtokait, s aláhúzásai mutatják, hogy nem értette, mert a somlyó-szólósi birtok szomszédját Vásárhelyt, a Fülöp határában előforduló Kemledania nevű követ s az Apáti-Gyisznóval határos Ölyves falut is a tihanyi apátság birtokaként jelölte meg, de még így is csak húsz birtokot talált az 1211. évi oklevél fogalmazványában aláhúzott és megszámozott harmincz birtokhoz képest. Ki is fejezte, hogy I. András alapítólevele olvashatatlan. A XVII. századi kanonok-apátok általában nagyon kevéssé voltak tájékozottak a tihanyi apátság régi birtokairól és jogairól s a kamara urbariumain túl nem kívántak terjeszkedni, azért az adatokat még a perek alapjául is onnan kérték. A XVI. század második felének címzetes apátjai még kevéssé eshetnek gyanuba, hiszen nem is látták Tihanyt. Az 1530 táján vitézkedő, »maledictus» emlékü Benedictus apát nem perekkel és hamis levelekkel, hatalmasul, fegyverrel tartotta távol Zala vármegye Ferdinánd-párti adószedőit közelebbi birtokaitól, mert, miként a dica-lajstromba bejegyezték, e falvak »Jánospartiak» (quia Joanniste sunt, 1534). E Benedek elődje Tandalló János apát monostora reformálásán buzgólkodott. Előtte egy százados sötét commendator-század alig nyújt némi adatokat apróbb birtok-

¹⁾ Országos Levéltár. Collationes Ecclesiarum. I. 6. 1.

perekre, határsértésekre, tiltakozásokra, egyességekre. De már György (1382—1402) és Demeter (1410—1429) apátnak félszázados kora tele van nagyszabású perekkel és törekvésekkel. György 1392-ben sikeresen visszaperli az egy századon át királyi, királynéi s főúri kezekben tartott Tihanyvárt a hozzá lefoglalt szigeti és sziget előtti birtokokkal, Apáti, Kövesd, Örményes, Udvari, Dergéce, Pécsel, Aszófó, Füred és Kék falvakkal. Az elzálogosított Siskét (Papsoka) négy évvel előbb, Vászoly egy részét 1394-ben nyerte vissza; Szőlős ügye az 1394—98 közt folyt kövesdi perben szintén tisztázódott olyképen, hogy ott az apátságot 14 telek illette meg. Arácsot György apát elcserelte ugyan (1387), de Demeter apát visszaszerezte s 1410-ben a korábbi 19 telken kívül még két vásárolt telket, összesen tehát 21-et mértek ki az apátságnak Arácson. Végre Demeter apát 1416—1418 közt három éven át magának szedette a sziget előtti birtokok tizedeit és csak a király meg az esztergomi érsek erélyes föllépése után adta vissza a veszprémi egyháznak. A bíraskodás terén annyit mégis elért Demeter apát, hogy a Konstanzban időző Zsigmond király megadta neki a pallosjogot, a melynél fogva az apátság tisztjei bitófát és tömlőzőket állíthassanak s a gonosztevőket az apátság területén elfoghassák, megkínózhassák, elítélhessék és kivégezethessék (1417).

Az 1055. évi *B* példány minden vonatkozásával együtt Demeter apát korába illik, szorosán 1410 és 1418 közé. Így érthető, hogy fő forrása az 1390 táján készült 1092. évi oklevél, a mely beható oklevéltanulmány és földrajzi ismeretek alapján magában foglalja a tihanyi apátok, különösen György apát legmesszebb menő birtok- és jogigényeit, csak éppen a dénár- és élelemgyűjtés meg a bíraskodás terén mérsékeltebb, midőn az ezek alól való mentességet még csupán Tihany szigetére vonatkozólag hangsúlyozza. Ehhez képest Demeter apát törekvése tovább halad: a dénár- és élelemgyűjtést már a sziget előtti birtokain is a saját egyháza jogának akarja tekintetni, s nem törődve azzal, hogy ez a tatárjárás után kezdődő kiváltság a királyi adószedésre vonatkozott, ő a tizedszedésre is érti és 1416—1418-ban már érvényesíteni kezdi. Miután pedig e miatt az esztergomi érsek és a király súlyos ítélettel fenyegetik, az 1055. évi *B* példányban kimondatja, hogy a tihanyi apátok fölött se király, se érsek, se más ne merjen

ítélkezni. Ez már több volt, mint a mennyire a legkiválóbb apátok, főpapok és főurak jogot formáltak, mert a király személyes ítéletét maguk fölött elismerték, csupán a megyei ispánok és adószedők hatósága alól iparkodtak területüket és népeiket kiváltságoltatni, s a saját úriszékük és adószedésük alá rendelni.

Tihanyvár, a szigeti Apáti és a sziget előtti birtokok visszaszerzése (1392), a korábbi oklevél (1358?) szerint 15 szőlősi teleknek 14 telekben való megállapítása (1394—1398), az arácsi telkeknek 19-ről 21 telekre való fölemelése s ily számban való kimérése (1410—1411) után készült az 1055. évi *B* oklevél valamelyik Béla pecsétjével, az 1211. évi oklevél írásának gyarló utánzásával, az 1055. évi *A* példány pecsételés-módjával, bevezetésével és befejező formuláival; az elbeszélő szöveg 1. pontjában annak hangsúlyozásával, betoldásával, hogy a vár és szigete az apátságé; további pontjaiban annak a ténybeli állapotnak hatása alatt, hogy a sziget előtti falvak már az apátság birtokában vannak, s végül azon túlzó törekvés szentesítésével, hogy e sziget előtti falvakban minden pénz- és terményadó, tehát a tizedszedés is, valamint a bíraskodás a jobbágyok fölött egyedül a tihanyi apátot illetik, s hogy az apát fölött még a király és az érsek sem ítélkezhetik. E törekvés szentesítése a hamis oklevéllel legtermészetesebb a tizedszedés megkezdése és az érsek meg a király fenyegető föllépése, vagyis 1416—1417 között, úgyhogy közben maradt egy kis idő az oklevél áztatására, penészesítésére, mesterseges régiesítésére. Demeter apát aztán magához vevén bizonyítékait, 1417 első hónapjaiban megjelent Konstanzban a király előtt, s mivel a tizedek dolgában nem boldogult, kész volt engedni, de kárpoztulásul kieszközölte Zsigmondtól márcz. 12-én szigete számára a heti és országos vásártartás, április 4-én pedig összes birtokai s tisztjei számára a pallosjogot.

Ily körülmények közé szorítva az 1055. évi *B* oklevél készültét pontosan 1416-ra tesszük;¹⁾ míg az 1055. évi *A* példányra

¹⁾ Fejérpataky L.: »A királyi kanczellária az Árpádok korában« Akad. kiad. 1885. II—12. l. a Béla vezérének mondott oklevél készültét a XIII. századra teszi. Ugyanígy »Oklevelek II. István korából« ez. Akad. Értek. XVI. köt. 1895. 174. l.

vonatkozólag véleményünket az összes külső és belső kritériumok alapján abban foglaljuk össze, hogy ez az oklevél hiteles eredeti, melynek fogalmazványát Miklós püspök írta meg 1055-ben, úgy a mint maga a szöveg mondja; ünnepélyes formában pedig két hártán egy összefoglaló hátulsó s a signumok közt elhelyezett belső királyi pecséttel Miklós püspök halála után, de valószínűleg még 1055-ben adták ki. E véleményben, úgy véljük, Fejérpatakynak nehézségei az oklevél eredetisége ellen s egykorú másolat- vagy másodlat-volta mellett kielégítő megoldást nyerne.

2. IV. Kelemen pápa bullája. 1267.

(Eredetiben és 1297. átiratban.)

E bullát még senki sem mondta hamisnak. Nem is az; de az eredetinek jelenlegi külső alakja, továbbá évszáma és szövegének némely pontjai arra készítetnek, hogy az itt támadható nehézségeket és tévedéseket rövidesen megvilágítsuk.

A vastag fogású és krétaréteggel felhírt hártya egyike a legnagyobbaknak: szélessége a sorok irányában 53—51, hosszúsága harántosan 68 cm., s ennek megfelelően amaz három, ez négyrétben volt összehajtván századokon át, azért a hajtásokban kitört, elszakadozott. Krétarétege annyira lepergett, lekopott, hogy az eredeti írásnak csak némi nyoma látszik; de ez a nyom éppen elég arra, hogy hitelességéről meggyőződhessünk. Sajnos, írásának nagy részét a második sortól a pápai kézjegyig és monogrammáig egy 1700 körüli avatatlan kéz felülírással úgy eltorzította, hogy alatta az eredeti írás nyomait látni lehet ugyan, de olvasni csak egyes helyeken sikerül. Valamelyik modern levéltárnok a felülírással meg nem rontott írásnyomok előhívására vegyi folyadékkal tett kísérletet, de csak egy-két kisebb helyen. Szerencsére kritikus próbákat tehetünk a felülírás alól előtűnedező régi írásnyomokon; a nyúlt írású első sor pedig és a hitelesítő kézjegyek, monogramma, a pápa és bíbornokainak sajátkezű aláírásai, végül a bulla keltezése, a melyeket felülírás nélkül hagytak s csupán egy helyen kentek be vegyi folyadékkal, végül az elveszett ólompecsét sárga és piros selyemfűzőjének némi maradványa eléggé meggyőznek arról, hogy itt IV. Kelemen pápának Tihany részére adott hiteles eredeti bullájával van

dolgunk.¹⁾ Még nagyobb szerencse pedig az, hogy ma már alig látható szövegét Ladomér esztergomi érsek harmincz évvel az eredeti bulla keltezése után, 1297 nov. 6-án Monoszlón, a tihanyi apát órskáli és fülöpi birtokához közel (Zala vm.), hitelesen átírta, s ezen átírólevél eredetiben sajtóval megvan, a melynek hitelességén semmi ok sincs kételkedni.²⁾

Az eredeti bulla *keltezése*: »Datum Viterbii per manus magistri Michaelis, sancte Romane ecclesie vicecancellarii, III. Idus Januarii, indicione X, incarnationis dominice anno M^o CC^o LX° sexto, pontificatus vero donni Clementis pape III-i anno secundo.« Első látásra e keltezés évét mindenki 1266-nak olvassa s ebben megnyugodva így is idézik, így közlik, de ez nem helyes. Ezen évi január idusa körül, négy hónapig előtte és négy hónapig utána IV. Kelemen pápa Perugiában tartózkodott, csak 1266 áprilisa legvégén ment Viterbóba, hol aztán harmadfél évig maradt, egész haláláig.³⁾ A tihanyi bullát tehát nem adhatta ki 1266 január 11-én Viterbóban. Am ebben nem a bulla hibás, hanem a dátum feloldása, mely helyesen 1267 január 11-re teendő,⁴⁾ mert az 1265 februárjában megválasztott pápa 1266 januárjában még csak pápasága első évét élte, második évének s a szept. 1-én kezdődő X. indictionnak pedig csak 1267 januárja felel meg. A bullában kiírt kisebb évszám a firenzei évkezdésből származik, melyet a bullák gyakran használnak, s a mely az Úr megtestesülésének 1266-ik évét ezen év márczius 25-től 1267 márczius 24-ig számította.

Ladomér érseknek különben hiteles átírásában egy kritikus hiány mutatkozik: nincs meg benne a »*Castrum ipsius monasterii necnon*« szövegrész négy szava, a melyek az eredeti bullának nemesak felülírásában, hanem — főleg a *Cas(tru)m* — a régi írás nyomaiban is fölismerhetők. A kihagyás oka bizonyára véletlenség; mert nem valószínű, hogy ha a vár már ekkor világi

¹⁾ Pannonh. rendi levéltár. Tihany fasc. 1. nr. 9. Eddigi kiadásai: Fejér Cod. Dipl. VI/II. 87—93. Wenzel III. 140—144. I. hibásak és hiányosak.

²⁾ U. o. ugyanazon jelzet alatt külön borítékban, időrendben. Eddigi kiadása: Fejér Cod. Dipl. VI/II. 87—93 l.

³⁾ Potthast: Regesta Pontificum II. 1584. stb. l.

⁴⁾ U. o. 1806. l.

úr foglalásának esett volna áldozatul, Ladomér érsek e miatt a várat a tihanyi monostor birtokai közül tudatosan kihagyja és Rajnald apát ebbe belenyugodjék vagy éppen ezt észre ne vegye, mikor az átíró szöveg nyilván kifejezi, hogy a bulla semmi részében sincs áthúzva, kivakarva vagy eltörölve. A várat később királyi és királynéi tisztek kezén látjuk;¹⁾ de a ki Tihany várát a pártos főurak elől így királyi őrizet alá vette, I. Károly 1297-ben még nem volt az országban.

Egyébként a bulla szövegében nincs semmi irányzatos, gyanus törekvés. A pápa Tihany monostorát, mint másfél század óta több más monostort is, Szent Péter s a maga ótalma alá fogadja, aztán megerősíti birtokában először a monostor helyét, aztán fiókját, az oroszkoí remeteséget vagy perjelséget; továbbá négy kápolnát, a melyeket nem szabad a balatonparti kőbe vájt remete-barlangokban keresni, hanem az apátság falvaiban, pl. Szent Mihály kápolnáját Papsokán, a mai Füred területén. A vár említése után felsorolja a régibb birtokokat és jövedelmeket, de kihagyja ezek egy harmadát (50-ból 16-ot), viszont hozzájuk toldhat újabb szerzeményt, illetőleg oly nevet, a mely a korábbi ismert levelekben nem fordult elő. Biztosítja három megnevezett templom kegyúri jogát, a II. András király 1233. évi levelében megígért 1000 sókövet; megtiltja, hogy a monostornak sajátkezüleg és sok költséggel művelt írtás-földjeiről, valamint állataiból senki se szedjen tizedeket; megengedi a szabad klerikusok és laikusok fölvételét, korlátozza a fogadalmasok távozását; szabadságot ad általános interdium idején a zárt és csendes istentiszteletre s arra, hogy a nyilvános bűnösök kivételével mindazokat, kik a monostorban kívánnak temetkezni, ott eltemethessék, hogy világiak kezébe került tizedeiket és birtokaikat törvényes úton visszaszerezhessék, hogy az apát halála után új apátot választhassanak. Általában megerősíti a pápától és királyoktól nyert szabadságokat, világi követelések alól adott mentességeket; tiltja a monostor területein minden erőszakosságot, minden új követelést, a monostor és megyés püspök enge-

¹⁾ Várnagya 1326-ban tolnai ispán. Zichy Okmt. I. 281. l. 1349-ben pedig a királyné jogi képviselője a budai káptalan előtt egy pilismegyei birtok megvételénél. Anjoukori Okmt. IV. 621. l.

délye nélkül való kápolna-építést. Akarja, hogy a szent olajokat és szenteléseket a monostor első sorban a megyés püspöktől kérje. Főpapi jelvényekről semmi szó sincs.

Valóban ennél egyszerűbb tartalmú kiváltságlevelet a jómódú királyi apátság kétszáz évvel megalapítása után már alig kapott. Majdnem az a feltűnő, hogy a tihanyi apát ennyire szerény volt, mikor társai sokkal többre nyertek pápai megerősítéseket.

3. Gamási határjárás. 1275?

(Csupán eredetiben.)

A veszprémi káptalannak 1275 július 29-én László királyhoz intézett jelentése a tihanyi apátság gamási határaitól és beiktatásáról külsőleg kifogástalannak látszó eredetiben van meg az apátság oklevelei közt.¹⁾ Hárttyája, alsó szegélyének fölhajtása s írásának jellege körülbelül megfelel a keltezés korának.

De megragadja a figyelmet az oklevél bevezető formulája, a címzés meg a jelentés kezdete, mely ekképen hangzik: «Excellentissimo principi domino Ladizlao, Dei gracia inclito regi Hungariae, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie Cumanieque, capitulum Vesprimiensis ecclesie oracionum sufragia devotarum. Vestra noverit celsitudo, quod nos suprema (sumpma) cum obediencia, qua decuit, receptis litteris vestris pro viro religioso fratre Andrea abbate ecclesie de Tyhon et iuxta earundem continenciam unacum Andrea de Symgio... nostrum hominem... duxissemus destinandum.»

Ez az egész bevezetés mindjárt igen Anjou-koriasnak tűnik fel s e látszatot a további vizsgálat kétségtelenül igazolja, sőt még tovább tolja.

Az «Excellentissimus» cím 1255 táján kezdődik,²⁾ a mikor első nyomait találjuk annak, hogy a király fölhívja valamelyik

¹⁾ Pannonh. r. Itár. Tihan fasc. I. nr. 13. pecsét nélkül. Kiadása «A pannonh. Sz. Benedek-Rend tört.» X. kötetében fog megjelenni.

²⁾ Wenzel ÁUO XI. 423. l. «Excellentissimo domino suo B. Dei gracia illustri regi Hungarie capitulum ecclesie S. Michaelis archangeli de Castro-Ferre inclinationem cum (oracionum) suffragiis ad Dominum Jesum Christum. Recepimus litteras Vestre Serenitatis continentes, ut...» (1281. évi átírata a budai Orsz. Ltárban).

káptalant vagy konventet hiteles emberének kiküldésére s az ennek jelenlétében megtörtént jogügyi eljárásról szóló jelentés-tételre; ily jelentésekben illetik a királyt a hiteles helyek s olykor a hatóságok a föntebbi czímmel. Megjegyzendő azonban, hogy e cím a hiteles helyi jelentésekkel együtt csak a XIII. század hatvanas éveinek vége felé kezd igazán szokásossá lenni, s a korábbi ilyenmő adatokkal szemben nem fölösleges az óvatosság. Ilyen különben alig akad egy-kettő.¹⁾ Az Árpád-házi királyoknak szóló hiteles helyi jelentéseket, majdnem teljes inductióra törekedve, jórészt átvizsgáltam, s 34 ily jelentés között az ötvenes évekből való egy (1255), a hatvanas évekből szintén egy (1268), a hetvenes évekből tiz (1272—1278), a nyolczvanasokból tizenöt, az utolsó évtizedből hét. S ezek mind így kezdődnek: *«Excellentissimo domino suo B. (L. A.) Dei gracia illustri regi Hungarie (Vngarie) . . .»* Nem számítom ide a zalai konventnek István elsőszülött királyi herceghez 1260-ban intézett, de csak kései átiratokból ismeretes jelentését, mely *«Serenissimo principi»* czímmel kezdődik,²⁾ s az Izabella (Erzsébet) királynénak szóló 1275. évi káptalani jelentést, a melynek czímezése: *«Serenissime domine sue J. Dei gracia inclite regine Vngarie . . .»*³⁾ Ezeknél a szokástól való eltérést némileg érthetővé teszi az, hogy a czímezett nem király, hanem herceg és királyné, ámbár egy más korai esetben Mária királyné czíme:

¹⁾ Wenzel AUO VI. 490. l. Báth Károly nyomán 1230-ra tesz egy keltezetlen ily kezdetű oklevelet: *«Excellentissimo domino suo Andree Dei gracia illustri regi Vngarie magister Thomas prepositus et capitulum Strigoniense oraciones in Domino debitas et devotas. Recipimus litteras Vestre Serenitatis . . .»*, a mely szerint a káptalan a király levelét átadta Barleus (Barlabás) ispánnak s esztergomi várnagynak. Am e levél keltezését nem 1230-ra kell tenni, ámbár ebbe a keltezetlen levél alapján Wenzelre hivatkozva Knauz szó nélkül belenyugodott, hanem 1299 és 1303 közé, a mikor Tamás esztergomi prépost csakugyan egykorú Barleus ispánnal és esztergomi várnagygyal. Knauz Mon. Eccl. Strig. I. 272, II. 800. l. Barleus comes, 869. l. Praepositi, Thomas. — Nem sok bizalmat érdemel az az 1237. évvel keltezett jelentés sem, mely így kezdődik: *«Reverendo domino suo B. Dei gracia regi Hungarie illustri A. comes Posoniensis inclinacionem et debitam reverenciam. Mandastis mihi . . .»* Wenzel VII. 48, 35. l. közölve egy 1400. évi átiratból.

²⁾ Zala vm. tört. I. 35. l.

³⁾ Wenzel XII. 154. l.

«Excellentissime domine sue M. Dei gracia regine Hungarie» Domonkos ispán jelentése élén¹⁾ teljesen megfelel az általánosan szokásos királyi czímzésnek. A fölvevett harmincznégy eset között csupán egyetlenegyszer találjuk királyi czímül az *«Excellentissimus princeps»* kifejezést (1295), de nem a jelentés élén, nem is egyenesen a királyhoz intézve, hanem *«omnibus Christi fidelibus»*, mindenkinek szóló oklevél bevezetése végén, noha a király átírt rendelete azt parancsolta, hogy a budai káptalan óneki tegyen jelentést e rendelet végrehajtásáról. Ily rendelet után a káptalannak *«mindenki»* czímére szóló jelentése alig fogadható el hitelesül, annyival kevésbbé, minthogy csupán nagyon kései átiratból ismeretes.²⁾

E szerint a királynak szóló hivatalos jelentések minden elfogadható esetében megállapíthatjuk, hogy az Árpád-kor végéig e jelentések így kezdődtek: *«Excellentissimo domino suo»*, nem pedig úgy, mint a gamási határjárásról szóló, 1275. évvel keltezett jelentésben olvassuk: *«Excellentissimo principi domino»*, a mely czímzés csak az Anjou-kor közepe táján tűnik föl és csakhamar egész következetessé válik. A Zala vármegye történetének első két kötetül kiadott oklevelek közt az Árpád-kor után keltezett s királyhoz intézett jelentések, számszerint valami 35 darab, szintén elegendő alapot nyújtanak a további inductív következtetésre. E gyűjtemény felében a király czíme még mindig a régi, t. i. *«Excellentissimo domino suo (eorum, ipsorum)»* a XIV. század huszas éveiben hatszor (1324, 25, 25, 28, 29, 29), a harminczas években háromszor (1332, 35, 37), a negyvenesekben hétszer (1340, 40, 40, 41, 44, 48, 49) az ötvenesekben egyszer (1351), s a következő évtől kezdve kizárólagossá lesz az *«Excellentissimo principi domino»* (1344, 48, 52, 52, 53, 53, 58, 60, 63, 94) vagy *«Serenissimo principi domino»* (1335, 47, 55, 62, 63, 80, 94, 1429).

Még egyszerübbnek és következetesebbnek látszik a király neve után álló öt szónak a használata, mely 1351-ig így hangzik: *«Dei gracia illustri regi Hungarie»*, s utána szinte állandóan így

¹⁾ Id. panonh. rendtört. II. köt. 326. l. 1264?

²⁾ Wenzel XII. 566, 574—576. l. 1423. évi átirata a budai Orsz. Liárban.

alakul: «*Dei gracia inclito regi Hungarie*», úgyhogy ez utóbbi címzés a mondott év előtt csupán háromszor (1282, 1335, 1347),¹⁾ az «*illustri*» pedig később csak kétszer (1353, 1363),²⁾ fordul elő a megvizsgált hetven eset között. Ez a nagy következetesség különösen óvatossá tehet bennünket az elszigetelten álló 1282. évi eredeti oklevéllel szemben, mert éppen hetven év választja el az «*inclito*» címzés divatjától.

Kérdéses tihanyi levelünkben a «*regi Hungarie*» után a *mellékországok* is el vannak sorolva; de a legutolsó ország, a melyet V. István 1270-ben vett föl címzei közé s utódei következetesen használtak, t. i. a «*Bulgarie*», kimaradt. E hiánynál még nagyobb baj az, hogy a mellékországokat a IV. Lászlóhoz intézett káptalani jelentés egyáltalán megemlíti, mert erre a megvizsgált hetven eset közt csupán az utolsó három esetben, Zsigmond korában találunk példát 1394-től kezdve ilyformán: «*Excellentissimo principi domino Sigismundo, Dei gracia inclito regi Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. marchionique Brandenburgensi etc.*»³⁾

Az «*oracionum sufragia devotarum*» alakú köszöntés elég ritka, mert a hetven eset közt csupán 1335, 1347, 1360, 1394 és 1429-ben fordul elő, kivéve a túlságosan korai s csak átiratból ismeretes 1255. évi jelentés «*(oracionum) suffragiis*» alakú köszöntését.⁴⁾

A «*vestra noverit celsitudo*» formula nem okoz nehézséget, mert korán-későn előfordul a jelentésekben (1274, 1275, 1329, 1352; *vestra noverit excellencia* 1341, *noverit vestra serenitas* 1348, 1429; *vestra noverit regia sublimitas* 1351, 1353).

Végre a «*summa cum obediencia*» csupán az 1347. évi jelentés Zsigmond-kori átiratában, továbbá az 1394. és 1429. évi jelentésekben fordul elő.

A formulák eme vizsgálatából kitűnik, hogy a királynak szóló hivatalos jelentések címző, köszöntő és hódoló szavai úgy, a mint az 1275. évi tihanyi oklevél élén együtt látjuk őket, csak Zsigmond korába illenek, mert itt szövődnek össze leg-

¹⁾ Wenzel XII. 154. Zala vm. tört. I. 294, 462. l.

²⁾ Zala vm. tört. I. 535. 637. l.

³⁾ Zala vm. tört. II. 263. l.

⁴⁾ Wenzel XI. 423. l.

inkább e formulák: «*Excellentissimo principi domino Sigismundo, Dei gracia inclito regi Hungarie, Dalmacie, Croacie, etc. . . . capitulum ecclesie Jauriensis (conventus monasterii S. Egidii de Simigio) oracionum sufragia devotarum . . . Vestra noverit serenitas, quod . . . nos summa cum obediencia acceptis (receptis) literis vestris . . . iuxta earundem continenciam . . .*» (1394, 1394, 1429).¹⁾

Mivel pedig Zsigmond idejében 1398—1417 között majdnem húsz évig folyt per Gamas miatt a tihanyi apátság részéről, azért, ámbár az 1275. évi oklevélre e perben nincs hivatkozás, bizonyos, hogy ez az oklevél ama gamási per számára készült a somogyi konvent Zsigmond-kori formulával. A nagy per folyamán háromszor rendelték el a nádorok a gamási határjárást s kivántak róla jelentést a somogyi konventtől: 1399, 1402 és 1413-ban. De csak ez utolsó rendeletre sikerült a határjárást október 25-én s a következő napokon megtartani. Mivel pedig ebbe az alperes nemesek nem nyugodtak bele, Garai Miklós nádor elrendelte a határjárás megismétlését, a mi 1414 január 13-án a nádori ember meg nem jelenése miatt meghiusult és csak május 16-án stb. történhetett meg. A somogyi konvent jelentése aztán többszöri halasztással 1416 márczius 2-án került tárgyalás alá, s a nádori ítélet a tihanyi apátság javára dőlt el. A megismételt határjáráson és előtte a királyi kúriánál is az apátság ügyének képviselője Udvari György deák volt.

Az bizonyos, hogy a tihanyi apátság már I. Andrástól kapott Gamas faluban földeket a Sziget-szád nevű út és a «*Nagy-út*» között, a melyek együtt Szent Kelemennél végződtek, s e földeken kívül erdőt, melyet ott a király bírt és mezők vettek körül. E birtokon az 1211. évi oklevél 186. a Sziget-szád-út végén alakult Bogláron 11 s a déli erdő szélén támadt Csopek faluban 55 férfiszolgáját és jobbágyát sorolja el a tihanyi apátságnak, úgyhogy egy tagban itt volt az apátság legnépesebb birtoka, immár három faluval, a melyekben kilenez félnemes

¹⁾ Zala vm. tört. II. köt. 263, 264, 492. I. Fejér Codex Dipl. X/IV. 330, 331. (1404), 447 (1405), 527 (1406), X/V. 218 (1411), 717 (1416), 842 (1417). Az «*oracionum sufragia devotarum*» és a «*suprema (summa) cum obediencia*» leggyakoribb a somogyi (vár) konvent jelentéseiben.

lovas jobbágy, negyvenöt udvarnok s tizenkét földműves-szolga családja tette a népesség legnagyobb részét. Ezek látva, hogy a szomszéd királyi birtokok népei egymásután megnemesednek, ők is erre kezdtek törekedni, s az apátság földjeit tovább használták, a nélkül hogy az úrbéri terhekről tudni akartak volna. Zavaros időkben megszakadt az összeköttetés, közben sokan kiköltöztek vagy megnemesedtek, s mire rendezéshez fogtak, az 1360. évi egység szerint a tihanyi apátságot Al- és Felgamás nemesseivel szemben csupán öt lakott telek, 150 hold föld, 11 szőlő hegyvámja és az öt telekre eső réjtog illette meg. Ebbe a két nagy perlekedő apát nem nyugodott bele, mert az 1211. évi hiteles nagy birtokösszeírás egészen más állapotokról tanuskodott és elég részletes határleírást is nyújtott. E szerint Gamás falunak, mint apátsági birtoknak a határa elkezdődik a Balaton szélén Szent Kelemen bazilikájánál (a somogyi Lellénél), innen völgyön át (dél felé halad, aztán) keletre fordul a Betk-erdőig (ma Bedeg puszta), ezt megkerüli s dél felé tart a Szárhegyig (ma Kishegy, Várszói erdő, 228 m.), itt négy faluval határos (a mai Látránynyal, s az egykori Gyugygyval, Csopakkal és Nándördöddal), aztán nyugat felé átmegy a hegyen egészen a »hadút«-ig (mely Lelléből vezet délnyugatra), a mely úton eljut (észak felé) Gamás faluhoz, s innen a nyugati részen visszatér a Balatonhoz (Boglártól kissé keletre).

Ezt a határjárást még részletesebben kifejtik a nagy pereskedések korában keletkezett határjárások (1358 ?, 1092 ?, 1275 ?, 1414) azon fő különbséggel, hogy délnyugaton Csehi falu közeléig haladnak s itt fordulnak észak felé, hogy Boglár területét is belefoglalják a régi birtoklás alapján az apátság összefüggő területébe. Nagy történelmi hiba ezzel nem történt, bár a boglári nemesek tiltakoztak ellene s az apátság Boglárját a meglevő falutól keletre helyezték, valamint a gamási nemesek sem akarták elismerni, hogy a Szent Márton egyháza körül meglevő Egyházas- vagy Felgamás azonos volna az apátság egykori Gamásával. Ott mutogatták az apátság két Gamásának és Boglárjának helyét, a hol az egykor délebbre benyuló Balaton mocsarai miatt az amúgy is szűk területen, Boglár és Lelle közt, három falunak alig maradt volna hely. Ama nagy perekben az apátság két Gamást követelt, ámbár az 1211. évi levél csak egy Gamásról

tud, a melynek a határleírásban megjelölt fekvése pontosan ráillik a későbbi határjárásokban megnevezett Egyházas- vagy Felgamásra. Ellenben Algamás a Bedegi vagy Pat erdő és Lelle közt feküdt az apátsági határon kívül. Az apátság kései határjárása 1414-ben úgy, a mint György deák prókátor mutogatta a határjeleket, ezt az Algamást is közbefogta.

E törekvésben legmesszebb megy az 1358. ? és 1275. ? évi határjárás. Az utóbbi szerint a (lelle) Szent Kelemen szentélyétől, tehát keleti szélétől a határ egyenesen keletre halad a nádas völgybe s innen a nádason át délnek fordul és jó darabon halad az útig, mely csakhamar Péntekhelyre, a ma is így nevezett pusztára ér. Ezt még érthetőbbé teszi az 1358. ? évi határjárás, a mely szerint a határ dél felé Czegléd földjéig ér. Ez a mai puszta pedig északra van Péntekhelytől s megjelöli az irányt, a meddig az 1275. ? évi határjárás ki akarta terjeszteni a lelle-i és algamási nemesek rovására az apát Gamásának keleti határait. Maga a kifejezés: »versus orientem«, nem képzeleti, mert benn van az 1211. évi határjárásban is, csak hogy ez a Bedeg-erdő északi szélén keletre haladó határt jelzi, nem pedig a Szent Kelemen templomától egyenesen keletre kiugró határt. Minthogy a határjárások itt legirányzatosabbak, azért legalább az idevonatkozó részt négy határjárásból egymással párhuzamba állítjuk:

	1211			
	de bacu Balorum tendendo			
	usque ad basilicam B. Clementis Inde per vallon dirigitur versus orientem			
	usque ad vicum Betha ecclesie			
		1328 I		
		juxta Balatunum per arundineta versus occidentem tendendo		
		quasi prope ecclesiam S. Clementis		
		ab hac in eisdem arundineta versus occidentem per luncum spectum orando		
		usque ad vicum		
		In qua iuxta ecclesiam in Pentekkel venissent ad publicam viam		
			1022 I	
		de Balaton		
		venit in arundineta pariter versus occidentem		
		prope ecclesiam S. Clementis		
		ad occidentem per bonum spatium orando		
		venit ad vicum		
		et iuxta quantum ecclesiam ad prodam regis		
		et ad vicum hofid		
			1275 I	
		In bono Balatini		
		exiit pariter versus occidentem tendendo		
		ad sanctuarium eccl. S. Clementis Inde directe versus orientem ad vicum arundinosum		
		ab hac farte per arundineta in bono spacio versus orientem orando		
		ad vicum porvenissent		
		In qua iuxta possessionem Pentekkel		
		ad publicam viam attigissent.		

E párhuzamos helyek összevetéséből és a tórkép ismerete alapján nyilvánvaló, hogy az 1275. ? évi határjárás az 1211. évi leírás »per vallem«, »versus orientem« szavait felhasználta, de a négyzet délnyugati szögletének befogó szarait fölcserélte az északkeleti szög befogóival; s hogy ebben az értelmezésben az 1275. ? évi oklevél készítőjét az 1358. ? évi határjárás az »arundineta« és a »terram Cegled« emlegetésével erősen támogatta. Ez utóbbinak közvetlen hatása különben még más helyeken is kitűnik, noha a rokonság közös alapja az 1902. ? évi összeírás.

Az 1414. évi határjárás alkalmával György deák, az apátság prókátora, főképen az 1092. ? évi határokat tartja szem előtt, de ezeket az 1275. ? és 1358. ? évi — bár a perben egyáltalán nem említett — levelek értelmében mutogatja, csakhogy szerényebben mint a hogy az 1275. ? évi leírás mondja; mert nem halad a Szent Kelemen-templom szentélyétől »egyenesen kelet felé« s aztán »dél felé«, hanem az átfogó irányában »non directe ad plagam meridionalem«, vagyis a templomtól dél-kelet felé haladva, csupán azt a háromszögű területet akarja elvitatni e részen Lelle és Algamás nemeseitől, a mely Lelle, Péntekhely és a Bedeg-erdő közé esett. Viszont a nemesek mindkét meglevő Gamásból szerették volna kitudni az apátságot, s találgatva, hogy melyik út lehetett a régi hadút, elárulták, hogy maguk sincsenek már tisztában a régi állapottal s tudás helyett fogásokkal küzd egymás ellen a két peres fél.

Úgy véljük, eléggé megvilágítottuk a kérdést olyképen, hogy az 1275. évvel keltezett, külsőleg kifogástalannak látszó eredeti oklevelet hamisnak s a Zsigmond-kori gamási nagy per alkalmával készültnek tartjuk. Így aztán érthetők időrendi hibái, nevezetesen az, hogy András tibanyi apátot említi, ki nem illik az 1279. évi György és Lázár elé, hanem utánuk következett (1283); hogy Majs somogyi ispán helyett Andrást,¹⁾ Péter veszprémi püspök helyett 1275 július 29-én még Pált,²⁾ Pál veszprémi prépost helyett Favust szerepelteti, s ezzel elárulja, hogy e részben a veszprémi káptalannak néhány évvel korábbi levelét

¹⁾ Kovács Nándor: Betűrendes névmutató Wenzel Gusztáv Árpád-kori Új Okmánytárához. Akad. kiad. 1889. 844. l. Moys 1273—1276.

²⁾ 1275 jún. 17. oklevélben: »Petro Wesprimiensi et Gregorio Chandiensi electis«. Wenzel IX. 115. l.

vette mintául. A tihanyi levéltár ma meglevő eredeti oklevelei közt kettő is van, melyeket a veszprémi káptalan az 1275. ? évi hamisítvány végén levő nevekkal adott ki 1269- és 1270-ben. Nagyságra és befejező formulára nézve legközelebb áll az 1275. ? évi levél az 1269. évi káptalani kiadványhoz, a mely írásában tökéletesen hasonló az 1270. évihez.

E kettővel összehasonlítva, az 1275. ? évi határjáró levélen is előtűnik a hamisítások szokott bélyege: a nedvesítéssel és mesterséges piszkítással való régiesítés. A hiteles két eredeti oklevél sokkal tisztább, fehérebb, tintájuk pedig feketébb, mint a csaknem másfél századdal fiatalabb utánzaté. Írásuk gondosan összevetve nagyobb eltérést mutat a B (fekvő és álló), d, R, S, v, x, és y betűkben, a *con, et, ecclesie* (ecclie > ecle) rövidítésében, s különösen abban, hogy míg a 2 alakú r-betűt a hiteles két oklevél még csak az o betű után használja, addig a hamisítvány már az *ar, re, ur* szótagokban is alkalmazza. Az utóbbinak egész írásán észrevehető a bizonytalanság, betűi ingadoznak s öt helyen látszik az utólagos pótlás, javítás, holott a két minta a legszebb írású oklevelek közé tartozik.

4. Felső száz birtok visszafoglalása. 1358 ?

(Csupán eredetiben.)

A késői keltezésű, 1358 évszámot viselő tihanyi határjáró és visszafoglaló levél¹⁾ mesterséges régiesítésére nem volt szükség, azért ezen nem látszik a szokott nedvesítés és piszkítás nyoma, csupán néhány vízfolt s két szélén a fogások helye; de annál inkább feltűnik az egész írásnak sem Anjou-korba, sem máshá nem illő jellege, jöllehet az egyes betűk nagyjában a XIV. századi betűket igyekeznek utánozni. Különösen sajátzerű az általános rövidítésjel, mely majdnem minden szó fölött ott van s a végén visszahajló, dől 9 alakjával a hiteles írások *us* végzetéhez hasonló. Az egyes betűk nem jobbra dőlnek, mint a keltezés korába illő cursiv írás betűi, hanem merőben állanak és vastagabbak, meg látszik rajtuk, hogy írójuk az Árpád-kori rideg álló írás utánzását

¹⁾ Pannonh. r. Itár. Tihán fasc. 1. nr. 17. Kiadása: Fejér Cod. Dipl. IX/II. 717. l.

gyakorolta. Az írás egyenletlensége az ugyanazon szavakban levő betűk különböző nagyságában és a sorok görbeségében jelentkezik, jöllehet a hártya szokatlanul tintával van vonalozva; de az írás nem a vonalakon áll, hanem szabadon a vonalak között.

Az 1275. ? évi példán okulva, kerestük ennek az 1358. ? évi keltezésű írásnak a mintáját is a meglevő tihanyi eredeti oklevelekben, s hamarosan reáakadtunk. Feltűnő dolog, hogy az Árpád-kor végétől 1360-ig a tihanyi apátságnak nem maradt eredeti oklevele, kivéve a kérdéses 1358. ? évi határjáró levelet. Minthogy pedig ez a fejevári kereszties konvent nevében készült, mintáját első sorban a konventi kiadványok közt kell keresni. Böbek István országbíró 1360. és Lajos király 1382. évi oklevele nem nyújthatnak utánzásra alkalmas formulákat; ellenben a (zalavári) konventnek Arács elcseserüléséről szóló 1385. évi függőpecsétes hártylevele nyilvánvaló hatást gyakorolt az 1358. ? évi levél megírására. A mintában legelől másfél cm oldalú négyzetter üresen maradt a nagyobb és kissé cifrázni szándékolt C kezdőbetű számára, s így a szöveg *onue(r)tus* szóval kezdődik. Az utánzat szintén e csonka szóval kezdődik, de a C nagy kezdőbetűnek külön üres hely nem maradt.

A bevezető és befejező formulák a két oklevélből egymás mellé helyezve a következők:

[C]onventus monasterii bti Adriani martiris de Zala

Omnibus Christi fidelibus presentibus pariter et futuris presens scriptum inspecturis Salutem in domino sempiternam... ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire Quod...

onventus cruciferorum ordinis sancti Iohannis Ih(eros)oli(mita)ni domus hospitalis ecclesie bti Stephani regis de Alba Omnibus Christi fidelibus tam presentibus quam futuris presentes literas inspecturis Salutem in vero salvatore ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire Quod... Anno domini Mmo cc mo lmo octavo... feria secunda proxima ante festum bti Egidii confessoris et aliis diebus (1358 aug. 27. stb.)... metas... reambulando statuissent... datum duodecimo die diei ultimi reambulacionis et stacionis prenotatarum Anno domini supradicto In cuius rei testimonium perpetuamque firmitatem presentes

... In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem

presentes litteras nostras pendentis sigilli nostri munimine ad petitionem parcium predictarum duximus concedendas, datum octavo die octavarum festi. bti Martini confessoris Anno domini Millesimo ccc^{mo} lxxx^{mo} quinto. (1385. nov. 18.)¹⁾

Jóralvó hamisítótól igazán nem kívánhatunk több alkalmazkodást. Igaz, hogy az itt használt formulák származhattak volna más hiteles hely okleveléből is, mert elég gyakoriak; de az 1385. évi zala(vár) levélen kívül más mintát, melyhez könnyebben hozzáférhetett s a tervbe vett keltezéshez időben is közelebb állott volna, tihanyi ember nem találhatott. Feladata volt a tihanyi apátságna Zala, Veszprém, Somogy, Fejér és Tolna vármegyékben birt, de többnyire már elvesztett, elcsereált vagy elpusztult birtokait Nagy Lajos király tekintélyével visszafoglaltakul feltüntetni olyan hiteles hely levelében, a mely az ország távolabbi részeiben is szokott működni. Ilyennek látszott a fejevári kereszties konvent, azért a visszafoglaló levél ennek a nevében készült a legközelebb kéznél levő konventi kiadvány mintájára.

A pannonhalmi apátság oklevelei közt van egy patens hártya-oklevél, melyet 1354-ben a fejevári kereszties konvent adott ki.²⁾ Ennek írása legkevésbé sem hasonló az 1358. ? évi határjáró levéléhez, valamint bevezetése és befejezése sem.³⁾ A fejevári keresztiesek függőpecsétetes leveleiben már hasonlóbbak e formulák, pl.:

[C]onventus Domus Hospitalis sancti Johannis Jerosolimitani de Alba Omnibus Christi fidelibus presentes litteras inspecturis salutem in Domino sempiternam . . . ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire Quod . . . In cuius rei memoriam pleniorque firmitatem presentes ad petitionem parcium concessimus litteras privilegiales sigilli nostri autentici munimine roboratas. Datum . . . [1333. szerződés fejevári polgár és csegei nemes közt].⁴⁾

¹⁾ Pannonh. r. ltár. Tihan fasc. 5, nr. 5.

²⁾ U. o. Capsa 26. B.

³⁾ Id. pannonh. rendtört. II. 415. l.

⁴⁾ Hazai Okmt. III. 118. l.

Ámde mikor arról volt szó, hogy e fejevári kereszties konvent a király rendeletét átírja s végrehajtásában közreműködve, erről a királynak jelentést írjon úgy, a mint az 1358. ? évi keltezésű levél esetében is el kellett járnia, akkor e konvent jelentése egyéb hiteleshelyekéhez hasonlóan egészen másképp kezdődik és végződik, mint a hogyan ezt az 1358. ? évi jelentésben látjuk, pl.:

Excellentissimo principi domino eorum domino Ludovico, dei gracia illustri regi Hungarie, Conventus cruciferorum ecclesie beati regis Stephani de Alba Oracionum suffragia devotarum. Litteras vestre serenitatis, anulari vestro sigillo patenter consignatas, nobis directas, honore, quo decuit, recepimus, hunc tenorem continentes:

Lodovicus dei gracia rex Hungarie fidelibus suis conventui cruciferorum . . .

Nos itaque mandatis et preceptis vestre celsitudinis obedire cupientes, ut tenemur . . .

Datum in festo beati Mychaelis archangeli predicti. Anno domini prenotato. [1365 szept. 29.]¹⁾

Itt nemesak a konventi bevezető formula tér el az 1358. ? évi jelentés kezdetétől, de a királyi rendelet bekezdése is a királynak csupán a legrövidebb czímét tartalmazza a »*rex Hungarie*» alakban, holott az 1358. ? évi jelentés szerint Lajos király rendelete így kezdődött: »*Lodovicus, Dei gracia rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc.*» A királyi pátens rendeletek Zsigmond uralma kezdetén toldották meg így a rövid királyi czímet. Ez időben a fejevári kereszties konvent jelentése egy ajkai, veszprémmegyei beiktatás után Zsigmond királyhoz így szólt:

Nos conventus cruciferorum domus hospitalis ecclesie sancti regis Stephani de Alba memorie commendamus, quod nos litteras serenissimi principis domini Sigismundi dei gracia incliti regis Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. marchionique Brandenburgensis etc. domini nostri metuendi, minore suo sigillo consignatas sumptuo cum honore recepimus in hec verba:

Sigismundus dei gracia rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. marchioque Brandenburgensis etc. fidelibus

¹⁾ U. o. IV. 200—202. l.

suis conventui cruciferorum domus hospitalis ecclesie beati regis Stephani de Alba salutem et gratiam. Dicitur nobis in persona . . . [1390].¹⁾

Mivel tehát az 1358. ? évi állítólagos határjárásról és visszafoglalásról szóló konventi jelentés írásjellege a keltezés korának egyáltalán nem felel meg, hanem rosszul utánozta az 1385. évi konventi bizonyáglevelet oly formulákkal, a melyek királynak szóló jelentésbe nem illenek; s mivel e jelentés Lajos király rövid címét a Zsigmond korában szokásossá lett hosszabb királyi címmel cserélte föl: ennél fogva az 1358. évvel keltezett tihanyi oklevél készültét kénytelenek vagyunk Zsigmond király korába helyezni. Ezen idő közelebbi meghatározása végett vizsgáljuk meg az oklevél tartalmát és keressük ki tulajdonképeni célzatát.

Tartalma szerint János tihanyi apát, ki 1360-ban hitelesen is meg van nevezve, előadta Lajos királynak, hogy egyházának némely birtokai, a melyeket Zala, Veszprém, Fejér, Somogy és Tolna megyékben ő és mások bírnak, nagyon rászorulnak a törvényes visszafoglalásra, határjárásra és beiktatásra. A király tehát meghagyja a fejérvári keresztes konventnek, hogy küldje ki hiteles emberét, a kinek jelenlétében Halápi Mihály, Kapolyi Kicsid vagy Csicsali Gergely fia János mint királyi ember menjen el a tihanyi egyház birtokaira a mondott megyékbe s az összes szomszédokat meghíva, foglalja vissza, másokétől különítse el és iktassa a tihanyi egyház birtokába ama javakat és jogokat, az ellenmondókat pedig idézze meg a királyi jelenlet elé, s végül a konvent írjon jelentést a királynak. Az 1358 aug. 20-án Fejérvárott keltezett királyi rendelet végrehajtását a konvent embere, Bernáld fráter, Csicsali János királyi emberrel augusztus 27-én kezdte meg, s visszafoglaltak állítólag ellenmondás nélkül 46 birtokot és megjárták a Balaton-melléki birtokok határait, a hol még négy, előbb nem említett falu kerül elő.

A tihanyi birtokoknak főntebb, a két alapítólevél tárgyalásánál közölt összehasonlító táblázatát vizsgálva, azt tapasztaljuk, hogy az 1358. évvel keltezett visszafoglaló levél, ámbár saját szavai szerint az összes meglévő és elveszett birtokokat magában akarja foglalni, még az 1267. évi pápai bullához képest sem teljes, mert

¹⁾ U. o. V. 184. l.

nem említi Apáti, Losta, Lapa, Apáti-Gyészno, Papsoka, Berénd, Tósok, Somlyó-Szölös, Telki, Morotva, Csicsal, Köp, Ujlak és Dab birtokokat, s a somogyi és pesti vámokat, Kolont pedig Barand néven újítja föl. A hallgatás oka bizonyára az, hogy az 1358. ? évi oklevél készítője nem használta föl az 1267. évi összeírást, valamint a korábbi hiteles forrásokat sem, hanem a szóbeli hagyomány és a tényleges birtoklás alapján dolgozta ki birtokjegyzékét. Az ebből kimaradt birtoknevek közül Apáti kétségtelenül megvolt s csak azért nincs említve, mert beleértendő a visszafoglaltak jelzett Tihany-szigetbe. Ugyanitt tűnt el már az Árpád-kor végén Ujlak. Papsokának a XIV. század közepe táján vész el a neve, de területe beleolvadt Füred határába. Telki (Teleki) 1429, Somlyó-Szölös 1436, Csicsal 1466 és Tósok 1473-ban osztozás, per s egység tárgyai, az első és utolsó pedig jelen korunkig birtokai voltak a tihanyi apátságban. De el lehet mondani, hogy az 1358. ? évi oklevél készítésekor a fönt elsorolt tizenöt birtok és két révhely nem voltak az apátság kezében, s az oklevél írója nem tudott róluk, azért hagyta ki őket.

Az 1092 ? évi oklevél szintén teljes birtokjegyzéknek készült és sokkal bővebb mint az 1358. ? évi, a melyhez képest 28-czal több birtoknevet tartalmaz. El sem képzelhető, hogy az 1358. ? évi »összes birtokok« lajstromozója nem ismerte volna az 1092. ? évi jegyzéket, ha ez már előbb készült, s hogy oly sok nevet kihagyott volna belőle. Nem hihető, hogy ha a forrás Gamás falvakról, Vászolyon három malomról, Fülöpön és Bogláron révről beszél a tihanyi apátság javára, akkor az ezt ismerő hamisító csupán egy Gamásról, Vászolyon egy apátsági malomról beszéljen, s Fülöp és Boglár határának leírásában a révről teljesen hallgasson. Az 1092. ? évi jegyzék mindenütt részletesebb, pontosabb, s a benne elsorolt hetvennégy birtok mellett csupán hét oly név került el írója figyelmét, a mely az 1358. ? évi jegyzékben megvan, t. i. Fadd (Fotud), a somogyi Csapok (Sopuk), a tolnai és fejérmegyei Baránd, Őrs (Wrs), Falud és Gyöngyös.

Arról van szó, hogy két rokon jegyzék közül, melyek kevéssel egymásután készültek s ugyanazon apátság összes meglévő és elveszett birtokait fel akarják sorolni, melyiket állították össze előbb: az 1358 ? évit-e, mely megnevez 53 birtokot

s kihagy 28-at, vagy az 1092. ? évit, mely részletesebben megismertet 74 birtokot és csupán 7-et felejt ki. Alig lehet kétség aziránt, hogy az 1358. ? évi készült el hamarabb a régibb hiteles összeírások tanulmányozása nélkül, de jórészt helyes földrajzi csoportosítással, a tényleges birtoklás és a szóhagyományból merített jogigények alapján. Csak így érthető, hogy írója ezt a birtokjegyzéket teljesnek vélte. Kevéssel utóbb azonban az 1055, 1211 és 1267. évi hiteles oklevelek vizsgálata rávezette a birtokügyek tanulmányozóját arra, hogy az 1358. ? évi birtokjegyzéknél még sokkal teljesebbet is állíthat össze. Így készült el az 1092. ? évi jogtörténeti emlékirat, a melyből már alig maradt ki néhány birtok az előző forrásokhoz képest, sőt ezeken túl is terjeszkedik.

Mint hogy pedig az 1358. ? évi oklevél bevezetésében és befejezésében a zala(vár)j konvent 1385. évi tihanyi levelét vette mintául, sőt a király címét 1387-ben kezdődő alakban használta, s mint hogy előbb elkészült, mint az 1092. ? évi birtokösszeírás, mely hitelesen 1390. évi periratban fordul elő legkorábban: ez alapon az *1358-iki keltezésű visszajoglató és határjáró oklevél megírását 1387 és 1390 közé, pontosabban 1388—1389-re helyezhetjük.*

Határjárásai a Balaton mellékén Fülöpnél, a tihanyi sziget előtti falvaknál, aztán az átellenes somogyi parton Török, Szántód és Gamás-Boglár körül becses helyrajzi ismeretek alapján íródtak s jó forrásul szolgáltak kivonatozva, kissé alakítva az 1092. ? 1275. ? és 1055. ? évi határjárások készítésénél.

5. II. István király oklevele az arácsi perben.

(Átirat 1373: 1118?)

Az eredetiben meglevő kritikus oklevelek után áttérünk azokra, a melyek csupán perbeli kivonatokban és átiratokban maradtak reánk. Mint hogy pedig a módszeres vizsgálódás legjobb kiindulópontjával az a külső keret szolgál, a melyben a kritikus oklevél előttiünk megjelenik, azért haladásunk sorrendjét, miként eddig, az eredetiek keltezése, úgy tovább is azon eredetiben meglevő periratok dátuma adja meg, a melyek külsejükkel kezességet nyújtanak az iránt, hogy a vizsgált oklevél azon perben már csakugyan megvolt.

Az átiró és hivatkozó periratok elseje a tihanyi kritikus okleveleket illetőleg Laczfí Imre nádornak 1373 december 3-án Visegrádon kelt oklevele, a melynek eredetijét a Mórocz-család leveles ládája őrzi a zalamegyei Felső-Örsön.¹⁾ A tihanyi levéltárban csak gondos, szinte rajzolt, egyszerű XIX. századi másolata van meg.²⁾

A zalai Balaton-parton fekvő Arács 1211-ben tűnik elő legkorábban a tihanyi apátság birtokai közt. Van ott akkor az apátságnak valami 18 házban harangozója (pulsatores) s 5 házban szőlőművese, kik természetesen a házak száma arányában részesednek az arácsi földekből és tartozékaikból. De voltak ott a királynak vagy királynénak is szolgálói, a kikből II. András király a keresztes hadjáratára elvitt Gizella-éle koronáért kárptólásul adott a veszprémi káptalannak Arácson 1222-ben hét háznépet. A tatárjárás után mindjárt nagy vásárlóul lép föl a tihanyi apátság: 1243-ban jelentékeny összeg, tizenhét márka árán megvesz Arácson a Nyír nembeli Felicziántól és Andrástól 57 hold földet 6 szőlővel, 3 szőlőművessel s erdővel;³⁾ aztán kölcsönzött nyolcz márkát Benedek bélni ispánnak egy évre s mikor ez érezte, hogy nem lesz képes fizetni, fölvelt még nyolcz márkát a monostortól és reá ruházta egész arácsi illetőségét (1244).⁴⁾ Az 1267. évi bulla megerősíti az apátságot arácsi birtokában, a hol később ismételten említi az apát ispánját (1312. 1322.). A veszprémi káptalan 1337-ben csereszterződést kötött, s átadta a tihanyi egyháznak egyebek közt Arácson is mindazt, a mit II. Andrástól a koronáért kapott.

Volt ott még állítólag némi birtoka a királynak is, mert Lajos király 1354-ben Veszprémi Tamás fia Damjának adományozta Arácson a »horonnépe« nevű királyi úrbéreseket (condicionarii) négy curialis telkét; de midőn Damján be akarta magát iktattatni, Bertold (Bertold) tihanyi apát ellenmondott. E miatt Damján az apátot Druget Miklós országbíró elé idéztette, ki az oklevelek bemutatása után köztudomással való bizonyítást rendelt

1) Kiadása: Zala vm. tört. II. 70—93. l.

2) Capsa I. nr. 8.

3) A vétellel hiteles eredetije a pannonh. r. ltárban Tihan fasc. 5. nr. 2.

4) Ennek csak 1373. évi nádori átirata ismeretes. Zala vm. tört. I. 16. l.

el az iránt, hogy Arács teljesen a tihanyi apátsághoz tartozott-e vagy volt ott még négy királyi úrbéres telek is. A vizsgálat részleteit Laczfí Imre nádor későbbi ítéletlevele nem közli, csak azt látjuk belőle, hogy Pertold apát beleegyezett Damján beiktatásába, ki a négy telekből egyet lelke üdvösségeért a tihanyi monostornak engedett át (1355). Ezt a birtokállapotot hat évvel utóbb Bőbek István országbíró ítélete is megerősítette (1361).

Veszprémi Tót Tamás fia Damján nemsokára magtalanul elhalt s arácsi három telkét a még ott levő királyi telkekkel együtt Lajos király Miklós és Péter királyi kúriai jegyzőknek adományozta. Beiktatásuknak Miklós tihanyi apát és Veszprémi Pál fia, Péter, Damján rokona, ellenmondtak; e miatt a fejevári keresztes konvent megidézte a feleket 1368 nov. 16., majd decz. 8-ra a királyi személyes jelenlét elé. Ezzel megkezdődött az ötéves per. Mikor a következő tavaszon Miklós apátnak be kellett volna mutatnia írásait, sem maga nem jelent meg, sem prókátort nem küldött. Bőbek István országbíró ezért kirotta rá a birságot és 1369 máj. 1-re elrendelte a felperes kúriai jegyzők beiktatását, kik azt vitatták, hogy a tihanyi apátságot a veszprémi káptalan 1337. évi cseréje címén csupán négy jobbágytelek és fél ekényi szántóföld illeti meg, a többi arácsi területet Damján birtoka s egyéb királyi jogok címén a király mind önekik adta. A beiktatásnak azonban az apát tisztje és Veszprémi Pál fiának a megbizottja ellenmondtak, s e miatt megbizóik idézést kaptak május 15-re. Ekkor a kúriai jegyzők ügyvédeként Péter deák jelent meg Bőbek István országbíró előtt s bemutatott neki hét levelet: Lajos király adománylevelét (1368 jún. 18), a fejevári keresztes konvent két idéző levelét (nov. 16-ra és decz. 28-ra), Bőbek István három birságlevelét (nov. 16, decz. 28, 1369. április 8.) és egy ítéletlevelét, a melylyel a köztudomással való bizonyítást máj. 1-re elrendelte. Péter deák követelte, hogy Miklós apát is mutassa be a maga bizonyítékait. Miklós apát ekkor *négy oklevelet* vett elő: 1. *II. István király levelét 10 mansióról*; 2. az 1243. évi levelet, mely szerint a Nyír nembeli Feliczián és András összes arácsi birtokukat eladták a tihanyi monostornak; 3. az 1244. évi oklevelet arról, hogy Benedek bélai ispán szintén minden arácsi illetőségét eladta; végre 4. a veszprémi káptalannal 1337-ben kötött csereszerződést. Aztán így érvelt az apát: noha

II. István levele nem mondja meg, hogy a 10 mansio hol feküdt, azért ezek mégis Arácsra voltak; Damjánnak semmi része sem volt Arácsra, csak a tihanyi apátok adományából, s a mit a királytól kapott, nem bírta jogosan. Bőbek István erre kimondotta, hogy mivel a veszprémi káptalan a csere alkalmával magára vállalta az apátság megvédését a cserebirtok dolgában, e káptalan és Veszprémi Pál fia bizonyítékainak bemutatására s az ítélet kimondására aug. 22-ét tűzi ki.

Közben az országbíró meghalt és utóda, Szécsi Miklós, a tárgyalást 1370 jan. 8-ra halasztotta. Ekkor Péter deák és Miklós apát a veszprémi káptalan dékánjával megjelentek, s ez felmutatta II. András 1222. évi levelét, a melylyel Arácsra 7 mansiót adományozott a káptalannak. Miklós apát tehát így érvelt: II. István levele szerint egyházát Arácsra 10, a káptalannal kötött csere folytán pedig még 7 mansio illeti meg, s minthogy Arácsra mindössze csak 17 mansio van, tehát a királyi adománynak nincs jogosultsága e faluban. Péter deák viszont a Damjánnak szóló királyi adomány és az arácsi három kúriába történt beiktatás iratainak (1354 + 1355: 1361) bemutatása után érveit így adta elő: a II. István levelében említett 10 sessio másutt van, nem Arácsra; s itt a Damjánnak adott és ítelt három telken kívül még 22 telket ismer, a melyekből nyolcz a tihanyi apátságé (hét a káptalantól, egy Damjától), a többi 14 telek királyi úrbéreseké (condicionarium, t. i. hét az udvarnokoké, hét a szőlőműveseké); de a tihanyi apátok e telkeket betven és még több év óta jogtalanul elfoglalva bírták, s ha vétel útján szereztek is valamit, ez királyi engedély nélkül érvénytelen.

Valóban meglepő, hogy a tihanyi apátnak eszébe sem jut az 1211. évi nagy összeíró oklevél, mely két példányban is megvolt levéltárában, s a melylyel igazolhatta volna, hogy monostorának Arácsra egykor 69 férfi alattvalója, tehát körülbelül ugyanannyi nővel összesen 138 lakója, s átlag hat lakót számítva egy házra, valami 23 háza volt, a mi a veszprémi káptalantól cserébe nyert hét házzal együtt 30 telket tett volna. Ehhez járult még a Nyír nembeliektől és a bélai ispántól tetemes összegben, 33 márkán vásárolt arácsi több telek, a melyeknek megszerzéséhez akkor sem a veszprémi káptalan, mint hiteleshely, sem a vevők és eladók nem érezték szükségét a királyi engedélynek, mert hiszen

a nemesek szabad rendelkezési jogát az aranybullában Nagy Lajos király csak 1351-ben törölte el, alig tizenkilenc évvel Péter deák főntebbi érvelése előtt.

Szécsi Miklós országbíró az eléje terjesztett érvek összefoglalása után Miklós apátot elmarasztalta az elődeinek tulajdonított erőszakos foglalás, hatalmaskodás tényében, monostorának és »ministereinek« megítélte a nyolcz telket, s a királyi adomány alá nem eső vásárolt részeket, Miklós mesternek, a kúriai jegyzőnek pedig a Damján-féle három telket, a melyről Veszprémi Pál fia lemondott; a többi arácsi telek dolgában köztudomással való vizsgálatot rendelt el. E vizsgálat megállapította, hogy a Miklós jegyző birtokába iktatott három kúria telkén kívül még 20 népes telek vagy kuria van Arácson. Ebből nyolczat az apátság birtokába iktattak, a többire nézve a vallomások homlokegyenest ellenkeztek. Miklós kúriai jegyzőnek Zala és Veszprém megye közeli-távoli vidékeiről összehívott tömérdek tanuja szóról-szóra megerősítette eskü alatt mindazt, a mit Péter deák az országbíró előtt állított, hogy t. i. a tihanyi apátok hetven és még több év óta hatalmasul elfoglalva bírnak tíz telket, a melyek tulajdonképen a királyi úrbéreseket illeték; hogy az István király levelében említett tíz ház sohasem volt Arácson stb. Az apátnak szintén sok tanuja szóról-szóra az ellenkezőt vallotta. (1370 márcz. 10. stb.)

A vallomásokról szóló jelentés tárgyalása negyedfél éven át apátváltozások, nádorváltozások stb. okok miatt sokszor elhalasztódott. Végre Domokos apát és Miklós kúriai jegyző Laczf Imre nádor engedélyével egyességre léptek Vilmos pécsi püspök, a királyi kápolna ispánja s titkos kancellárja előtt (1373 okt. 28.) olyképen, hogy a 12 telekből az apát hármát átenged Miklósnak, a többiről pedig ezek lemondanak az apát javára; a Boldogasszony-egyház kegyuraságát közösen bírják, eddigi sérelmeiket kölcsönösen megbocsátják. A nádor ily értelemben rendelte el a beiktatást és a fejevári keresztes konvent jelentése alapján 1373 december 3-án végleges ítélettel megerősítette János fia, Miklós mester kúriai jegyzőt hat, az apátságot pedig 17 arácsi jobbágytelek birtokában.

Ily körülmények közt tűnt elő teljesen megbízható oklevelek (1243. eredeti, 1244, 1337) társaságában II. István királynak

uralkodása harmadik évében (1118?) kiadott ítéletlevele,¹⁾ a melyben, mikor György győri püspök volt a bíró, a király az egész tanács tekintélyével visszaadatja azon tíz háznép ivadékait, a kiket Béla herceg adományozott Szent Ányos tihanyi egyházának testvére, András király lelkéért, de István király atyja, Kálmán király idejében udvarnokainak erőszaka uruk tekintélye nélkül a királyi szolgálatba visszahúzott. András király halála után öccse, Béla, ezen tíz házat rendelte Szent Ányos egyházának szolgálatára: Bereczket, Babisszát, Bácsot, Nyitrast, Lánát, Simont (Limeon?), Mihályt, Szekréndet (Scrindi), Lipityát, Patyit. István király a vizsgálatból megértvén, hogy az egyházat igazságtalanul fosztották meg birtokától, az egész gyűlés elhatározásával a tíz ház maradékát György püspök keze által visszaadatta előbbi szolgálatuknak.

Tagadhatatlan, hogy ez az oklevél elég korszerűen hangzik. II. István király korába beleillik a királyi tanácsnak »concilium« neve, mert atyjának törvénye is ilyen conciliumon jött létre; ²⁾ korszerű a püspök bírói szerepe, mert a pannonhalmi apátság salai (deáki) földjének nyitrai szélén támadt perben a nyitrai ispán ellen ugyanazon idő táján a nyitrai püspök volt a bíró; ³⁾ korszerű az egyház szolgálatába rendelt mansiók visszahódítása is, miként ezt a bakonybéli apátság történetében látjuk, a hol II. István udvarnok-ispánja Szent Móríc egyházának 24 sószállító mansióját szintén vissza akarta szorítani a királyi udvarnokok szolgálatára. ⁴⁾ Ez utóbbi esethez a tihanyi kérdéses oklevél abban is hasonlít, hogy a peres mansiók faluja nincs megnevezve.

De az oklevél hitelessége ellen látszik szólni a »*Dei gracia Hungarie rex*« cím első két szava. Hiteles oklevelekben a király czimzése így hangzik: ⁵⁾

1083. ut. ego rex Ungari? L(adizlaus).

¹⁾ Zala vm. tört. I. 3—4. l.

²⁾ »Concilium Verecellinum«, v. Cursollinum v. Tursollinum. Magyar Törvénytár. Milenniumi emlékkiadás. 94. I. (I. köt.).

³⁾ Id. pannonh. rendtört. I. 594. l.

⁴⁾ U. o. VIII. köt. 272. l.

⁵⁾ U. o. I. 590, 596, 597, 605. Knauz: Monum. Eccl. Strig. I. 110. 131. Tkalčić: Monum. Hist. Episc. Zagrab. I. 4. l. stb.

1137. ego Bela rex Hungarie, Crowatie et Dalmatie.

1142—6. ego Geica rex Ungarie.

1157. ego Geythsa Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croatie Rameque rex.

1173. ut. nutu Dei rege Bela tertio regnum Ungarie . . . gubernante.

1181. Ego Bela III. Dei gratia rex.

1186. Bela Dei gracia rex Hungarie tercius.

III. Bélától kezdve királyaink czimében egész rendessé válik a »Dei gracia« kifejezés, sőt előfordul már II. Géza leveleiben is, de II. István korába talán nem illik bele.

Szemet szúr ezen István oklevelében a »*patruelis meus Bela dux*« kifejezés is, a melynek rendes jelentése csak az lehet, hogy »*atyám testvérének fia, Béla herceg*«, a ki II. István királyra nézve nem más, mint Kálmán király öccsének, Álmosnak megvakított fia, a későbbi II. Béla király. Ámde e Béla hercegnek nem volt András király nevű testvére. Az 1118. ? évi oklevél tehát Béla dux-on I. Bélát érti, a ki azonban nem volt II. Istvánnak patruelis-e, apai unokatestvére, hanem dédattyja (András király testvére Béla < Géza < Kálmán < II. István.)

Végre kifogást kell tennünk az 1118. ? évi oklevél ellen annyiban, hogy a tihanyi apátság birtokán a *győri püspök bíraskodik*. Sem Arács, sem más birtoka az apátságnak nem fektet a győri püspökség területén, hogy ott a tihanyi egyház és a királyi udvarnokok pörében úgy bíraskodhassék, mint a hogyan Gyárfás nyitrai püspök ítélkezett a pannonhalmiak salai birtokán, a melynek peres keleti része, hol Majs nyitrai ispán foglalni akart, a nyitrai várbirtokok s így a nyitrai püspökség területére nyúlt át. A tihanyi apátság birtokai, miként az 1267. évi bullából is látjuk, az esztergomi, kalocsai, pécsi, esanádi s legtöbbször a veszprémi egyházmegye területén voltak, a bíraskodásra tehát ama birtokokon első királyaink idejében csak ezen egyházmegyék főpásztorai lehettek illetékesek, nem pedig a győri püspök.

Az egész 1118. ? évi oklevél rövid arra, hogy sokat mondjon és sok kritikai anyagot nyújtson. De íme ebben is merül föl három figyelemreméltó szempont, mely hitelességének nem kedvez, ámbár kiváló oklevéltudásunk szerint »nincs semmi

okunk, hogy az oklevél hitelességében kételkedjünk.«¹⁾ Szívesen adnánk neki igazat, de az előttünk fölmerült nehézségeket nem volt szabad elhallgatnunk. Úgy véljük, hogy ez oklevelet az a kényszerhelyzet szülte, mely a tihanyi apátság jogos birtokát veszélyeztette. A pör lefolyásából láttuk, hogy Miklós apát 17 telekre becsülte az egész Arácsot. Ebből az 1337. évi eserelevél a veszprémi káptalannál levő 1222. évi adomány alapján 7 mansiót biztosított, a többi 10 mansiót pedig az 1118. ? évi oklevél volt hivatva igazolni. Az 1243. és 1244. évi vétel-levelek hitelesek, legalább az elsőnek hiteles eredetije ma is megvan; de sem ezek, sem az 1211. évi oklevél nem állapítja meg az Arácson szerzett és bírt mansiók számát, sőt ez utóbbi a perben figyelembe sem jött. Ily körülmények közt az 1118. ? évi levél hamisításának van értelme. Csak az szólna még gyanutalansága mellett, hogy Arácsot nem nevezi meg, a mi az oklevél bizonyító értékét a perben csakugyan meggyöngítette. De utoljára mégis 17 telket tarthatott meg az apátság, mert kiderült, hogy Arácson összesen 23 telek van s a maradékkal Miklós kúriai jegyző, 1385-ben már szepesi prépost,²⁾ megelégedett.

Lehetséges, hogy az oklevél nem egyenesen az arácsi per számára készült, vagy hogy már az 1354—55. és az 1360—61. évi perek valamelyike adott alkalmat elkészítésére; bizonyos azonban, hogy az 1373. évi periratban gyanus körülmények közt tűnik elő a szövege, a melybe a régiességhez három kései jegy is férközött.

6. A Szent László-féle birtokösszeírás.

(Említve 1390., s átírva 1399: 1365?: 1274?: 1092?)

György tihanyi apát 1386 márczius 14-én maga mellé vevén Tölvári István fia Balázst, a királyné, és Mihály szerzetes papot, a somogyi konvent emberét, monostorának kövesdi és aszófői birtokára ment, az odahívott szomszédok és egyéb érdekelték jelenlétében némely birtokrészeket vissza akart foglalni s magát a királynéi és konventi emberrel be akarta iktattatni; de Kövesdi Pál fia Móricz ellenmondott, azért megidéztek őt a

¹⁾ Fejérfataky L.: Okleveleink II. István király korából. Akad. Értek. II. oszt. XVI. köt. 1895. 173. l.

²⁾ Zala vm. tört. II. 215. stb. l.

Szent Gergely ünnepének tizenötöd napján (márczius 28.) kezdődő tárgyalásra a királynéi jelenlet elé. E tárgyalásra György apát törvényes megbizottjaként Domonkos fia Péter rendes időben megjelent Böbek Imre ispán, a királyi udvar bírása (országbíró) előtt, de Móricz az egész idő alatt nem érkezett meg s ügyvédet sem küldött. György apát május 28-án másodszer is megkísérelte a törvényes visszafoglalást és beiktatást, Móricz pedig újra ellenmondott, de a június 17-én kezdődő tárgyalásra megidézve megint nem jelent meg a királynéi jelenlet előtt, a hol akkor György apát ügyvédeként Márk mesterkanonok vára-kozott reá. Négy év mulva, 1390 június 30-án az apát harmad-izben Monoszlai Péter fia Bertalan nádori és Kis János mesterkanonok, fejevári káptalani emberrel ment ki a kövesdi és aszófői visszafoglalásra, de a beiktatást Móricz ismét megakadályozta ellenmondásával. Megidéztek tehát a nádor jelenlete elé augusztus 8-ára, hogy előadhassa ellenmondásának okait.

Amde Móricz a kitűzött határidőn harmadszor sem jelent meg s engedte, hogy — miként Böbek országbíró már két ízben — most Laczfí István nádor is kirója rá a fokozódó bírságot. Ez alkalommal György apát maga képviselte ügyét s fölmutatta 1. *Szent László levelét*, a mely szerint nemcsak Móricz birtokrésze, hanem az egész Kövesd falu, Szőlősön pedig *kelet felé 14 ház* a monostort illeti, és bemutatta 2. a veszprémi káptalan 1325. évi levelét, a mely szerint Arnold fiai, Pál, Demeter, Tihan és Oroszlán (Miklós, kit Oroszlánnak mondanak) ¹⁾ — kiknek atyja a monostor (tisztje vagy ispánja, öregatyjuk pedig Faluvine a monostor) örményesi udvarnoka volt — továbbá a Zagorjából való néhai Valpodnak fia László s a veszprémi püspöknek kisöcsese (nepos) Péter mester, a tihanyi monostor Kövesd, Szőlős és Kék nevű birtokainak lakói, megjelentek a mondott káptalan előtt s a következő vallomást tették: Tamás apátúr őket perbe fogta a kövesdi, szőlősi és kéki birtokrészek s némely örményesi udvarnoktelkek dolgában, a mely telkeket Arnold egykor László királylyal jogtalanul magának adományoztatott; ők pedig látván az apátúr okiratait s meggyőződven arról, hogy őket az említett birtokok elfoglalása folytán a hatalmaskodás

¹⁾ Zala vm. tört. I. 146. l. 1318.

bünténye terheli, miként ez a veszprémi káptalan korábbi privilegiális levelében is ki van mondva (1308?), derék emberek közbenjárásával most oly békés egységre lépnek, hogy Kövesden, Szőlősön és Örményesen bárminő czímen birt összes jószágrészeiket a kövesdi toronnyal és a szőlősi kópinczékkel együtt s összes hasznaikkal visszaadják örök birtokul a tihanyi monostornak, de évi két márkáért bérbe veszik, kivéve a *szőlősi faluvégen két telket* (sessiones) s *benn a faluban tizenkét házat* (mansiones), a melyeket az apátúr magának tart fönn; egyszersmind kijelentik, hogy ha ők vagy örökösök bármí módon hűtlenség bűnébe esnének, akkor a hűtlenek összes ingó és ingatlan javai a monostorra s az időszerinti apát kezére háramoljanak.¹⁾

Ezen két oklevél alapján és mivel György apát három ízben törvényesen megkísérelte a kövesdi peres birtok visszafoglalását és a maga beiktatását, Móricz pedig ugyanesak három ízben megidézve ellenmondásának igazolására vonakodott megjelenni: ennél fogva Laczfí István nádor kijelenti, hogy Móricz további ellenmondása az ország szokásjoga szerint a beiktatást már meg nem akadályozhatja s azért fölkéri a fejevári káptalant, hogy küldje ki emberét az ő emberével a tihanyi apát beiktatására. Ez október 6-án megtörtént s a káptalannak hat nappal utóbbi kelt jelentése alapján István nádor 1390 november 4-én a tihanyi apátság birtokjogát az Arnold unokájától, Kövesdi Pál fia Móricztól elvett birtokrész fölött végleg megerősítette.

Kövesden, a melynek templomromja ma is áll még Aszófó délkeleti rétjén, az 1211. évi oklevél 23 férfinevet sorol el valami öt házban, Szőlősön 28 férfinevet mintegy tizennégy házban és hat ekére való, vagyis közel 700 hold földet, s Aszófó, Örményes is ez időben kétségtelen birtoka a tihanyi apátságnak, a mely 1337-ben még a veszprémi káptalan telkeit is átvette az utóbbi két faluban. És mégis György apát nem az 1211. évi oklevéllel igazolja kövesdi és szőlősi birtokjogát, nem is az 1358. ? évi levéllel, mely kevéssel előbb készült, hanem Szent László levelével, mely Kövesdről és Szőlősről semmivel sem mond többet, mint 1358. ? évi forrása, sőt Szőlősön egy házzal kevesebbet tüntet föl. De így pontosan egyezett az 1325. évi egységben

¹⁾ Fejér: Cod. Dipl. VIII/II. 656. l.

részletezett szőlősi házzszámmal, s igazolta, hogy a mit Arnold, Kövesdi Móricz öregatyja, IV. László királytól kapott, jogtalanul kapta, mert a nagyobb tekintélyű Szent László azt már sokkal előbb az apátságnak biztosította. Ilyen tekintélyhez képest II. Andrásnak házzszámokat nem, csak férfineveket tartalmazó összeírása természetesen szóba nem került.

Ámbár a Szent László-féle 74 birtokot s néhány nagy kiváltságot tartalmazó oklevél nem készült csupán a kövesdi-szőlősi per számára, hanem javított és bővített kiadása volt az 1358. ? évi »teljes« birtokjegyzéknek, s ezzel együtt hivatva volt alapul szolgálni a további nagy birtok-restauratióknak, a mely törekvés a Tihanyvár és tartozékaiért folyt perben csak két évvel utóbb válik szembetűnővé: mindazonáltal a budai Országos Levéltárban ma is meglevő, 1390 nov. 4-én Visegrádon kelet nádori ítéletlevél eredetije kétségtelenné teszi, hogy a Szent László-féle összeírás ekkor már készen állott. György apát bizonyára e hamisítvány eredetijét mutatta be a nádornak, mert az ítéletlevél nem szól az átírásokról. Szent László levelének eredetije olyanféle lehetett, mint a milyen a maig meglevő 1358. ? évi levél, csak hogy talán némileg régiesebb mintát utánzott. De az író keze valószínűleg mindkét oklevélen ugyanaz volt, mert készítésök közt alig marad egy, legfőlebb két évi időkülönbség. Az 1358. ? évi oklevél Zsigmond uralkodása második vagy harmadik évében, 1388—1389-ben készült és *Szent László levelének 1389—1390-ben kellett készülnie*, mert azt minden összevetés bizonyítja, hogy ez amazt forrásul használta.

Volt már alkalmunk összehasonlítást tenni e két birtokjegyzék közt a sziget előtt fekvő tihanyi birtokok és Fülöp határjárásánál,¹⁾ nemkülönben Gamás határainál és a két birtokjegyzék neveinek számszerű vizsgálatánál,²⁾ a melyek kétségtelenül igazolják, hogy az 1358. ? évi oklevél hamarabb készült s ezt dolgozta át, bővítette ki, határjárásaiban pedig kivonatozta az 1092. ? évi Szent László-féle összeírás. A kivonatozó eljárás szemléltetésére kiválóan alkalmas a Fok, Lusta, Török és Szamárd közt volt tihanyi birtok határleírásainak egybevetése:

1) L. föntebb a 50., 52. l.

2) L. föntebb 68, 75. l.

1055 A.

Est et portus super lacum (Balatinum)
 rivibus namque Fok fluvius
 de lacu
 habet super se locum
 in quo transitus est popularium
 aliquando per pontem, saepe etiam
 per vadum

Locus est alius Huluoendi

procedens ab eodem lacu
 usque ad montium

1358 ?

directe ad Balatinum
 quem navigando pertranscunt

versus *Zobabady (?)*
 ubi pervenissent ad portum
 iuxta quem metam terrarum
 reperissent

de qua versus *meridiam* eundo
 venissent ad publicam viam
 prope eandem *petram*. In *nocti*
tereva erectam,
 abhinc directe versus *meridiam*
 pervenissent ad fluvium

de quo ad montem ascendissent
 in casus concupitae usque finem
 eiusdem eundo.

descendissent ad fluvium *Fok*
 quem *pertranscundo*
 venissent prope villam *Keledy*
 inde ad quandam *riam*
 in qua per hominum spaciun
 procedendo

et demum versus aliam villam
 abbatii *Turuk*
 venissent ad *valem*

de qua directe ad ecclesiam
 OO. SSorum

1092 ?

exit de lacu Bolokun

et venit prope villam *Zobadi*

et versus *meridiam*

ad montem
 in casus concupitae descendit
 ad occidentem
 descenditque ad fluvium *Fok*
 et pertranscundo dictum fluvium
 dirigitur prope villam *Keledy*
 inde

versus villam *Turuk*
 per continuas metas descendit
 ad *valem*

1211.

Est (lacus vulgo) Bolokun (Balatinum)
 de quo egreditur fluvius *Fok*

et ab egressu totus est ecclesio

tondit autem ad *meridiam*
 et venit ad villam *Lustah*
 penes villam est *meta regis*
(Andree)

in qua est lapis
 deinde per viam tendit
 ad orientalem plagam
 ad montem regis *(Andree)*
 versus septentrionem

ad petram iuxta Bolokun
 ad aliam petram

iuxta *iter vetus*
 quod dicitur ad *Albam*

ad plagam *meridionalem* ...
 ad occidentem plagam
 iuxta fluvium lapis erectus

		11035 A.	
et ex hoc usque ad locum <i>Turk</i>	Deinde etiam ecclesie S. Antani	1211.	
qui modus ad populum	<i>etiam Turc</i> ad basilicam S. Petri iuxta		
modus autem portione ad ecclesiam usque ad Zakandat	Bolotyri		
inde ad munitam <i>viam</i>	inde teniti ad <i>meridienem per</i>		
ex hinc usque ad angulum <i>Atrak</i>	ibi est meta, que vocatur fossa <i>hinc</i>		
	per eandem viam tendit		
et postea usque ad Sog	et venit ad <i>frivulum</i>		
	ibi est meta... que dicitur <i>petra</i>		
ne deinde ad <i>Utra</i>			
inde vero ad munitam locum	dehinc ad stuprum <i>Somardy</i>		
	et per <i>mediam piscinam Somardy</i>		
	(<i>Somardy</i>)		
	hinc venit ad <i>hospitium</i> in locum,		
	qui dicitur <i>Utra</i>		
		1358 ?	
	inde in via ad <i>dilectam villam</i>		
	<i>Turk</i> <i>regendo</i>		
	eandem ad <i>aquilonem</i> ecclesie		
	<i>Tykoniensis</i>		
	ad <i>meridienem</i> ecclesie <i>Albenans</i>		
	et <i>septentrionem</i>		
	de qua versus <i>occidentem</i> quodam		
	<i>frivulum</i>		
	domum versus <i>meridienem</i>		
	usque montem		
	in quo flexivo versus <i>occidentem</i>		
	ad <i>quendam</i> vallem		
	in latere montis		
	de qua descendendo et... versus		
	<i>aquilonem</i> ascendendo		
	in <i>occumbe</i> locum montis		
	precedendo		
	descendissent ad <i>quendam</i> <i>frivulum</i>		
	in quo per <i>mediam</i> <i>piscinam</i>		
	venissent ad <i>frivulum</i>		
		1092 ?	
	et <i>venit</i> <i>hinc</i> <i>eandem</i> <i>villam</i> <i>Turk</i>		
	in quo		
	ab hinc <i>progredditur</i> ad <i>viam</i> ,		
	descendit ad <i>frivulum</i> et in eodem		
	ad locum, in cuius <i>medio</i>		
	intravit ad locum <i>Bolotyri</i> .		

Ugyanígy folytathatnánk az eredeti Kak-szárma (1055., 1211.) vagyis Szántód (1211, 1358 ? 1092 ?) határainak egybevetését is egészen azonos eredménnyel. Az 1358. ? évi határjáró oklevelet, mely 1385. évi minta után 1387-ben kezdődő királyi címzéssel készült, de bizonyára nem mindjárt e címzésmód divatjának első évében, 1389—1390-ben kivonatossan beledolgozták a Szent László-féle levélbe. Ezt eredetiben bemutatták Laczfı István nádornak 1390 aug. 8-ika és szeptember vége közt olyankor, midőn az ellenmondó alperes harmadszor sem jelent meg a tárgyaláson és ügyvédet sem küldött, a midőn tehát nem is annyira az előterjesztett két oklevél bizonyító ereje, mint inkább az alperes mulasztása tette könnyévé a bíró ítéletét.

Azt azonban érezniök kellett a tihanyiaknak, hogy szemesebb deák-prókátorral szemben oly időkben, mikor az »átkos emlékű« János deák oklevélhamisításaira rájöttek és szerzőjüket megégették, nem tanácsos a hamis eredetit mutogatni: azért szövegét először Kún László király nádorának, ezt ismét Nagy Lajos királynak hamis átírólevelébe foglalták, mivel az Anjou-kori írást legjobban tudták utánozni s Lajos király hiteles függő pecsétjét legkönnyebben megszerezhették, illetőleg áthelyezhették egy fölöslegessé vált vagy kevésbé fontos okleveléről a hamis átírólevélre. Hogy miért költöttek éppen Dénes nádor és Lajos király nevében ily átíróleveleket, erre nézve bizonyára az akkor meglévő minták voltak irányadók, nevezetesen pedig az a körülmény, hogy már volt két hamisítvány, a melyek Dénes nádor és Lajos király idejéből voltak keltezve, s a melyek a tihanyi apátság összes igényeit magában foglaló Szent László-féle levélnek jó tartalékalapul szolgáltak, s csak akkor kerültek volna elő, ha az utolsó ütőkártyára is szükség lett volna. Tényleg azonban ily szükség nem merült föl: az 1275. ? évi gamási határjárás és az 1358 ? évi visszafoglaló s határjáró levél maig megvannak eredeti alakjukban, és mégsem kerültek bele tudtunkkal soha a periratokba s átírólevelekbe. Ez az a két hamis levél, a melyeknek mindegyike Zsigmond-kori formulákat tartalmaz, s a melyek leginkább magukban foglalják az 1902. ? : 1274. ? : 1365. ? évi oklevelek létrejöttének körülményeit.

Az 1358. ? évi teljes birtokjegyzék 1388-ban elkészülvén, alapul szolgált az 1092. ? évi még nagyobb tekintélyű s még teljesebb birtokjegyzéknek (1390).

Itt már megvolt az előkészület az 1374-ben kedvezőtlenül végződött gamási per fölüjítására, a mit a király 1398 tavaszán rendelt el. Ez ügyben a bizonyító iratokat György apát a következő év elején, vízkereszt nyolezadán kezdődő tárgyalás alkalmával mutatta be, a minnek eredménye lett a gamási határjárás elrendelése (1399 jan. 14. után). Az 1275. ? évi hamis határjárás talán erre készült, mert ugyanekkor jelenik meg az előtérben az 1274 ? évi hamis átírólevél.

Lajos királynak állítólagos visszafoglaló rendelete pedig, melyet átírtak az 1358. ? évi konventi jelentésbe, rávezette az érdekeltet arra a gondolatra, hogy Lajos király nevében is átírják Szent László levelét.

Az átlátszó parallelismus tehát ez lesz:

1388—89-ben készül az 1358 ?, utána az 1092 ? levél.

1398 táján készül az 1275 ? és az 1274 ? levél.

1399 febr. 21-re kész az 1358 ?-al parallel 1365 ? levél.

Ez a parallelismus az első kettőben tartalmi, az utóbbi két párban csupán korbéli. Az 1365 ? : 1274 ? : 1092 ? átírást Szécsényi Frank országbíró a jóhiszemű Imre pécsváradi és János báttai apátnak, mint a magyar Szent Benedek-rend elnökeinek kérésére 1399 február 21-én Visegrádon azon alkalommal írta át, a mikor György, tihanyi apát a gamási per tárgyalására megjelent a királyi udvarban Böbek Detre nádor előtt. A rend elnökei azzal okolták meg kérésöket, hogy György apátra a vele perlékedő nemesek és másféle emberek leselkednek, s főnforog a veszedelem, hogy leveleit elveszik. Az országbíró átírólevele fakó piros-zöld selyemfonaton függő, majdnem teljesen ép pecsétjével ma is megvan.¹⁾ Ennek hitelessége iránt nincs kétség.

De a benne átírt három oklevél mind hamis.

Az 1365 április 2-án keltezett átírólevél téved, midőn János tihanyi apát kérésére készül, mert ennek neve megbízhatlanul 1358 ?-ban, hitelesen csak 1360-ban fordul elő, 1361—70-ben pedig Miklós a tihanyi apát. Egy csomó hiba van az átírólevél

¹⁾ Pannonh. r. Itár. Tihan fasc. I. nr. 27.

végén, a főpapok és főurak elsorolásában is, mely nem 1365-re, hanem 1361—62-re illik. Legjellemzőbb benne, hogy csak a ragusai és korbaviai főpapi szék üres, hogy már János a váci és Mihály az egrí püspök, s hogy Leusták a tótországi bán, Konya a pozsonyi ispán. Hogy a felsorolás mennyire nem felel meg a keltezésnek, kitérünk a következő különbségekből:

1365 február 27. ¹⁾	1365 ? apr. 2.	1365 nov. 29. ²⁾
Elia Ragusieni archi- episc.	Ragusieni sede vacante	Elia Ragusieni archiep.
Petro Boznensi ep.	—	Petro Boznensi ep.
Demetrio elceto con- firm. Syrm.	Thoma Sirimiensi ep.	Demetrio Syrmiens. ep.
Nicolao Traguriensi ep.	Bartholomeo Traguri- ensi ep.	Nicolao Traguriensi ep.
Portua Senniensi ep.	—	Portua Senniensi ep.
Tinniniensi } sedibus Corbauiensis } vacant.	Johanne Tinniniensi ep. Corbauiensis sede va- cante	Tinniniensi } sedibus Corbauiensis } vacant.
Stephano Zagrab epis- copo regniue Sclauo- nie vicario	Leustachio Sclauonie bano	Step. Zagrab. episc. regniue Sclauonie vicario
Benedicto comite Poso- niensi	Konia comite Posoniensi	Benedicto comite Poson- niensi

A többi sok névben megvan az egyezés. A különbségeket vizsgálva, azt találjuk, hogy Konya pozsonyi ispán 1360 május 9-ike után kezd szerepelni Leusták bánnal együtt,³⁾ de ez utóbbi 1362 május 21-én már hiányzik a sorból s a tótországi bánzásg üresedésben van.⁴⁾ 1361 február 22-én volna meg a legnagyobb egyezés a hiteles és az 1365 április 2-iki hamis névsor között, kivéve az egrí és váci széket.⁵⁾ Az előbbi 1361 május 23-án már üres 1362 őszéig,⁶⁾ a mikor a váci Mihály

¹⁾ Fejér: Cod. Dipl. IX/III. 494. l.

²⁾ U. o. 497. l.

³⁾ U. o. 240. l. 1360 máj. 9.; 155. l. máj. 28.; 158. l. nov. 28.; 226. l. decz. 28.

⁴⁾ U. o. 308. l.

⁵⁾ U. o. 223. l.

⁶⁾ U. o. 299. 308. l. Az egrí szék betöltése 1362 nov. 28-án történt.

Eubel: Hierarchia Cath. 1198—1431. 77. l.

megy át Egerbe s aztán megint a váci marad üresen 1363 tavaszáig, a mikor János nyeri el ezt a széket.¹⁾ Mivel pedig a hamis 1365. ? évi átírólevél Leusták bánt együtt szerepelteti János váci püspökkel és az egész főpapi névsorhoz utólagosan toldott Mihály egri püspökkel, világos, hogy az 1361 elejéről kölcsönzött névsor a hamis átírólevélben meg van rontva oly két névvel, a melyek már valószínűleg valamely 1365. évi levélből származnak.

Az 1365. ? április 2-án keltezett átíró oklevél arengája: »Regum requirit celsitudo et sublimium convenit dignitati, ut ea, que rite processerunt, illibata conserventur, et que a suis fidelibus iuste petuntur, ad exaudicionis gratiam admittantur«, nem ellenkezik a keltezés korával, mert Lajos király 1364 október 5-én ugyanezen arengával iratja át a podolini polgárok kiváltságleveléit. Sőt a további átíróformulákban is megvan az egyezés.²⁾ De a szokásos befejező formulák közé sajátzerüen be van iktatva oly szöveg, a melyben a király érvénytelennek nyilvánítja a tihanyi apátság javainak és jogainak minden korábbi elidegenítését, s a mely nagy részében szóról szóra egyezik hiteles tihanyi oklevelek szövegével, különösen Lajos királynak 1382 június 23-án kelt s a tihanyi levelek közt ma is eredetiben meglevő pápens levelének ugyanazon elidegenítéseket érvénytelenítő rendelkezésével, a mint ez kitűnik a következő egybevetésből:

1211, 1276, 1382.

[1211:] *que de progenitoribus nostris fundata fundatorumque corpora in eis pia devotione sepulta cognoscimus requiescere... ubi etiam fundatoris corpus pie et devote sepultum requiescit...* [1276:] *monasterium nostrum de Tykon per sanctos progenitores nostros in honorem B. Aniani confessoris fundatum, in quo fratres... divine laudis organum*

1365 april 2. ?

Et quia nos ipsum monasterium Tykonense, per nostros progenitores reges, potissime quorum corpora in eodem pie et devote sepulta quiescunt, tantis iuribus ac bonis superscriptis ad laudem Dei et Virginis Gloriose sanctorumque venerationem dotatum et sublimatum fuisse, nunc vero per vendiciones, feudaciones, impignorationes, alias etiam prelatorum suo-

¹⁾ Fejér: Cod. Dipl. IX/III. 348. Eubel. 541. l.

²⁾ U. o. 420—421. l. »omni prorsus vicio et suspicione carentes, a hamis levélben: »omni prorsus suspicione et vicio carituras (!)«.

1211, 1276, 1382.

jugiter decantant... [1382:]¹⁾ predecessores abbates... possessiones... iura... infeudassent, vendissent, pignori obligassent... propter quod factum ipsum monasterium ad extreme paupertatis inopiam adeo reductum haberetur, ut pauci fratres Deo servientes sustentari possent in eodem... Nos itaque, prout nostro regio incumbit officio, Spiritus Sancti nobis suggerente gracia, que ad bonum suadet unumquemque, dicto monasterio dilapidato et devastato,

cujus veri sumus patroni, et tutores speciales, per oportuna remedia obviare cupientes, ne bona nostrorum progenitorum in patrimonium Crucifixi ipsi monasterio donata et collata in usus profanos convertantur et in nichilum redigantur, ob remedium (!) potissime Beati Anyani, in cuius nomine ipsum monasterium fundatum, dotatum existit et constructum, matura exinde deliberacione unacum prelati et baronibus regni nostri prehabita, de eorundem consilio omnes infeudaciones, vendiciones, impignorationes et quaslibet alienaciones, de possessionibus et aliis iuribus ac bonis ipsius monasterii B. Anyani per predecessores ipsius abbatis prodigos et proditores ac sacrilegos quibuspiam personis factas, datas vel concessas cassamus, anulamus (!), irritamus et per omnia revocamus presencium patrocinio mediante. Datum...

1365 april 2. ?

rum abbatum negligencias ad tantam paupertatis inopiam devenisse cognoscentes, ut in eo divine laudis preconiis ad iniuriam Dei omnipotentis cessasse dinoscerentur, pro eo nos desolacioni, devastacioni et spoliacioni ipsius monasterii compacentes, prout nostro regali incumbit officio, Spiritus Sancti nobis suggerente gracia, que ad bonum suadet unumquemque, dicto monasterio dilapidato tantisque, ut preferatur, iuribus ac bonis spoliato, cuius veri sumus patroni et tutores speciales, per oportuna remedia obviare cupientes, ne bona nostrorum progenitorum in patrimonium Crucifixi tradita et collata in usus profanos in detrimentum ipsius monasterii convertantur, matura exinde deliberacione unacum prelati et baronibus regni nostri [prehabita], de eorundem consilio omnes vendiciones, feudaciones, impignorationes et alienaciones de prescriptis possessionibus et aliis iuribus ac bonis ipsius monasterii tum per predecessores nostros reges (!) tum etiam per proditores et sacrilegos prelatos, scilicet abbates ipsius monasterii, quibusvis personis datas et concessas, cassamus, irritamus et retractamus... In cuius rei memoriam... Datum...

A fõntebbi párhuzamos szõvegekbõl nyilvánvaló a következõ, hogy az egyébként is hibás 1365. ? évi átírólevél használta

¹⁾ Pannonh. r. ltár. Tihan fasc. I. nr. 19. Kiadása: Fejér Cod. Dipl. IX/V. 589. l.

föl a hiteles levelek szövegét és alakította, rövidítette, toldozgatta minden érdemleges bővítés nélkül. Csak egy helyen van figyelemreméltó bővítése, a hol a pazarló, áruló és szentségtörő apátokról szóló eredeti szöveg elé a királyelődöket is beilleszti, a mi által Lajos király saját atyját és önmagát kárhoztatta volna legjobban, mert Tihanyvár és közeli birtokai a királyi család kezén voltak, míg csak Zsigmond király el nem ajándékozta Somosi Péter fia, János mesternek (1389 jan. 29. előtt),¹⁾ éppen azon időtájban, a mikor Szent László levele készült, a melyet aztán Lajos király hamis levelébe irtak át.

De nem közvetlenül irták át, hanem Dénes nádornak 1274 aug. 19-én Székesfejérvárott kelt állítólagos átírólevelébe foglalva.²⁾ Ebben Dénes nádor, a kúnok bírása, oklucsi (oklucsi) ispán,³⁾ köztudomásul adja, hogy midőn a király úr a pannonhegyi, pécsváradi, szekszárdi, tihanyi és sok más apátnak kérésére a tatárok betörése folytán elidegenített s a maga (a király) és mások kezén volt összes javaikat lelke s rokonai üdvösségeért visszaadatta, ő (a nádor) a király parancsára András tihanyi apáttal megjelent azon megyékben, hol a monostor oklevelei névszerint jelezték a monostor birtokait és jogait, megtudakolta az összes szomszédoktól a dolog mibenlétét, végül teljesebben tájékozódván a monostornak soronkint megtekintett okleveleiből, e monostor összes javait, melyeket a király úr vagy mások bírtak és Szent István, András, Béla királyok, Dávid herceg oklevelei során, különösen pedig Szent Lászlónak a mondott okleveleket és a monostor csaknem összes jogait megerősítő levele szerint megtaláltak, királyi és bírói tekintélyével visszaadta. E bevezetés után átírja Szent László levelét.

Dénes nádor 1273 decz. 19 és 1274 szept. 25-ike közt viselte tisztjét.⁴⁾ Az első év végéről ismerjük egy oklevelének szövegét, a mely épen zalamegyei ügyben kelt s a melynek bevezetése és befejezése a tihanyi 1274. ? évi átírólevél kezdő és

¹⁾ Zala vm. tört. II. 230. l.

²⁾ Kiadása: Wenzel ÁUO IX. 85—86. l.

³⁾ Pesty Fr.: A magyarországi várispánságok tört. Akad. kiad. 1882. 347. l.

⁴⁾ Nagy Géza a Pallas-Lexikon 12. köt.-ben 906. l.

végző formuláihoz hasonló.¹⁾ Ennyiben hát nem volna baj, de baj van abban, hogy *Andrást* mondja tihanyi apátnak ép úgy, mint a hamis 1275. ? évi gamási határjáró levél, holott András csak az 1279-ből ismert György és Lázár apátok után következett s hitelesen 1283-ban van említve.²⁾ Baj az is, hogy a *birtokelidegenítések* királyi érvénytelenítésére az első példát Szigfrid pannonhalmi apát idejében, 1354- és 1361-ben találjuk meg az ország első monostorában, 1362-ben Bakonybélnél,³⁾ Tihanynál pedig csak 1382-ben és 1393-ban.⁴⁾ És hogy Dénes nádor levelét nem írhatták 1390 előtt, ezt legjobban bizonyítja maga a benne átírt levél.

E Szent László-féle levélnek invocatiója szokatlan: «In nomine Sancte Trinitatis Amen.» De hát ez az első magyarországi okleveleken ingadozik. A «Notum sit omnibus sancte ecclesie fidelibus, quod ego Ladislaus, Dei annuente clemencia Hungarie rex» kezdés szintén régies. De már ez a kifejezés «ad instanciam precum venerabilis Cosme abbatis» az 1211. évi oklevél megfelelő helyén levő «ad instantiam precum Vros, tunc eiusdem loci prelati» kifejezést utánozza.

Az előadó rész szerint László király Kozma tihanyi apát kérésére az egész tanács tekintélyével és beleegyezésével (consensu et auctoritate totius concilii) jóváhagyja holdog elődeinek, t. i. Szent István királynak az oroszok Szent Miklós-kápolna és fiókmonostor (cella) tartozékairól szóló levelét, a mely Oroszkövet bizonyos Orosz nevű tihanyi nemesember vajt ki Isten tiszteletére és adott a fiókmonostornak; továbbá jóváhagyja András és Béla magyar királyok okleveleit s följegyeztette azon falvak, jószágok és egyéb jogok neveit, a melyek most a tihanyi monostorhoz tartoznak s amaz oklevelekben sorban bennfoglaltatnak.

Mint láttuk, Dénes nádor levele is Szent István, András és Béla királyok, meg Dávid herceg tihanyi oklevelét említi. Az utóbbi hiteles, ma is megvan. Ebben megtaláljuk Kozmát, de nem mint tihanyi apátot, hanem mint az adományozott bodrogi terület megyés püspökét, mint pécsi püspököt.

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. V/II. 136—137. l.

²⁾ Id. rendtört. II. 435. 481. l.

³⁾ U. o. VIII. 343. l.

⁴⁾ Pannonb. r. Itár. Tihan fasc. I. ar. 19. és 22.

Szent István király levele, a melyről itt szó van, szerényebb és elfogadhatóbb alakban az 1394—98. évi kövesdi per vége felé tűnik elő, mint bizonyos Orosz végrendelete, mely István király úr pecsétjével volt ellátva. Ez az István király úr ilyfermán említve történetibb alaknak látszik, s a magánvégrendelet megerősítése királyi pecséttel jól beleillik II. vagy III. István korába.

András király oklevelén itt a hiteles alapítólevél, Béla oklevelén pedig valószínűleg az az adománya értendő, a melyről az 1118. ? évi ítélet szólt az arácsi perben (1369 : 1373). Ennek az ítéletlevélnek némi visszhangja csendül meg Szent László levelében, midőn a két oklevélben ily párhuzamos helyeket találunk : »Ego Stephanus, Dei gracia Hungarie rex, tercio anno regni mei, cum auctoritate tocius concilii»¹⁾ és »ego Ladislaus, Dei annuente clemencia Hungarie rex, . . . de consensu et auctoritate tocius concilii . . . anno sexto decimo regni nostri (!) . . .»

Szent László aztán elsorolja jó földrajzi rendben először a zalamegyei, aztán a veszprém-, somogy-, tolna-, bodrogyeiegy birtokokat ; majd a pozsegai hercegség négy várát, Béla nevű falvait stb., a melyeket Dávid herceg adományából származtat ; végül a Pest és alsó Tisza vidékén szétszórt kisebb birtokokat, a tihanyi sziget adómentességét Pannonhalma módjára, tizedszedő jogát és nullius-kiváltságát.

Bár, mint oklevél, hamis ez a Szent Lászlónak tulajdonított birtok- és kiváltságjegyzék, de mint történeti emlékirat ránk nézve nagyon becses útbaigazításokat tartalmaz. Forrása első sorban az 1358 ? évi birtokjegyzék és határjárás. A hol ez jó, ott kivonatozza ; a hol pedig hiányos, ott kiegészíti. Ebben fölhasználja a hiteles régi forrásokat is. Így pl. Dab falut és Pestrévet a vásárvámmal az 1267. évi pápai bullából merítette. Legkevésbé megbízható ott, a hol az 1092. ? évi levél maga marad, így különösen a pozsegai hercegség dolgában, s ott sem nagyon erős, a hol csupán az 1358. ? évi visszafoglaló levélben kifejezett jogigények támogatják. A mit a tihanyi sziget adómentességéről mond, az Kún László király 1276 : 1283. évi levelén alapszik. Dézsmaszedő joga is megvolt az apátságnak a szigeten s új telepítésein, irtásain. De a nullius-kiváltság, mely szerint

¹⁾ Zala vm. tört. I. 3.

a tihanyi apátság közvetlenül a római pápa joghatósága alá tartozott volna, nem pedig a veszprémi püspök, s az Árpád-kor végétől kezdve az esztergomi érsek hatósága alá, ez a kiváltság a pápának fönntartott betöltés révén éppen 1390 táján kialakulóban volt ugyan, de IX. Bonifác pápa 1400-ban e fejlődésnek véget vetett azzal, hogy a zalai, tihanyi, pécsváradi stb. apátságok fölött helyreállította az esztergomi érsek joghatóságát.¹⁾

A megnevezett tanuk : Altmar (veszprémi) püspök, Izsák (poroszló) és Kopány káplán, csakugyan történeti nevek s beleillenek Szent László korába.²⁾ De ez azért meg nem mentheti a Szent László királyságának 16-ik évében keltezett, tehát 1092 ?-re tett, de csak 300 évvel utóbb készült tihanyi oklevél hitelét. Toldozott voltát elárulja az, hogy a Tés mellett fekvő Csósz falut kétszer említi : egyszer a veszprémmegyei birtokok közt, másodszer az oklevél végén, hol az oklevél rendes szerkezete teljesen megbomlott. Az adómentesség után eszébe jut az írónak Csósz falu ; aztán megemlíti az actum tanuit, helyét és idejét ; majd az 1267. évi bullából vesz ki néhány szót, megtoldva a nullius-kiváltsággal, végül kimondja a lelki és anyagi büntetés formuláját, mely a veszprémi és pannonhalmi Szent István-féle levél büntető formuláját egyesíti, de bizonyára nem ezek, hanem a zalavári 1024. ? évi oklevél nyomán, hol az a két formula-rész már egyesítve van.

Az oklevél szövegének további elemzésére itt nincs terünk, s különben sem változtatna azon a tényen, hogy Szent László levelének és két átiratának 1389—1399 közt kellett készülnie, mert az utolsó és fő forrás, az 1358 ?-czal jelzett birtokjegyzék 1388-nál nem korábbi, s mert az 1092. ? : 1274. ? : 1365. ? évi hármas oklevelet 1399 február 21-én az országbíró hitelesen áírta.

A nagy gamási perben³⁾ 1402 márczius 8-ika után a tihanyi konvent prókátora, Henyei Bereczk, bemutatott ugyan Böbek

¹⁾ Monum. Vatic. Hung. I/IV. 198—201. l.

²⁾ Id. pannonh. rendtört. VIII. 272. Tkalčić : Mon. Episc. Zagreb. I. 1. l. Baumgarten Ferencz : »A saint-gillesi apátság összeköttetési Magyarországgal.« Századok. 1906. 392. l.

³⁾ Az 1398—1416. évi gamási per egész anyaga megvan a kapornaki konvent 1417 márcz. 2-án kelt átiró pátens levelében. Pannonh. r. Itár. Tihan fasc. I. nr. 32.

Detre nádornak Zsigmond 1399 nov. 8-iki átíratában clyan oklevélszöveget, a mely szerint Szent László levelének 1274. ? évi átírata már 1325 nov. 8-án irányadóul szolgált egy gamási határjárásnál; de ezt a *somogyi konvent nevében állítólag 1325 nov. 15-én kelt s későn átírt jelentést hamisnak kell tartanunk* már azért is, mert míg a többi oklevelek szerint a tihanyi apátság legfőlebb két Gamást és egy Boglárt keres, addig, ezen konventi jelentés szerint, Rádi Márk mester, somogyi alispán mint alperes szépen belenyugodott, hogy a tihanyi apátságot hat Gamás és Boglár nevű falu határaiba beiktassák. Ez a hat falu úgy értendő, hogy valósággal volt ott két Gamás (Al- és Felgamás) és egy Boglár, melyeket a nemesek az 1398—1416. évi perben a maguké-
nak vitattak, az apátság két Gamását és egy Boglárját pedig szűk téren ott mutogatták, hol el nem férhettek.

Ily alapon nem fogadhatjuk el azt, hogy az 1092. ? : 1274. ? évi átírat már 1325-ben megvált, hanem ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy az 1092 ? : 1274 ? : 1365 ? mind 1389—1399 közt készült. *A Nagy Lajosnak tulajdonított 1365. ? évi átírat eredetije*, a mely 1399 február 21-én a maig meglevő átírat készítésekor kétségkívül ott volt az országbíró előtt, a következő év végén, *1400 november 2-án veszett el* oly körülmények közt, a melyek érdekesen megvilágítják az átírólevelek megokolásaiban gyakran hangoztatott «*viarum discrimina*», «*utak veszedelmei*» kifejezést.

György apát ugyanis Dénes és István nevű tiszteit András (melyik ?) király egyik fontos oklevelével, továbbá Lajos királyéval (1365 ? : 1274 ? : 1092 ?) és a veszprémi káptalan két okirataival (1275 ? és az, a melyet egy 1322. évi gamási egyesség említ),¹⁾ elküldte a királyi kúriába Visegrádra, a Szent Mihály ünnepének nyolczadán (1400 okt. 6.) kezdődött törvényszéki tárgyalásra, hogy ott amaz okleveleket bemutassák. De mikor a két tiszte Fejérvár közelében a Kómál-hegyhez értek, a nyílt úton Szőlősi Miklós fiai, Péter deák és János, valamint Arácsi Farkas fia, Bereczk, az apát ellenfelei,²⁾ és ezinkostársaik rájuk rohantak

¹⁾ 1417 : 1416 : 1322 decz. 7. : «vineas, quas ab antiquo plantasset pro monasterio, colere tenerentur, quemadmodum in litteris privilegialibus capituli Wesprimiensis contenerentur.» U. o.

²⁾ Miklós székesi prépost és testvérei, Erzsébet, Hidegkuti Farkasnak, és Borbála, Ajkai Péternek a felesége, 1385—1388 közt más birtokai-

súlyosan megsebeztek őket s a mondott okleveleket elszedvén tőlük, Dénes tisztet félholtan hagyták hátra.

György apát 1402 márcz. 8-ika után már a végleges ítéletet várta gamási perében, midőn megjelent a nádor előtt Henyei Bereczk, a tihanyi konvent küldöttje s előadta, hogy noha György apát úr előbb nem tudott több bizonyító levélről, mint a mennyit a per elején bemutatott,¹⁾ a konvent utólag mégis talált ilyeneket s ezen a czímen a döntő ítélet előtt közbelép. Böbek Detre nádor ennek jogosultságát elismerte, s a tihanyi konvent prókátora bemutatta az újonnan megtalált három levelet : 1. Böbek Detre nádornak 1399 február 21-ikén kelt s az 1365. ? : 1274. ? : 1092. ? évi leveleket átíró oklevelét ; 2. András királynak belül és hátul megpecsételt 1055-iki hiteles alapítólevelét ; 3. Zsigmond királynak 1399 nov. 8-án kelt levelét, a melyben átírta a somogyi konvent 1325 nov. 15-iki (hamis), 1322. és 1336. évi gamási vonatkozású okleveleit. A gamási alperesek prókátorai azonban kijelentették, hogy Lajos és Zsigmond király levelének tartalmába nem nyugosznak bele, hanem látni kívánják az eredetieket.

Erre a tihanyi konvent prókátora azt felelte, hogy megbizói az eredeti okleveleket nem mutathatják föl, mert 1400 nov. 2-án az apát szőlősi és arácsi ellenfelei Fejérvárnál elragadták Lajos király oklevelét András királyéval és a veszprémi káptalan két levelével együtt. Ezt a tényt három tanuvallató levél igazolja : Kanizsai Miklós zalai ispáné, a fejérvári káptalané és a fejérvári kereszties konventé. Böbek Detre nádor György apátnak a vise-

kért cserébe átvették a tihanyi apátság arácsi részét, a falu háromnegyedét ; ezt azonban az apátok, úgy látszik, visszaperelték, a mi az 1410. évi arácsi osztozkodással ért véget. Az erről szóló 1411. évi veszprémi káptalani jelentés említi az előbb Hidegkuti, most már Arácsi Farkas fiát, Bereczket. Szőlősi Miklós fia pedig atyjának 1394—1398 közt lefolyt kövesd-szőlősi pere miatt haragudott a tihanyi apátra és leselkedett okleveleire. MODL. 8389. sz. 1398 febr. 15. és Pannonh. r. Itár. Tihan fasc. 5. nr. 6. 1411. jul. 18.

¹⁾ Az 1399 jan. 14. után kezdődő tárgyaláson György apát esupa hiteles oklevelet mutatott be, a melyek mind megszorító értelemben szólnak az apátság gamási birtokáról ; ezen oklevelek : 1211-egy Gamás faluról, 1267 : 1264 gamási úrbéri szerződésről, 1279 körül egy (kő)műves föl-szabadításáról, 1360 az apátság gamási öt kúriájáról vagy telkéről, 1366 a két Gamás lakóinak nemességéről.

grádi Szűz Mária-egyházban leteendő esküt ítelt meg, s miután az apát ezen esküt letette, a nádor fölmentette őt és konventjét az eredetiek bemutatásának kötelezettsége alól, s elrendelte Gamás határjárását és az apát beiktatását az I., II. András és Szent László leveleiben foglalt határleírások nyomán. E kedvező ítélet alkalmával (1402 márcz. 8-ika után) György apát az 1399 : 1365 ? : 1274 ? : 1092 ? évi átiratot bemutatta a nádornak az igali perben is.¹⁾

Az 1390-ben bemutatott Szent László-féle levél eredetijének eltűnéséről sehol sincs szó. Dénes nádor átirólevelének régies eredetijére nem volt szükség, mert ezt igazolni látszott az 1325 ? évi hat Gamásról és Bogláról szóló hamis átirat levél (1399 nov. 8.) ; végre Lajos király átirólevelét 1400 őszén vesztették el, miután az előző évben sikerült az országbíróval és — talán — a nádorral is átiratni. Ez utóbbi átirat azonban nincs meg, csak Szécsényi Frank országbíró maradt ránk.

7. A tihanyvári per bizonyítékai.

(Átirat 1392 : 1327 ? + 1231 ?)

Tihanyvára 1267-ben tűnik föl először, mert az apátság a tatárjárás után építette, mint a pannonhalmi apát Szigligetet. Az Árpád-kor legvégén vagy az Anjou-kor elején I. Károly híveinek és magának a királyi családnak birtokába került a tihanyi monostor vára, s egyik várnagya tolnai ispán (1326), egy másik a királyné nevében vesz birtokot (1349).²⁾ Mikor az apátság hosszasabban perel némely arácsi telkek miatt, 1370-ben ellenfeleinek javára tanuskodik a tihanyi várnagy és a várnak három nemes jobbágya Udvariból,³⁾ mi azt mutatja, hogy ezek függetlenek az apátságtól. Tihanyvára tehát még idegen kézen van. Zsigmond király nem sokkal koronázása (1387 márcz. 31.) után Somosi Péter fia Jánosnak adományozta a tihanyi várat örökjoggal, János pedig 2500 arany forintért zálogba adta összes falvaival és tartozékaival sógorának, a híres Miesk bán unokájá-

¹⁾ MODL. 36436. 1402. ápr. 16.

²⁾ Zichy Okmt. I. 281. l. Anjouk. Okmt. V. 309. l.

³⁾ Zala vm. tört. II. 83. 84. l.

nak, István fia István mesternek s nejének mindaddig, míg a kölcsönvett összeget a vár megújítására fordítandó költséggel együtt vissza nem fizeti.¹⁾ Természetes, hogy a vár fönntartására az apátság birtokainak egy részét már az Anjou-kor kezdetén lefoglalták.

Ebbe a helyzetbe a tihanyi apátek addig csak beletörődtek, míg a vár és falvai királyi hatóság alatt, tehát a monostor kegyura kezében voltak. Miután azonban Zsigmond király Tihanyvát örökösen elajándékozta hatalmas világ úrnak s az apátság szinte idegenné lett a saját szigetén és legközelebbi birtokain, György apát elérkezettnek látta az időt régi jogának megmentésére. Az elidegenítés még csak négy éves volt. Az e fölött érzett keserűség, a királyok által történt elidegenítések kárhoztatása kiérzik az 1365. ? évi átirólevélből is. György apát az 1392 október 12-én kezdődő tárgyalásra elküldötte a királyi kúria elé Lőrincz fia Mihály deákot és prókátort, ki a somogyi konvent előtt kiállított megbízólevelén kívül még más hat levelet mutatott be Laczf István nádornak, a mely levelek igazolták, hogy a lefolyt évben márczius 7., jún. 27. és aug. 31-én az apát immár háromszor kísérte meg a nádori és somogyi konventi emberrel a törvényes visszafoglalást, de először és másodsor Tamás tihanyi várnagy, harmadsor pedig Mihály apátii falunagy (villicus) uraik nevében óvást emeltek Tihanyvár és tartozékainak visszafoglalása ellen, azért a konvent megidézte Ördög Istvánt és nejét, s mivel a kúria előtt egyszer sem jelentek meg és az apát prókátora, Zalai Péter, majd Sebestyén deák, utoljára Lőrincz fia Mihály, hiába várakozott rájuk, a nádor háromszor rötta ki a törvényes bírságot az alperesekre.

Miután Mihály prókátor e hat levelet bemutatta, elővett még négy oklevelet annak igazolására, hogy Tihanyvára és kilencz faluja a tihanyi apátságot illetik. Az első volt II. András király 1211. évi összeiró levele, a mely Apátii falut és a várat ugyan nem említi, de az egész sziget s a nyolcz előtte fekvő peres falu részleges birtokát az apátság javára egész hitelesen bizonyítja.

¹⁾ U. o. 230—231. l. Somosvár Sárosban. Miesk sárosi ispán, tót-országi bán (1325—42), fia I. István zalai ispán (1351), a peleskei és prodaviczai Eördög-család őse. Csánki I. 287. III. 172. l. Karácsonyi: Magy. nemzetségek. I. 97. l.

IV. László királynak 1276-ban kelt s 1283-ban átírt levele, a mely Apáti falunak a monostor érdekében mentességet adott a királyi adószedők és bírák hatósága alól, igazolta, hogy ez a szigeti falu szintén a tihanyi apátságé volt. A harmadik levélben 1392 május 27-én, vagyis Tihanyvára és tartozékainak második visszafoglalása előtt, a *fejérvári káptalan* elmondja, hogy Zsigmond király parancsára levéltárában kutatást tartott, s a tihanyi apátság részére két levelet talált: az 1327. évben Károly király visszaadatja az apátságnak Tihanyvárát kilencz távolabbi faluval (Falud, Gyöngyös, Apátlaka Zalában; Fok, Bálványos, Szárszó, Boglár Somogyban; Csösz Veszprém és Csór Fejér megyében); az 1231. évben pedig a veszprémi káptalan tudtára adja mindenkinek, hogy az ő és a király embere megjárták a tihanyi apátság sziget előtti birtokainak határait s a monostort beiktatták. A negyedik levél, melyet Mihály prókátor felmutatott, IV. Kelemen pápának 1267. évi bullája, a melyből a nádor főképen a megerősítő záradékot emelte ki az átok és áldás formulájával.

Ezen oklevelek alapján, minthogy a törvényes három visszafoglaló kísérlet megtörtént s az ulperesek három idézésre nem jelentek meg okát adni ellenmondásuknak, Laczi István nádor az ország ősi szokásjoga értelmében birtokba iktatandónak nyilvánítja a felperest és fölkéri 1392 október 13-án a somogyi konventet hiteles emberének kiküldésére s a jelentéstételre. E nádori ítéletet, mivel István nádorsága megszűnt, november 22-én Zsigmond király a kúria élén megújította, s Úzsai Márton kúriai jegyző a somogyi konvent emberével nov. 29-én végrehajtotta, miről a konvent decz. 8-án egyszerű jelentést, 10-én pedig függő pecsétetes oklevelet adott ki s ebben átírta az összes idevonatkozó leveleket. A következő 1393 febr. 16-án Ilsvai Leusták nádor az előzményeket újra átírva, a beiktatást Tihanyvára, Apáti, Kövesd, Örményes, Udvari, Dergécsé, Pécsel, Aszófó, Füred és Kék birtokába függő pecsétetes levelével megerősíti. Az egész per két eredetiben maradt reánk: a somogyi konvent és Leusták nádor privilégiumában.¹⁾

A sziget előtti falvak közül nincs a visszafoglaltak közt Arács, Papsoka, Szőlős és Vászoly; mert Arácsot az apátság

¹⁾ Pannonh. r. Itár. Tihan fasc. I. nr. 21. és 23.

1388-ban cserébe adta Miklós szepesi prépostnak és testvéreinek, Papsoka beleolvadt Füredbe s ettől legfőlebb Siske néven különböztették meg, Szőlős tízennégy telkét az apátság békén bírta, Vászolyban pedig 1394-ben mástól, nem »Ördög« Istvántól szerezte vissza a megillető részt.¹⁾

A tihanyvári perben fölmutatott bizonyítékok közt hitelesek az 1211., az 1276:1283. és az 1267. évi keltezésű oklevelek. De a per folyamán Fejérvárott királyi parancsra keresett és megtalált leveleket közelebről is meg kell vizsgálnunk.

Az 1231. ? évi oklevél,²⁾ mint hiteleshelyi és királyi ember határjárásáról szóló jelentés, nagyon korai, mert ilyeneket csak a tatárjárás után találunk.³⁾ Megvizsgáltunk hét veszprémi káptalani bizonyosságlevelet, a mennyit csak találtunk, 1226 és 1233 közt⁴⁾ s úgy láttuk, hogy az 1231. ? évi tihanyi érdekű levél bevezető és befejező formulái némileg eltérők amazokétól s későbbi színezetűek. Ez a vonás főleg a befejezésben ismerszik föl, mely a korai hiteles levelekben hosszadalmasabb és pecsételő formulájok következetesen ez: »sigilli nostri munimine«, nem pedig »pendentis et autentici sigilli nostri munimine«, mint a hogyan az 1231. ? évi levél mondja, melynek írója már nem függő pecsétet is ismert a káptalanoknál. A »Datum octavo die terminii prenotati« kifejezés egész rendes az Anjou-kori káptalani jelentésekben, de nem a tatárjárás előtt. Az oklevél végén megnevezett Bertalan veszprémi püspök, János prépost, Salamon éneklőkanonok 1226—1230 közt állandó s az utóbbiak helyett Kázmér prépost és János éneklőkanonok 1232-ben tűnnek föl; de az *örkanonok* mind a hét oklevélben 1226—1233 közt Mátyás, nem pedig Mihály, mint a hogyan az 1231. ? évi levél mondja. Az is feltűnő, hogy az említett hét veszprémi káptalani kiadvány mind megnevezi az *olvasókanonokot* is ily alakban: »Datum per manus (magistri) Johannis lectoris (Vesprimiensis)«, de a tihanyi határjáró

¹⁾ Pannonh. r. Itár. Tihan fasc. I. nr. 24. Fejér Cod. Dipl. X/II. 224. l.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. III/II. 264—266. l.

³⁾ 1247 XVI. századi átíratban, 1250, 1255 stb. Wenzel VII. 242, 314, 404 stb. I. V. 5. Id. pannonh. rendtört. I. 747, 755. II. 352. l. (1235, 1237, 1307).

⁴⁾ 1226, 1227, 1228, 1230, 1232 (Wenzel VI. 436, 447, 462, 492, 514. l.), 1228, 1233 (Hazai Okmt. V. II, VI. 27. l.).

levél erről hallgat. Végül jóval késeibb az a szokás, a mi ezen tihanyi levélben jelentkezik, hogy t. i. az apátot »viro religioso domino *fratre* Laurencio abbate« czímmel nevezi meg. A »frater abbas« czím használatára éppen tihanyi oklevelekben találni az első adatokat, de hitelesen csak 1279-től kezdve.¹⁾ A határjárás leírása szintén oly formásokkal történik, a melyek egész rendesek az Anjou-kori levelekben, de nem szokásosak az igazi Árpád-koriakban. A sziget előtti birtokok többi határjárásaival összevetve,²⁾ úgy látjuk, hogy az 1231. ? évi a legrövidebb és szinte magában álló, míg az 1358. ?, 1092. ? és 1055. ? éviéek egymással közeli rokonok. Ezekhez képest amaz régebb hamisítvány-nak látszik, de nem régebbnek 1337-nél, mert a veszprémi káptalan csak ekkor adta át Arácson, Aszófón, Örményesen és Udvariban birt részeit a tihanyi apátságnak s ekkor lettek ezen apátság sziget előtti birtokai összefüggő határral elkülönített nagy zárt területté. Minthogy pedig Arácsot egyszerűen a tihanyi egyház falujának mondja, melyet a határ közvetlenül Magyar (Magare) falutól választ el, nem pedig Arács más birtokosaitól ; s minthogy az apátság 1368—1373 közt perelt legszívósabban egész Arács birtokáért, azért az 1231. ? évi oklevél keletkezését talán ez időtől kereshetjük. Eredetije állítólag a veszprémi káptalan levéltárában volt,³⁾ de ma már e levéltár rendezése után sem került elő, pedig írása bizonyára megkönnyítené a hamisítás idejének meghatározását.

Még nehezebb ítéletet mondani az 1327 október 31-én keltezett királyi privilegiálás levélről,⁴⁾ a melynek bevezető és befejező formulái teljesen beleillenek a keltezés idejébe. Éppen ezen évben, január 20-án kapott függőpecsétetes levelet hasonló formulákkal a pannonhalmi apátság, s ennek levelét a zalavári apátság hamisítója szolgálilag utánozta szövegében.⁵⁾ A tihanyi levél a főpapok

¹⁾ V. ö. Id. pannonh. rendtört. VII. 506. l. Knauz Mon. Ecel. Strig. II. 91. l. Hazai Okmt. IV. 58. l.

²⁾ L. főntebb az 1055. ? évi oklevél tárgyalásánál, 50. l.

³⁾ Arács 2. jelzet alatt. E megrongált példányról adta ki a káptalan Grassó Vilibald tihanyi apátnak 1727 szept. 13-án az 1231. ? évi levél hiteles másolatát. Tihanyi apátsági levéltár. Capsa 23. nr. 2.

⁴⁾ Fejér Cod. Dipl. VIII/III. 213. l.

⁵⁾ Pannonh. rendtört. II. 364. l. VII. 492. l.

és főurak megnevezésében is kifogástalan.¹⁾ A királyi alkanczellárt ugyan Enderének nevezi, míg más szövegekben Andreast emlegetnek, de ez a különbség a tihanyi levél átírásakor könnyen megeshetett.

Hanem az elbeszélő szövege már gyanus. Károly királynak 1321-ben született hasonló nevű fia egy éves kora előtt meghalt.²⁾ Azonban megvizsgáltatta a királyt 1324-ben László, 1326-ban Lajos születése, 1327 elején a kis László eljegyzése és október 30-án az a remény, hogy egy hónap múlva megszületik a harmadik fiú (Éndre). Annál különösebbnek tűnhetik föl tehát, hogy Károly király az 1327 okt. 31-én keltezett tihanyi levélben a kis Károly halálát »novissime in diebus istis«, »ez utolsó napokban« történtnek mondja, s e fiának, magának és elődeinek örök üdvösségéért állítólag arra a nagy elhatározásra, fogadalomra szánta el magát, hogy az ország egyházainak összes birtokait és jogait visszaadja. Ez nagy dolog lett volna és még sincs más nyoma az 1322—1328 közt kelt oklevelekben. Még különösebb a visszafoglalás módja : a király kiküldi Endes fia László udvari apródot, »a jelen írás felmutatóját«, hogy adja vissza beiktatással a tihanyi egyháznak összes birtokait és jogait, bárminő czímen volnának ezek a király vagy mások kezén, s ne vegye figyelembe se az elévülést, se az esetleges ellenmondást ; főleg pedig foglalja vissza a Balatonmocsár (palus) mindkét partján s a tihanyi szigeten levő javakat. Hogy a »jelen írás felmutatóját« valamely hiteleshelyhez küldené s ezt fölszólítaná a maga emberének kiküldésére : erről a király írása nem szól. Hogy pedig az az udvari apród (aule nostre juvenis) a beiktatás ellen történhető óvásokat ne vegye figyelembe s ne idézze meg a hiteleshely írásával az ellenmondókat legalább háromszor a kúria elé : ez lehetetlen rendelkezésnek látszik.

A gyanus elbeszélés a »jelen írás« bemutató ifjunak« kiküldését, mint »ime« most történőt elmondván, rögtön úgy folytatódik, mintha a kiküldött ifjú már visszatért volna s jelentését a király ismerné. »És midőn mondott emberünk említett levelünkkel és Tamás szerzetes testvérrrel, a tihanyi egyház apátjával hozzánk visszatért, előadta, hogy ő Tihany-sziget várát összes

¹⁾ Anjouk. Okmt. II. 283, 331, 332. l. 1327 okt. 28.

²⁾ Pór A. a Szilágyi-féle : Magy. nemz. tört. III. köt. 119. l.

tartozékaival és Falud, Gyöngyös, Fok, Bálványos, Szárszó, Boglár birtokokat a Balaton két partján, továbbá Csórt, Csósz és a Piliske folyónál fekvő Apátlakát a király rendelete s az egyház oklevelei értelmében visszaadta az egyháznak . . . királyi tekintélyvel örökre . . . ellenmondó jelentkezése nélkül. Mi tehát a mondott apátnak igazságos és törvényszerű kérésére az említett visszaadásokról és beiktatásokról kiadtuk privilegialis leve-
lünket. . . »

Ez az elbeszélés így nem lehet hiteles, mert az Anjou-korban számtalanszor emlegetett ősi szokásszerű törvényes eljárás egészen más volt, a melynek az 1327. ? évi királyi levél csak töredékeit tartalmazza oly alakításban, melynek egyes helyei s a vár kivételével az összes birtoknevek bennvannak az 1358. ? évi visszafoglaló levélben és az 1274. ? évi Dénes nádor-féle átírólevélben. Ez utóbbinak parallel helyei: »ob remedium anime sue et parentum suorum restituere decreverit et ecce nos . . . ad . . . restituendas universas possessiones et iura dicti monasterii Tykoniensis domino Andrea abbate eiusdem una nobiscum personaliter existente iuxta series privilegiorum ipsius monasterii ad diversos comitatus . . . accedendo . . . universas possessiones et que-
libet iura eiusdem monasterii apud manus prelibati domini nostri regis et aliorum quorumlibet habitas . . . premissa auctoritate regia . . . eidem monasterio pleno iure restituimus et statuimus».

Mivelhogy az 1327. ? évi visszaadás valószínűleg nem egyéb, mint kivonata és helytelen régiesítése a törvényszerűbb 1358. ? évi visszafoglalásnak, mely 1388 táján készült, s mivel a Károly-féle visszaadó levelet már 1392-ben állítólag megtalálták és átírták: ennél fogva készítését *e két év közé kell tennünk*. Hogy valóban becsempészték-e a fejérvári káptalan levéltárába, vagy pedig e káptalan átírólevelét is Tihanyban készítették, ezt nehéz eldönteni, s különben sem sokat változtat a helyzeten.

8. Kövesdi per bizonyítékai.

(1298: 1170 ? + 1308 ? + 1320 ?)

A tihanyvári per sikeres befejezése után György apát a kövesdi perre készült s 1393-ban megint megkerestette királyi parancsral a fejérvári káptalan levéltárában egy gyanus levelét,

az 1308 június 11-én (?) kelt egyességet, a mely szerint Tamás tihanyi apát, másrészt Arnold ispán és Valpod szőlősi lakosok a veszprémi káptalan előtt azt vallották, hogy ez utóbbiak Szőlősön és Kövesden régtől fogva bérben (in feudum) bírtak a tihanyi apátságtól némely részeket, de a fizetésben mulasztásokat követtek el s e miatt perük támadt az apáttal; végre derék nemesemberek közbenjárására oly egyességet kötöttek, hogy Arnold és Valpod a hátralékos tartozások fejében lefizettek az apátnak a káptalan előtt tíz márka súlyú bécsi dénárt, megtartják továbbra is az eddig használt birtokrészeket s fizetnek értékét évenként Szent Györgykor a veszprémi káptalan előtt két márka dénárt, a többi részeket pedig Kövesden és Szőlősön az apát a monostornak tartója fönn; ha az évi bér lefizetését Arnold és Valpod elmulasztanák, kétszeresével tartozzanak, s ha ők vagy örökösök a bérbe vett részeket sajátjokként akarnák bitorolni, akkor a hatalmaskodás tényében marasztaltassanak el s a mondott birtokrészek összes hasznaikkal azonnal visszaháramoljanak a monostorra.

E levél fölfedezése után György apát Mária királynéval megújította atyjának a tihanyi apátsági javak elidegenítéseit, bérbeadásait érvénytelenítő rendeletét (1393 jún. 15). A következő év elején a királyi fölség előtt előadta, hogy Kövesdi Tihán fia Tamás és Szőlősi Demeter fia Miklós az apátság öt szőlejét, 67 hold szántóföldjét s egy tornyát: négy telekkel (sessiones) Kövesden hatalmasul elfoglalták. Erre a király kiküldette a veszprémi káptalan emberét az ő emberével, kik 1394 április 20-án kihallgatták a tanukat s megidéztek a feleket a nádor elé. Három sikertelen idézés és fokozott bírságolás után a nádor elrendelte a három szomszédos vásáron való nyilvános idézést, mi 1397 aug. 22., 23. és 25-én Szent-Gróton (Gerolt), Kapornakon és Csányon meg is történt. A már három évig húzódo perben egyszer Lőrincz fia Mihály, másszor Vátkaí Jakab deák voltak az apát prókátorai. A három vásári idézés után a szept. 15-én kezdődő tárgyalásra maga az apát jelent meg, de hiába, ellenfeleit ötödször is meg kellett róni a bírsággal. Végre a november 18-án kezdődő tárgyaláson György tihanyi apát Böcek Detre nádor elé terjesztette bizonyítékait: 1. *Orosz (Oroz) végrendeletét*, mely »egykor István király úr pecsétje alatt» a kiadás idejének megjelölése

nélkül kelt, s egyebek közt azt tartalmazta, hogy Orosz Kövesd faluban 12 szőlőt és 67 hold földet adott Ányos tihanyi egyháznak; bemutatta 2. az 1308. évi bérleti egyességet, 3. a *somogyi konvent 1320. évi keltetésű levelét*, a mely szerint Sámson ispán, a tihanyi monostor nemes jobbágya, urai nevében tiltakozást jelentett be a somogyi konvent előtt a miatt, hogy a szőlősi Arnold, Faluvine fia, a tihanyi apát és konvent Kövesd nevű birtokán tornyot akart építeni s Valpoddal együtt már bele is kezdett Szőlősön, a monostor birtokán a köépületek emelésébe, jóllehet azt az évi bért sem fizették meg, a melynek rendes lefizetésére a veszprémi káptalan előtt kötelezték magukat; Sámson tehát eltiltja Arnoldot és Valpodot a tornyok- vagy házaknak a monostor birtokain való fölépítésétől, s eltiltja őket is, másokat is a nevezett birtokok elfoglalásától; végül bemutatta György apát 4. az 1325. évi bérleti egyességet, a melyet már Szent László levelének első fölmutatása alkalmával (1390) látott az akkori nádor, s mi is ott tartalmát megismertettük.

Böbek Detre nádor e négy levél alapján, s mivel az alperesek háromszor megidézve és három vásáron is kihirdetve nem jelentek meg a tárgyalásra, a peres kövesdi öt szőlőt, földeket, tornyot és négy telket a tihanyi monostor birtokába iktatandóknak ítélte s fölkérte a zalai konventet a beiktatásban való közreműködésre. Ez 1398 január 19-én ment végbe s a róla szóló konventi jelentés alapján Böbek nádor a beiktatást függőpecsétes levéllel megerősítette (1398 febr. 15), mely az Országos Levéltárban ma is megvan.¹⁾

A négyéves kövesdi per bizonyítékai közt három oklevél-kivonat hívja ki a kritikát: Orosz végrendelete, az 1308. évi bérszerződés és az 1320. évi tiltakozás.

Az Oroszra vonatkozó hagyomány belekerült a Szent László-féle levélbe is, de olyformán, mintha Orosz Szent István korabeli tihanyi nemesember lett volna, ki a később róla elnevezett oroszok remetebáráit a sziget északkeleti sziklafalába kivájta, aztán szerzeteseknek adta, kiknek czellájában, a tihanyi monostor fiókjában a kápolna Szent Miklós tiszteletére volt szentelve. Orosz e kápolna és czella részére birtokokat is adott.

¹⁾ MODL. 8389. sz. Kiadása: Fejér Cod. Dipl. X/II. 600. l.

Annyi bizonyos, hogy a tihanyi Oroszkőben, melyet az alapítólevél még csak »locus, qui vocatur Petra« alakban említ, az 1211. évi összeírás szerint már állott Szent Miklós egyháza (ecclesia Beati Nicholai de Horozueh), a melynek perjeleit aztán 1329-ig többször említik.¹⁾ Ugyancsak többször említik az oklevelek e Szent Miklós-egyház külön birtokát is, de mindig csak egy helyen, Szőlősön, hol a tihanyi monostor birtokát az oroszoktól megkülönböztették (1211, 1309, 1314).²⁾ Kövesden Szent Miklós-egyház birtokáról egy adat sem emlékezik meg, pedig az 1211. évi birtokösszeírás ott 23 emberét sorolja föl a tihanyi monostornak, s bizonyára megemlítené az oroszok egyháza illetőségét is ép úgy, mint Szőlősén, ha volna alapja.

Igy az *Orosz-féle végrendeletnek* nem merünk hitelt adni, ámbár a kövesdi perben kivonatossan említve sokkal valószínűbben hangzik, mint Szent László állítólagos levelében; mert nem mondja Szent Istvánnak azt az István király urat, a ki egészen úgy, mint II. és III. István korában szokásos, a maga pecsétjével hitelesítette és jóváhagyta Orosz végső akaratát. A remetebárák kiválásáról s az oroszok perjelség megalapításáról szóló hagyomány is nagyon beleillik különösen III. István korába, a mely időtől fogva Pannonhalmának szintén ismerjük néhány remeteségét vagy perjelségét.³⁾ Orosz nevű birtokos III. István korában, kinek anyja orosz volt s atyja valami öt hadjáratot vezetett orosz sógorainak támogatására, könnyen élhetett Tihany vidékén, s nevét talán onnan kapta, hogy vagy orosz származású volt, vagy kitűnt az orosz hadjáratokban. Azért a végrendeletével összefüggő hagyomány eredetét 1170 tájára tehetjük, s az oroszok remeteség keletkezésében tulajdoníthatunk neki részt; de a Kövesdre vonatkozó végrendeleti rész hitelessége iránt az 1211. évi összeírás alapján kétségünket kell kifejeznünk. Mindenesetre feltűnő, hogy az Orosz adományozta néhány szőlő és csekély 67 hold föld pontosan egyezett azon szőlőkkel és földekkel, a melyeket a tihanyi apát 220 évvel III. István kora után négy évig szívósan perelt és megkapott, pedig közben más oklevéllel e

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. V/l. 77. stb. 1 Zala vm. tört. I. 137. l. Hazai Okmt. I. 116. Veszpr. kápt. magánltár. Ábrahám. 7. 1329.

²⁾ Anjouk. Okmt. I. 175—176. l. 366. l.

³⁾ Pannonh. rendtört. I. 184, 252, 312. l.

számokat nem igazolhatta. Így jogosult a gyanú, hogy Orosz végrendelete az 1390. évi kövesdi per után támadt új jogigények igazolására készült 1394 táján.

Epp ily gyanus az 1308. és 1320. évi oklevelek tartalma is, mert Arnold ispánt és Valpodot élökként szerepeltetik, míg ellenben hiteles oklevelek szerint Valpod már 1300 pünkösdjé, Arnold pedig 1318 husvétja előtt meghalt, a mikor fiaik önálló birtokosokként vannak említve a szerződéseken.¹⁾

Az 1325. évi egység e részben hitelesebb. Hivatkozása a veszprémi káptalan korábbi privilégialis levelére²⁾ csak akkor keverné gyanuba ezt is, ha kitűnnék, hogy az 1308. ? évi bérszerződést érti, nem pedig a veszprémi káptalan más levelét. Az 1308. ? és 1320. ? évi levelek minden valószínűség szerint az első és második fejevári oklevélkeresés közt 1392—93-ban jöttek létre.

* * *

Vizsgálódásunk összesen két kritikus, de hiteles (1055 A, 1267) és tizenhárom hamis oklevelet állapít meg a mohácsi vész előtti időből ismeretes másfél száz tihanyi oklevél közt. Bakonybélnél a hamisítások a tatárjárás, Zalavárnál az éppen száz évvel későbbi (1341) tűzvész körül csoportosulnak. A tihanyi hamisítások készítésének időrendje a következő:

1368. kör. 1118 ? II. István ítéletlevele 10 — arácsi ? — házról.
 1368. » 1231. Káptalani jelentés a sziget előtti birtokok határaitól.
 1388. » 1358. Konventi jelentés félszáz tihanyi birtok visszafoglalásáról.
 1388. » 1327. I. Károly visszaadja Tihanyvárt összes tartozékaival.
 1389. » 1092 ? Szent László tihanyi birtokösszeírása (eredeti je megvolt 1390-ben).
 1393. » 1308. Bérleti egység Kövesd és Szőlős ügyében.

¹⁾ Kubinyi: Magy. tört. eml. I. 180. l. Zala vm. tört. I. 146. l. Zagorjai Valpodok többen is vannak egyszerre 1258-ban Zagorja vár jobbágjai között. Wenzel ÁO. XI. 447. l.

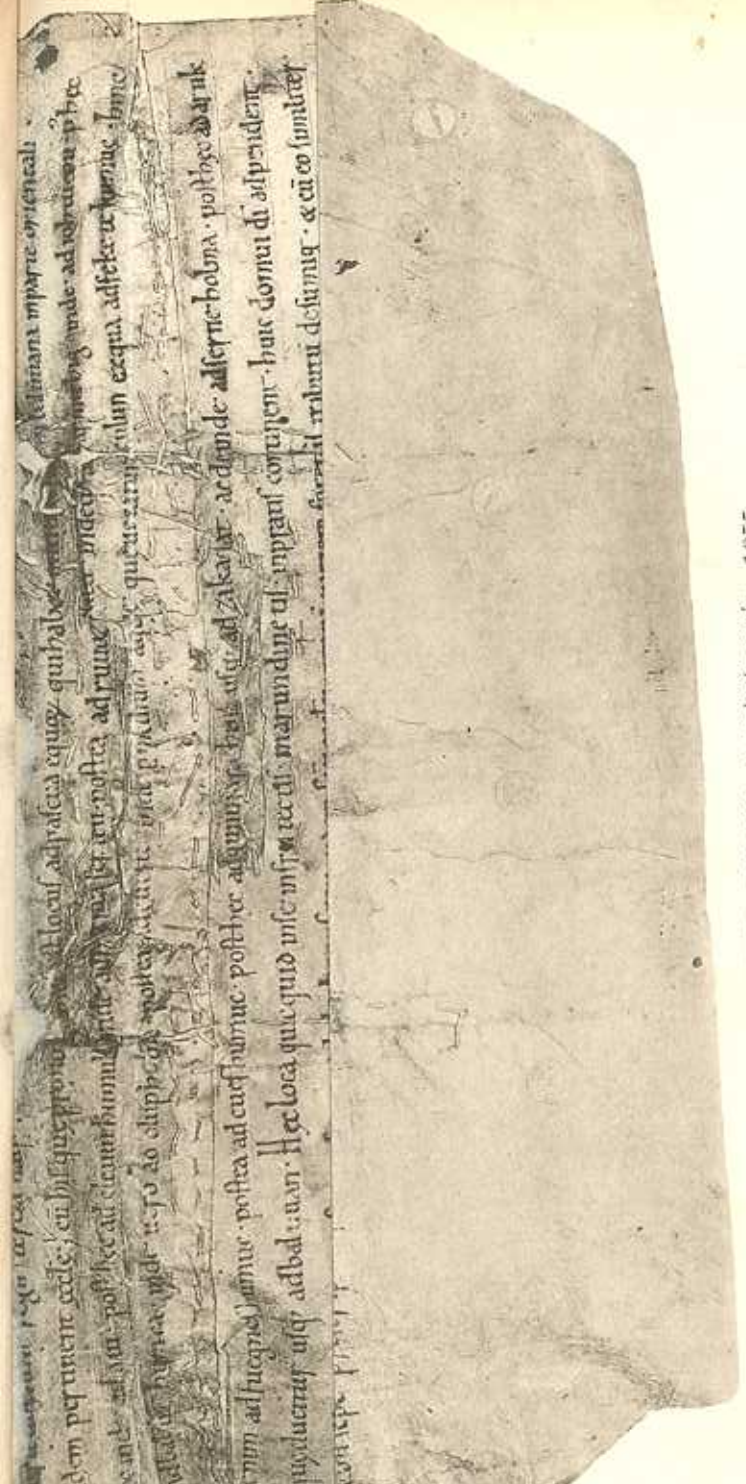
²⁾ «Prouti et prioribus litteris eiusdem capituli (sc. Vesprimiensis) privilegialibus convicti extitissent». Fejér Cod. Dipl. VIII/2. 656. l.

1393. kör. 1320. Tiltakozás Kövesd és Szőlős ügyében.
 1394. » 1170 ? Orosz végrendelete Kövesdről, István király pecsétjével.
 1398. » 1275. Káptalani jelentés a gamási határjárásról.
 1398. » 1274. Dénes nádor átírja Sz. László levelét.
 1398. » 1365. Lajos király átírja Dénes nádor átíratát (elveszett 1400-ban).
 1399. » 1325. Konventi jelentés a hat Gamás- és Bogláról.
 1416. » 1055. B. András király tihanyi alapítólevele.

Mindez arra a félszázadra esik, a melyben György és Demeter apát deák-prókátoraikkal Arács, Kövesd, Tihanyvár és sziget előtti falvai, majd ismét Kövesd, aztán Gamás birtoka, legvégül pedig a sziget előtti falvak tizedei ügyében szivós pereket folytatnak nem kevés tévedéssel, de többnyire jóhiszeműleg és hiteles oklevelekből is igazolható jogigényekkel. Egyes esetekben a hamisítvány kevesebbet akar, mint a mennyit a hiteles oklevelekből ki lehetett volna mutatni. Érdekes, hogy éppen azok a hamisítványok maradtak ránk eredetiben, a melyeket tudunkkal sem út nem írtak, sem perben be nem mutattak. A hamis okleveleket ridegen elvetni nagy hiba volna, mert sok becses földrajzi, birtoktörténeti adatot, s a kor felfogására, törekvéseire jellemző vonást őriztek meg. Különösen becses a Szent László nevében készült nagy birtokösszeírás, mely gondos földrajzi sorrendben és körülírásokkal vezet végig a tihanyi apátságnak jórészt történetileg is igazolható birtokain, s az egész oklevél nem egyéb, mint komoly kutatással és oklevelek fölhasználásával kidolgozott birtoktörténeti emlékirat, tudós munka, mely azonban magán hordja a kor tévedéseinek bélyegét. Az ily oklevelek úgy tekinthetők, mint keletlen emlékiratok, a melyek, bár megtévesztő formában, mégis értékesekké válnak, ha sikerül igazi keletkezésök idejét, körülményeit s irányzatosságuk okait megállapítani.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	3
1. A két alapítólevél	12
2. IV. Kelemen pápa bullája	58
3. Gamási határjárás	61
4. Felsőzáz birtok visszafoglalása	70
5. II. István király oklevele az arási perben	76
6. A Szent László-féle birtokösszeírás	83
7. A tihanyvári per bizonyítékai	100
8. Kövesdi per bizonyítékai	106
Összefoglalás	110

...stactis sex marie felices & se aniam rebus quia qd sua esse videret
 ...plurimae & vi. albe cum vngulis & stolis. xij. cum margaritis est. cap
 ...caules aurei felices tres. Duo candelabra argentea. Una ibi rithulata
 ...xii. Duo missales. Vno velar nate. Duo gradala. Argentea u
 ...Unū cochlear argenteum. Tapeta duo. Et bacina duo. Ad dexteram
 ...precensiss mercaio tribuni palatice sua partē incensibus & com

